

csá × **A**: 1579/ *Csáगतó* [sz.] [HN.] (SzT.); 1632/ *csával* [r.] (MNy. 64: 350); 1664/ *Cfa* (Kelemen J.: Monds. 843) **J**: 'igásállatnak jobbra, ill. balra terelésére használt szó | hott bzw. hü' **Sz**: ~**gat** 1579/ [sz.] [HN.] 'állatot terel, hajt | ein Tier treiben, leiten' (SzT.) (↑) **R**: ~**val** 1632/ 'kanyarral, kitérővel | mit einer Kurve od. Kehre' (MNy. 64: 350) (↑) | ~**ra** 1752/ *csára* 'jobbra; balra | rechts; links' (NSz.)

■ Onomatopoeitikus eredetű. | (△) Önkéntelen hangkitörésből keletkezett. Terelőszó igavonó állatokhoz.

📖 EtSz.; TESz.; EWUng. • Vö. *csáगतó*, *cselő*

csába → *csábít*

csabaire **A**: 1500 k. *czyabaire* (Nyr. 2: 68); 1578 *Csábairéuel* [?] (NySz.) **J**: 'különféle gyógynövények nevéként (főleg a Pimpinella és a Sanguisorba nemzetség) | Arten versch. Heilkräuter (bes. der Geschlechter Pimpinella und Sanguisorba) (Sanguisorba minor)'

■ Összetett szó. | (△) A *Csaba* [SZN.] + →*ír*² tagokból -e birtokos személyjellel és jelölt birtokosi alárendeléssel keletkezett. Az első tag talán a mondabeli székhely fejedelem, *Csaba* névével azonos; vö. *Sobamogera* [SZN.] (1200 k.: An. 45.); emellett szól az a körülmény, hogy a gyógynövényeket gyakran uralkodókról, szentekről nevezték el; vö. *Szent Jakab füve* 'egy fajta gyógyfű, gyógynövény' tkp. 'Szent Jakab füve' (1578: NySz.); *Szent László király füve* 'Gentiana cruciata' (1588: NySz.); stb. (⊖) Ugyanezekből a tagokból alkotott összetett szó, de jelöletlen alakban: *csabaír* 'különböző fajtájú gyógynövények, gyógyfüvek' (1525 k.: MNy. 11: 80). – Rokont értelmű szó: *csabaüröm* 'pimpinella' (1602: Nyr. 13: 118), amelyben a második tag vagy →*üröm* vagy az →*ír*² egyik népetimológiai változata lehetett.

📖 EtSz.; TESz.; EWUng. • Vö. *ír*²

csabak × **A**: 1419 ? *Chabak* [SZN.] (NyK. 46: 126); 1825 *tsabak* (Bálint: SzegSz.) **J**: 'keszegfajta | Art Weißfisch'

■ Török, közelebből valószínűleg kun jövevényszó. | (≡) Vö. tat. *čabak* 'veresszárnyú koncér'; kaz. *šabaq* 'apró hal'; kirg. *čabaq* 'ua.'; vö. még Kāšγ. *čapaq* 'ua.'; oszm. *çapak* 'dévérkeszeg'; stb. [valószínűleg török eredetű]. (△) A szó belseji *b* egy kipszak típusú török átadó nyelvet sejtet.

📖 MNy. 3: 109; EtSz.; TESz.; Doerfer: TE. 3: 47; Ligeti: TörK. 80; EWUng.; Róna-Tas-Berta: WOT.

csábít **A**: 1540/ *elcsábitotta* [✓] (MNy. 69: 361) **J**: **1.** 1540/ 'helytelen v. bizonytalan kimenetelű dologra igyekszik vkit rávenni | verführen' # (NySz.); **2.** 1611 'kábulatba ejt; eszét megzavarja | betäuben; den Verstand verwirren' (Szenczi Molnár: Dict.); **3.** 1800 'erősen vonz | stark anziehen' # (NSz.)

csábult **A**: 1603 meg *csábult* [✓] (NySz.) **J**: **1.** 1603 'kábulatba esik; eszét veszti | betäubt werden; den Verstand verlieren' (NySz.) (↑); **2.** [főleg *el*- igekötővel] 1808 'hajlik a csábításra | sich verführen lassen' (Sándor I.: Toldalék)

csába × **A**: 1611 *Czába* (Szenczi Molnár: Dict.) **J**: 'félkegyelmű; lelki szegény | tölpelhaft; geistesarm'

■ A szócsalád egy fiktív töből származik, tisztázatlan viszonyú tagokkal. | (⊕) A szótó bizonytalan, esetleg hangutánzó-hangfestő eredetű és a →*csámpás* tövével, ill. a →*csámporodik* szócsaládjával állhat összefüggésben. A végződés műveltető-, visszaható igeképző, ill. -a folyamatos melléknévi igenévképző. Ugyanakkor az is lehetséges, hogy a *csába* a szócsalád kiinduló eleme és az igék ebből keletkeztek. A szócsalád tagjainak jelentései valószínűleg a →*kába* szócsaládjának hatására alakultak ki, esetleg a *csábít* és →*kába* szócsaládjai között is létezhet etimológiai összefüggés. (⌘) Az igealakokból való nyelvújítás kori elvonás eredménye: *csáb* 'csábítás, csalogatás, vonzerő, báj(osság)' (1828: MNy. 2: 329). A ma is használatos származékszó ebből: *csábos* 'csábító, igéző, vonzó' (1832: Nszt.).

📖 EtSz. *csába* a.; TESz. *csábul* a.; EWUng. • Vö. *csámborodik*, *csámpás*, *csámporodik*, *csáng*, *kába*

csábul → *csábít*

csacsi **A**: 1784–87 *tsatsi* (Nszt.); 1791 *Tsatsit* (Nagyváti: SzorgGazda 2: 252); 1808 *Tsitsa* (Sándor I.: Toldalék *Tsatsi* a.); 1840 *csucsi* (MTsz.) **J**: **1.** 1791 'számár; számár csikója | Esel; Eseljunges' # (Nagyváti: SzorgGazda 2: 252) (↑); **2.** [jelzői értékben is] 1815 ? 'butus, oktondi, tapasztalatlan személy {főleg gyermek} | Dummerchen' # (ItK. 6: 481), 1844 'ua.' (Nszt.) **Sz**: ~**ság** 1895 *csacsiságával* (Nszt.) | ~**skodik** 1910 *csacsiskodunk* (Nszt.); 1958 *csacsiskodik* (D. Bartha: Szóképz. 12)

■ Fiktív töből keletkezett származékszó. | (⊕) A szótó a →*csacsog*-éval lehet azonos. A szó végződése kicsinyítő képző.

📖 EtSz.; MNy. 32: 42; TESz.; EWUng. • Vö. *csacsog*

csacska **A**: 1723 *csacska* (NySz.) **J**: **1.** 1723 'felszínes gondolkodású; balga | oberflächlich, leichtfertig; töricht' (NySz.) (↑); **2.** 1784 'fecsegő, locsogó | schwatzhaft' (Baróti Szabó: KisdedSz. 81)

■ Onomatopoetikus eredetű, de a kialakulásmódja bizonytalan. | (⊕) Feltehetőleg a →*csacsog* ige -a képzős folyamatos melléknévi igenevéből jött létre, második nyílt szótagi hangzókieséssel. A végződése a -ka kicsinyítő képző hatására keletkezhetett. De lehetséges, hogy közvetlenül a →*csacsog* tövéből -ka kicsinyítő képzővel keletkezett. Az alaktanához vö. →*cinke*, →*csirke* stb. (⊙) A madártani megnevezések egyik elemeként vö. *csacska selymék* 'csonttollú madár' (1854: Kiss J.: Mad. 26).

📖 EtSz. *csacsog* a.; MNy. 32: 43; TESz.; EWUng. • Vö. *csacsog*

csacsog **A**: 1456 k. *chachagho* [sz.] (SermDom. 2: 268); 1506 *chachogasa* [sz.] (WinklK. 132); 1566 *czáczoysz* (Heltai: Fab. 37) **J**: **1.** 1456 k. 'fecseg, cseveg | schwatzen, plaudern' (SermDom. 2: 268) (↑); **2.** 1529 e. 'csicsereg | zwitschern' (VirgK. 105)

■ Onomatopoetikus eredetű. | (⊕) Eredetileg a madárcsicsergés hangjának utánzására keletkezett. A végződés -g gyakorító képző.

📖 EtSz.; TESz.; EWUng. • Vö. *csacsi*, *csacska*

csádé × **A**: 1611 *Czaday* (Szenczi Molnár: Dict.); 1616 *csadé* (NySz.); 1673 *tsádéra* (NySz.); 1776–1777 *Csaté* fok [HN.] (NytudÉrt. 22: 20); 1778 *Csátajára* (MNY. 79: 510); 1783 *sáté* (EtSz.); 1836 *csadaly* (EtSz.) **J**: **1.** 1611 'csalit, cserjés | Gebüsch' (Szenczi Molnár: Dict.) (↑); **2.** 1731 'sásféle | Art Schilfgras' (Bakos J.: Szműv. 14); **3.** 1784 'giz-gaz; dudva | Gekräut, Unkraut' (Baróti Szabó: KisdedSz. 81); **4.** 1873 'levágott fa ágboga | Gezweig eines abgehauenen Baumes' (Nyr. 2: 93); **5.** 1906 'lehullott falevél | abgefallene Baumblätter' (NyF. 33: 20); **6.** 1906 'csalamádé | Grünmais' (ÚMTsz.)

■ Ismeretlen eredetű. | (⊕) A *cs* és *a* hangot tartalmazó változatok lehettek az elsődlegesek. A szóvégi *aj* ~ *é* hangcseréhez vö. *ganaj* ~ → *gané*. Az eredeti jelentése feltehetőleg 'cserje, bokor' lehetett, a további jelentések részben metonimikus, részben metaforikus úton ebből fejlődtek ki. A 6. jelentéshez vö. → *csalamádé*. (⊖) Esetleg idetartozik: *csutaj* 'bozótos hely' (1792: Baróti Szabó: KisdedSz.).

📖 EtSz.; TESz.; EWUng.

cságató × **A**: 1781 e. *Tságyatú* (Gáldi: Szótir. 67); 1786 *tságattyú* (NSz.); 1787 *tságatojából* (SzT.); 1838 *Cságoté* (Tsz.); 1877 *cságattyúszeg* (Nyr. 6: 373); NYJ. *csikáti* (Balassa I.: Eke 213); *cságítú* (ÚMTsz.); *cságotaszög*, *csárgattyúszög* (NyF. 17: 34); *csávattyú* (EtSz.) **J**: **1.** 1781 e. 'az eketaliga rúdját kormányzó görbe fa v. vas | Kehrrahm (Teil des Pfluges)' (Gáldi: Szótir. 67) (↑); **2.** 1952 'tézsla, húzórúd | Ziehstange' (Nyatl. *tézsla* a.)

■ Származékszó szófajváltásának eredménye. | (⊕) A *cságot* → *csá* szóból főnevesült folyamatos melléknévi igenév -ó képzővel. Az első jelentés egy 'állatot jobbra, balra terelő bot, rúd' jelentésre mehetett vissza. Az eketaliga rúdját erősítették ehhez a fához.

📖 EtSz.; TESz.; Balassa I.: Eke 214; EWUng. • Vö. *csá*

csahint → *csahol*

csahog → *csahol*

csahol **A**: 1570 k. *czihol* (MNY. 3: 86); 1585 *Tsehelők*, *Tsehlok* (Cal. 447, 698 [v: 694]); 1595 *Tfeheülni* [sz.] (Ver. 41.); 1604 *Czaholoc* (Szenczi Molnár: Dict. *Nicto* a.); 1697 *tsiholásokat* [sz.] (ItK. 5: 356); 1702 *tzivolásokkal* [sz.] (NySz.); 1708 *Tsaholók* (Pápai Páriz: Dict.); 1862 *csehél* (CzF.) **J**: **1.** 1570 k. 'éles hangon, szaggatottan ugat | kläffen' # (MNY. 3: 86) (↑); **2.** 1787 'csacsog, fecseg | schwatzen, plappern' (NySz.)

csahog × **A**: 1767 *tsehegés* [sz.] (Pápai Páriz–Bod: Dict. *Gannitus* a.); 1792 *csahogását* [sz.] (NSz.); 1792 *Tzihogni* [sz.] (Baróti Szabó: KisdedSz. *Tziholni* a.); 1815 *tsavogási* [sz.] (NSz.) **J**: 'csahol | kläffen'

csahint × **A**: 1791 *czehentést* [sz.] (NySz.); 1791 *czihantott* (NySz.); 1863 *csahintására* [sz.] (NSz.) **J**: 'vakkant | einmal kläffen'

■ Onomatopoeitikus eredetű. | (⊕) A csaholás, ugatás hangjának utánzására keletkezett. A végződés gyakorító-, mozzanatos képző. A szócsalád tagjainak hangalakjai összekeveredtek a → *cihog* és a → *csihol* szócsaládok tagjainak hangalakjával. A szó alaktani szempontból esetenként az [1]-es tőtípusnak megfelelően viselkedik ((1585: ↑)). (⊖) Ugyanebből a töből

különböző igeképzővel, ill. -s névszóképzővel: *csahít* 'csahol, ugat' (1771: NSz.); *csahi-tál* 'ua.' (1804/: NSz.), ill. *csahos* 'hangoskodó; kiabáló, kiáltozó, uszító' (1831: Kreszn.).

📖 MNy. 9: 386; EtSz.; TESz.; EWUng. • Vö. *kahog*

csaj **A:** 1852 *csaj, csaja* (AkadÉrt. 1852/5: 285); 1900 *Csaj* (Jenő–Vető: TolvSz. 63) **J:** 1. 1900 '⟨az argóban:⟩ leány | Schickse' (Jenő–Vető: TolvSz. 63) (↑); 2. 1908 'ringyó | Hure' (Zolnay–Gedényi)

■ Cigány jövevényszó. | (≡) Cig. (erd.szlk.cseh) *čai* 'kislány, leánygyermek'. Ez a cig. *čavo* 'fiú(gyermek), kisfiú' nőnemű megfelelője [indoeurópai eredetű; vö. óind *śāva-*; izl. (óizl.) *hūnn*: 'fiatal, ifjú']. Vö. még ném. (argó) *tschai* 'betörésnél szolgálatot teljesítő, kémkedő lány'. (△) A családi nyelvhasználatba az argóból szüremkedett be. A szó 1. jelentésében leginkább az ifjúsági nyelvben él. (⊖) Idetartozik: *csávó* 'fiatalember' (1862: NSz.), ez a cig. *čavo* (↑).

📖 TESz.; EWUng.

csaja × **A:** 1416 u./¹ *Laiua* (BécsiK. 263); 1618 *czaja* (NySz.); 1838 *Csalya* (Tzs.); NYJ. *Csája* (ÚMTsz.); *sala* (MTsz.) **J:** 1. 1416 u./¹ 'cserebogár | Maikäfer' (NSz.); 2. 1618 'gyümölcs- és szőlőpusztító bogár | Art Obst- und Rebenkäfer' (NySz.) (↑) **Sz:** **csajkó** 1735 *csajkó* 'szőlőbogár | Rebenschneider, Zwiebelhornkäfer' (MNy. 1: 361)

■ Bizonytalan eredetű. | (△) A szó eleji *cs* > *s* hangváltozáshoz vö. →*sekély* stb. A szó belseji *v* kieséséhez vö. →*muszka*, →*pitvar*. (⊖) A *csajkó* (↑) származékszó természettudományi szakszó.

📖 EtSz.; TESz.; EWUng.

csája Δ **A:** 1825 *tsájás* [sz.] (NSz.); 1864 *csajt* (Nszt.); 1865 *csájt* (Nszt.) **J:** 1. 1825 'tea | Tee' (NSz.) (↑); 2. 1872 ? 'puncs | Punsch' (NSz.), 1887 'ua.' (Ballagi M.–György: KerSz. 2: 48)

■ Vándorszó. | (≡) Oszm. *čai*; ném. (R. B.) *tschai*; port. *chá*; szbvhv. *čaj*; cseh *čaj*; or. *čaj*; stb.: 'tea'. Forrása: kínai (É.) *ts'a* 'ua.'. Az orosz, ill. a portugál által vált elterjedté. (△) Az átadó nyelv valamint a *csáj* : *csája* alakok közti összefüggés tisztázatlan.

📖 EtSz.; Pais-Eml. 276; TESz.; EWUng. • Vö. *tea*

csajbók × **A:** 1795/ *Csajbókom* (I.OK. 30: 255) **J:** 1. 1795/ 'féleszű | halbwitzig' (I.OK. 30: 255) (↑); 2. 1885 'görbelábú | krummbeinig' (Nyr. 14: 429); 3. 1893 'esetlen; ügyetlen | schlaksig; unbeholfen' (MTsz.) **Sz:** ~**os** 1873 'eszélős | halbwitzig; rappelig' (Nyr. 2: 325); 1886 'ügyetlen | ungeschickt' (Nyr. 15: 383)

■ Fiktív töből, játszi szóalkotással keletkezett származékszó. | (△) A szótó ismeretlen eredetű. A végződés kicsinyítő képző. A szó hangalakját esetleg a *habókos* (→*habókol*) is befolyásolta. (⊖) Idetartoznak: *csajbutag* 'féleszű' (1838: Tsz.); *csajpoti* 'ua.' (1863: Kriza [szerk.] Vadr. 493); (N.) *csabajda* 'görbe' (NyF. 34: 84); *csajbota*, *csajgos*, 'görbe lábú, csámpás' (MTsz.); *csajtorás* 'ua.' (ÚMTsz.). (△) Hangutánzó-hangfestő értelmezése kevésbé valószínű.

📖 EtSz. *csajba* a.; TESz. *csajbókos* a.; EWUng.

csajka A: 1792 Virágos- ... -sálka (Baróti Szabó: KisdedSz. *Virág* a.); 1877 *Csajka* (Nyr. 6: 88); NYJ. *sajka* (Nyr. 27: 324) **J:** 1. 1792 'csésze, findzsa | Schale, Tasse' (Baróti Szabó: KisdedSz. *Virág* a.) (↑); 2. 1874 '(katonai) evőcsésze | (militärische) Eßschale' (Nyr. 3: 185)

■ Szlovák jövevényszó. | (≡) Szlk. *šálka* 'tálka, csésze', (*poľná*) *šálka* '(katonai) evőedény/-csésze' [szlk. (R.) *šál* 'tálka, csésze, héj, kéreg' < ném. *Schale* 'csésze; mérlegserpenyő']. (⊕) A *csajka* alak a →*sajka* szó eleji *cs*-s változatának hatására keletkezhetett.

📖 Bárczi: SzófSz.; Nyr. 88: 472; TESz. *csajka*¹ a.; EWUng. • Vö. *felsál*

csak A: 1372 u./ *czak* (JókK. 65); 1515 *cag* (LevT. 2: 2); 1545 *Cahak* (RMNy. 2/2: 58); 1555 *chya* (LevT. 1: 172); 1567 *cek* (RMNy. 3/2: 72); NYJ. *csék, szak* (ÚMTsz.); *sak* (ÚMTsz.) **J:** <HSZ> 1. 1372 u./ 'csupán; egyedül | nur; allein (auch als Verstärkung)' # (JókK. 65) (↑); 2. 1512 k. 'éppen hogy | kaum' (WeszprK. 97); 3. 1512 k. 'legalább | wenigstens' (WeszprK. 97); 4. 1527 'hát (biztatásként) | mal (zur Aufmunterung)' # (Heyden: Puerilium 15); 5. 1527 'bárcsak | wenn nur' (ÉrdyK. 450); 6. 1554 'mégis | doch' # (LevT. 2: 18); 7. 1582 'egyáltalán | überhaupt' # (NySz.); 8. 1585 'előbb, még csak (időben) | erst' # (Cal. 667) | <KSZ> 1372 u./ 'csakhoggy, azonban | aber' (JókK. 11)

■ Ismeretlen eredetű. | (⊕) A szóvégi *k* elhagyása a korai beszédben mehetett végbe. Az eredeti megszorító értelmű határozószó az egyszerű mondatokban megerősítő, fokozó, óhajtó értelmet kapott. Az összetett mondatokban megszorító értelmű, majd ellentétes és óhajtó kötőszói funkciójúvá vált. (⊖) Az →*isa* szóval való kapcsolata tisztázatlan.

📖 TESz.; EWUng.; Róna-Tas–Berta: WOT. • Vö. *akár-, bár-, csak-, nem-, ugyan-*

csak-

~**ügy A:** 1490 k. *chak ug* (NagyvGl. 92.) **J:** 'csakis egy módon, éppúgy | ausschließlich auf jene Weise; ebenso' | ~**hogy A:** 1508 *Lak hog* (DöbrK. 64) **J:** <KSZ> 1508 'azonban | aber' # (DöbrK. 64) (↑) | <HSZ> 1. 1557 'alighogy, majdnem | beinahe' (LevT. 1: 225); 2. 1806/ 'de jó, hogy | da ... doch od. bloß' (NSz.) | ~**hamar A:** 1536 *chak hamar* (Pesti: Fab. 33) **J:** 'mindjárt, nemsokára | gar bald' # | ~**ugyan A:** 1750 *tsak ugyan* (SzT.); 1772/ *tfak ugyan* (NSz.); 1796 *tsak ugyan* (MNY. 26: 152) **J:** 1. 1750 'mégis | dennoch; aber' (SzT.) (↑); 2. 1772/ 'valóban; igazán | wirklich, wahrhaftig' (NSz.) (↑); 3. 1796 'szintén | ebenfalls, auch' (MNY. 26: 152) (↑) | ~**is A:** 1841 *tsak is* (SzT.); 1862 *csakis* (NSz.) **J:** 1. 1841 'csupán, egyedül | bloß, allein' (SzT.) (↑); 2. 1870 'igazán, valóban, bizony, minden bizonnyal | wahrlich, fürwahr' (NSz.) | ILYENEK MÉG: ~**nem** 'majdnem, szinte | fast, schier' (1566: NySz.)

■ Összetételi előtag, azonos a →*csak*-kal. | (⊕) A második tagok részben határozószók, részben kötőszók. Az összetételek szerveslenek.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *hamar, hogy*², *ügy*

csák × A: 1691 ? *Csakos* [sz.] (MNY. 79: 510); 1796 *Tsáknak* (NSz.) **J:** 1. 1691 ? 'süvegnek hátul lelógó csücske; dolmány elülső hegyes vége | spitziger Ausschnitt einer Haube; vorderer Zipfel eines Dolmans' (MNY. 79: 510) (↑), 1796 'ua.' (NSz.) (↑); 2. 1808 'szeg, ék; szöglet, sarok | Nagel, Keil; Winkel, Ecke' (NSz.); 3. 1808 'vmely tárgy hegye, hegyes vége v. kiálló része | spitziges Ende eines Gegenstandes' (Sándor I.: Toldalék); 4. 1879 'lyukasztóvas; érmeverődúc | Stanzeisen; Prägestempel' (NSz.); 5. 1914 'csónak tolórúdja, csáklya | Bootshaken' (Herman: Pászt. 735); 6. 1930 'ökörhajtó ostor | Ochsentreiberpeitsche' (NéprÉrt. 22: 144)

■ Bizonytalan eredetű, esetleg elvonás eredménye. | (⊕) Esetleg a →*csákó*-ból keletkezett (főnévi jelentésben) vagy a →*csáklya* szóból az -ó, ill. -a képző elhagyásával. A jelentések a →*csákó*, ill. a →*csáklya* hatására keletkezettek. A 4. jelentés leginkább a bőripari, bőrfeldolgozási szaknyelvben él. (≈) Tisztázatlan idetartozású: (N.) *csák* 'deszkaállvány' (EtSz. 1: 803 *csák* a.).

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *csáklya*, *csákó*

csákány A: 1395 k. *chakan* (OkI Sz.); 1517 *chakanyokkal* (DomK. 154); 1816 *tsokány* (Gyarmathi: Voc. 80); NYJ. *csókán* (MNY. 56: 120) J: 1. 1395 k. 'egy fajta kőfejtő stb. szerszám | Pickhacke' (OkI Sz.) (↑); 2. 1402 'buzogány; fokos | Streitkolben; Stock mit Axtgriff' (OkI Sz.); 3. 1807 'egy fajta fúvós hangszer | Stockflöte' (ZeneiLex. 1: 426)

■ Jövevényszó, de az átadó nyelv vitatott. | 1. Jövevényszó egy török nyelvből. | (≡) Csag. *čaqan*; ujb. (mod.) *čaqan*: 'csatabárd'; vö. még szeldzsuk *Čakan* [SZN.]; kirg. *Čakan* [SZN.]; stb. [< török **čaq*- 'ver, üt-ver']. (⊕) Kétséges, hogy a korai tulajdonnevek (1138/ *Sakani* [HN.]: (MNY. 32: 132); 1225/ *Chakan* [SZN.]: (MNY. 79: 72)) idetartoznak-e, mivel ezek török névadáson is alapulhatnak. Az átadó nyelv meghatározásánál ez a körülmény is döntő lehet; ettől függetlenül leginkább a besenyő, ill. a kun jöhet szóba. 2. Jövevényszó valamelyik szláv nyelvből. | (≡) Szln. *čakan* 'a disznó agyara'; cseh *čakan*, *čekan* 'buzogány, (harc) csákány; csákány'; or.-e. szl. *чеканъ* 'lapos/kővágó csákány; buzogány, (harc) csákány'; stb. ▣ (⊕) Ennek a szónak a közvetlen szláv elődje nem tisztázott; ezek részben a törökből, részben a magyarból is származhatnak, amelyből a magyar és a szláv nyelvek közti átvétel iránya sem állapítható meg egyértelműen. A szóvégi palatalizációhoz vö. →*boszorkány*, ill. →*bárány*. A 3. jelentés metaforán alapul. A *csokány* változat valószínűleg külön átvétele a rom. *ciocan* 'kalapács, csákánykapa' alaknak.

📖 EtSz.; Kniezsa: SzlJsz. 604; Pais-Eml. 664; TESz.; TDK. 413: 322; Hadrovics: UEISk. 171; EWUng.; Róna-Tas-Berta: WOT.

csakliz Δ A: 1846 *csaklizzuk* (Nsz.); NYJ. *csahliz* (MTsz.); *elsaklizta* (Nyr. 42: 188) J: 1. 1846 'fondorlattal megszerez | durch List etw sich selbst in die Hände spielen' (Nsz.) (↑); 2. 1876 'ad-vesz, csereberél | schachern; feilschen' (Nyr. 5: 181); 3. 1885 'csen; lop | mausen; stehlen' (Nsz.); 4. 1901 'alkuszik | betrügn' (ÚMTsz.)

■ Valószínűleg német jövevényszó. | (≡) Ném., (baj.-osztr.) *schachern*, (argó) *schacheren*: 'kereskedik, kufárkodik, üzérkedik; alkuszik, alkudozik' [< jidd. *sachern*, *sochern* 'vándorolva kereskedik, házal' < héber *sāḥar* 'ua.']. (≈) Megfelelői: szlk. *čachrovat'* 'kufárkodik, üzérkedik, tol, csúsztat'; or. *уахрoвaмь* 'becsap, rászed'; stb. (⊕) A szó eleji *s* > *cs* affrikálódáshoz vö. →*csipke*¹, →*csűr* stb. A *liz* végződés -l és -z igeképzőt tartalmaz.

📖 EtSz.; TESz.; EWUng. • Vö. *sóher*

csáklya A: 1288 ? *Chaklya* (OkI Sz.); 1506 *Chaklya* (OkI Sz.); 1533 *czakla* (Murm. 1868.); NYJ. *cságlóval*, *csákija*, *csóklával* (ÚMTsz.) J: 1. 1506 'hajósok, halászok vashegyben és vaskampóban végződő, hosszú fanyelű szerszáma | Enterhaken, Fischhaken, Bootshaken' (OkI Sz.) (↑); 2. 1533 'konyhai villa; egy fajta evőeszköz | Gabel (als Kuchengerät); Art Eßgerät' (Murm. 1868.) (↑); 3. 1604 'horog | Haken' (Szenczi Molnár: Dict. *Háma* a.); 4. 1792 'korcsolyázók vasszeges botja | mit einem eisernen Nagel versehener Stock der Eisläufer' (Baróti Szabó: KisdedSz.); 5. 1793 'csont- v. fakorcsolya | Schlittschuh aus Knochen od. Holz' (Nsz.); 6. 1800 'fűtő szerszám, piszkavas | Feuerhaken' (Márton J.: MNSz.–NMSz.); 7. 1836

'halászó szigony | Harpune; gabelförmige Stange (als Fischergerät)' (Kassai: Gyökerésző 5: 149); **8.** 1880 'sárban használt faláb | Stelze' (Nyr. 9: 181); **9.** 1892 'faszállító gyalogszán | Handschlitten zum Holztransport' (Nyr. 21: 144); **10.** 1928 'csákánykapa | Pickhacke' (ÚMTsz.); **11.** 1934 'mankó | Krücke' (SzegFüz. 1: 177); **12.** 1942 'egy fajta irtókapa | Art Jäthacke' (ÚMTsz.); **13.** 1960 'lánc tartó szeg a kocsirúdon | Kettenhaltenagel an der Wagendeichsel' (MNy. 6: 131) **Sz:** ~z 1792 *Tsáklyázni* [sz.] (Baróti Szabó: KisdedSz.)

■ Vitatott eredetű. | **1.** Szófajváltás. | (△) Egy relatív fiktív tő származékából keletkezett. Főnevesült folyamatos melléknévi igenév -a képzővel; az alaktanhoz vö. →*csigolya*¹, →*hulla* stb. A relatív tő -l gyakorító képzővel keletkezett. Az abszolút tő a →*csákó*-éval azonos. (⊖) Idetartozik: *csákolványfa* 'halászcáklya' (1801: Sokféle 7: 241) összetétel, amely az önálló szóként nem adatolt *csákolvány* 'egy fajta kampó, horog; akasztó' + →*fa* 'fa (mint anyag)'. (△) A *csákolvány* a relatív töből -vány névszóképzővel keletkezett. **2.** Német (feln.) jövevényszó. | (≡) Ném. *stakel, stackel, steckel* 'halászok vashegyben és vaskampóban végződő, hosszú fanyelű szerszáma', – ném. *Stake* 'cölöp, karó, hegyes, csúcsos fa, stb.' [germán eredetű; vö. ang. *stake*; svéd *stake*; stb.: 'ua.']. ■ (△) A *lya* végződéshez vö. →*rokolya*, →*saroglya* stb. – A jelentések az eredeti 1. jelentés alapján alakultak ki. (△) Az olaszból való származtatása téves. (⇒) A magyarból: szbhv. *čaklja*; rom. (E.) *ceágla, ceáclă*: 'halászcáklya'.

EtSz.; I.OK. 7: 110; TESz.; Hadrovics: UEISk. 172; EWUng. • Vö. *csák, csákó*

csákó A: 1291 ? *Chakoteluk* [HN.] (FNESz. *Csákó* a.); 1332 ? *Chakou* [SZN.] (MNy. 10: 39); 1594 *csákó* [✍] (OkISz. Pótl.) **J:** <MN> 1291 ? 'kinyúló, oldalt elálló (tárgy, főleg szarv); görbe szarvú (ökör) | langgestreckt, seitwärts absteigend (Gegenstand, meistens Horn); krummhornig (Ochs)' (FNESz. *Csákó* a.) (↑), 1594 'ua.' (OkISz. Pótl.) (↑) | <FN> **1.** 1691 ? 'a hasított karimájú kalap oldalt elálló v. lelógó része | seitwärts absteigender od. herabhängender Teil der geschlitzten Krempe eines Hutes' (MNy. 79: 510), 1734 'ua.' (MNy. 57: 487); **2.** 1747 'fejfedő | Kopfbedeckung; Tschako' # (SzT.); **3.** 1796 'dolmány elülső szárnyának hegyes vége | spitzen Ende am Schoß des Dolmans' (Nyr. 14: 324); **4.** 1838 'előreálló szarv | hervorstehendes Horn' (Tsz.); **5.** 1903 'papírból hajtogatott játéksüveg | aus Papier gefaltete Kappe' # (NéprÉrt. 3: 242)

■ Bizonytalan eredetű, esetleg fiktív töből keletkezett származékszó. | (△) A szótő bizonytalan eredetű és a →*csáklya* abszolút tövével azonos. A végződése folyamatos melléknévi igenévképzőnek tűnik. Az eredeti jelentése 'oldalra szétálló (tárgy)' lehetett, amelyből a főnévi 1. jelentés főnevesüléssel alakult ki. A főnévi 2. jelentés a *csákó süveg* '(fel)hasított karimájú csákó' (1721: MNy. 57: 487), *csákós süveg* 'ua.' (1729: MNy. 57: 487) jelentésű szószerkezetekből önállósodás útján alakult ki. A főnévi 3., 4. jelentések a főnévi 1. jelentésből metaforikusan alakultak ki. (⇒) A magyarból: ném. *Tschako*; fr. *chako*; szbhv. *čako*; stb.: 'egy fajta katonai fejfedő'. (⊖) A →*csák*-val való összefüggése kevésbé valószínű.

EtSz.; TESz. *csákó*¹ a., *csákó*² a.; EWUng. • Vö. *csák, csáklya*

csal <IGE> **A:** 1165 *Chalow* [SZ.] [SZN.] (EtSz.); 1227 *Cholov* [SZ.] [SZN.] (OkISz.); 1372 u./ meg *czałtaolna* (JókK. 54) **J:** **1.** 1165 ? 'megtévesztéssel, szerepjátszással félrevezet; csalást követ el | trügen; betrügen' # (EtSz.) (↑), 1372 u./ 'ua.' (JókK. 54) (↑); **2.** [főleg *el~*] 1566 'vhová csábít | locken' # (NySz.); **3.** [főleg *el~*] 1568 'csalással elvesz | ablisten' (NySz.) **Sz:** ~ó 1165 [SZN.] (EtSz.) (↑) | ~árd 1372 u./ *czalarad* (JókK. 80) | ~árdság 1372 u./ *czalarad*fagat (JókK. 52) | ~ás 1416 u./¹ meg *lala*fara (BécsiK. 248) | ~atkozik 1416 u./¹ meg *lalatko*zianac (BécsiK. 91) | ~óka 1453 k. *Chaloka* [SZN.] (Csánki: TörtFöldr. 3: 462) | ~ogat 1508 *lalogat*van [SZ.] (DöbrK. 330) | ~hatatlan 1525 meg *lölhatatlan* (VitkK. 3) | ~i 1566 *czali* 'álszent, képmutató | scheinheilig' (NySz.); 1894 'csalétek | Köder' (NSz.) | ~ódik 1723 meg *csaló*dtam (Mikes: TLev. 61)

csal <NSZ> **A:** 1429 *Chalfa* (MNY. 63: 205); 1553/ *chyal* (Tinódi: Cronica q3a) **J:** <FN> **1.** 1429 'csapda, kelepce | Falle' (MNY. 63: 205) (↑); **2.** 1557 'csel | List' (RMKT. 5: 173) | <MN> 1553/ 'csaló | trügerisch' (Tinódi: Cronica q3a) (↑)

■ Ismeretlen eredetű. | ⊕ Igenévszó lehetett. Feltehetőleg a névszói funkciója volt az eredeti; erre utal a palatális párhuzamos alakja, a →*csel* is, amely a *csal* névszó kiszorulását is előidézhette. A *csali* származékszó főnévi jelentésének keletkezéséhez vö. *csali étel* 'csalétek, csali', tkp. 'csalogató, csábítgató étel' (1880: NSz.). ⊕⇒ A magyarból: szbhv. (R. N.) *čalovati*; ukr. (Kárp.) *чаловáти, чалувáти*; rom. (N.) *celui*: 'becsap, rászed'.

📖 EtSz.; MNY. 46: 123; TESz.; EWUng. • Vö. *csalafinta, csalfa, csalogány, csel*

család **A:** 1113/ *Scalad* [HN.] (Fejérpataky: KKOkI. 61); 1171 ? *Salad* [SZN.] (MNL (OL) DL. 200616); 1185/ ? *Chalad* [HN.] (MNL (OL) DL. 273127); 1210 *Solad* [HN.] (Györffy: ÁMTF. 1: 437); 1221 *Chalad* [HN.] (Csánki: TörtFöldr. 2: 740); 1493 k. *chalaadydat* (FestK. 363); 1532 *Calargiat* [d-j] (TihK. 314); 1585 *Salád* (Cal. 407) **J:** **1.** 1113/ ? 'kényszerítve betelepített, idegen (hadi)fogoly | zwangsgesiedelter fremder Gefangener' (Fejérpataky: KKOkI. 61) (↑), 1407 'ua.' (ZsigmOkI. 2/2: 91); **2.** 1493 k. 'cseléd, szolgáló | Mitglied des Gesindes, Diener' (FestK. 363) (↑); **3.** 1513 'szülők és gyermekek stb. (együtt élő) vérségi közössége | Familie' # (CzechK. 5); **4.** 1838 '⟨a növény- és állattanban:⟩ a nemnél nagyobb és a rendnél kisebb rendszertani egység | Familie ⟨Zool, Bot⟩' (NSz.); **5.** 1879 'gyermek mint családtag | Kind als Mitglied einer Familie' (Nyr. 8: 94); **6.** 1928 '⟨alsós játékban:⟩ az adu színeiből az ász, király és felső hazavitele | Hereinnahme von As, König und Ober der Trumpffarbe ⟨im Klabrias⟩' (Zolnay V.: Kártya 320) **Sz:** ~**os** 1519 *czaladof* (JordK. 394) | ~**ias** 1853 *családias* (NSz.)

■ Szláv jövevényszó. | ⊕ Óe. szl. *čel'adb* 'cselédség, háznép'; szbhv. *čeljad* 'ua.; a ház nő(személye)i', (N.) 'emberek, népség'; szlk. *čel'ad* 'család; cselédség, háznép; az ifjak, a fiatalok'; or. (R.) *челядь* 'cselédség, háznép'; stb. [< 'szláv *čelo 'csorda, nyáj, raj; nemzedék, nemzetség']. ⊕ A *család* alak veláris irányú hangrendi kiegyenlítődéssel keletkezett; ugyanennek a szláv szónak a palatális irányú kiegyenlítődéséhez a magyarban vö. →*cseléd*, a *család* és eközött csak a 19. században ment végbe a szóhasadás, amikor a 16. században kiszorított *család* Vörösmarty által újra bekerült a köznyelvbe, irodalmi nyelvbe. A szó belseji szláv *l' > m. l* hangváltozás alapja nem világos. A *csalárd* változat szó belseji *r*-je inetimologikus. – A 4. jelentés a lat. *familia* 'cselédség, háznép; család stb', (tud.) 'család <állat- és növénytani szóként>' által keletkezhetett.

📖 EtSz.; Kniezsa: SzJsz. 119; Grétsy: Szóhas. 100; TESz.; IstvK. 482; EWUng. • Vö. *cseléd*

csalafinta **A:** 1598 *Czelefende* (Baranyai Decsi: Adag. 319); 1713 *Tselefinta* (Kis-Viczay: Sel. 50); 1786 *tsalafinta* (Nsz.); 1862 *cselevendi* (CzF.); 1877 *cselefindi* (MTsz.) **J:** <MN> **1.** 1598 'kerítő(nő)ként tevékenykedő | Kuppelei treibend' (Baranyai Decsi: Adag. 319) (↑); **2.** 1788 'furfangos; ravasz | listig; falsch' # (NSz.) | <FN> 1786 'furfangos személy | Schlaupkopf' (Nsz.) (↑)

■ Valószínűleg játszi szóalkotással keletkezett összetett szó. | ⊕ Az eredeti *cselefende* ~ *cselefindi* változat első tagja a →*csel* lehetett. A második tag esetleg származékszó egy ismeretlen eredetű töből. A tagok végződése, ill. azok egymással való alakítani összefüggése tisztázatlan. – A *csalafinta* alak a →*csal* ige, ill. →*finta* népetimológiai hatására keletkezhetett. ⊕ Idetartoznak: *csalafurdi* 'ravasz, furfangos; ravasz' (1641: NySz.); *csalafántos* 'ua.' (1816: NSz.).

📖 EtSz. *csal* a.; MNY. 11: 408; TESz.; EWUng. • Vö. *csal, csel, finta*

csalamádé A: 1857 *csalamandrén* (Balassa I.: Kukorica 251); 1862 *Csalamádé* (CzF.); 1891 *csalomádét* (NSz.); NYJ. *csalamálé* (Csűry: SzamSz.) **J:** 1. 1857 'zöldtakarmánynak való kukorica; zöldtakarmány | Grünmais; Grünfutter' (Balassa I.: Kukorica 251) (↑); 2. 1896 'vegyes főzelék; vegyes leves | Mischgemüse; Mischsuppe' (NSz.); 3. 1916 'vegyes savanyúság | Mixed Pickles' # (EtSz.)

■ Ismeretlen eredetű. | ⊕ A *csalamálé* változat népetimológián nyugszik; vö. →*málé*. ⊕ A *csadaj* (a →*csádé* változata) + →*málé* összetételként való magyarázata kevésbé valószínű. ⊕⇒ A magyarból: ukr. (Kárp.) *чоломáда*; rom. (N.) *ciolomádă*: 'silócsalamádé'. ⊕ Nem tartozik ide: (N.) *sirimálé* 'ua.' (Csűry: SzamSz.); ez a *síri* ~ *siri* (a →*sűrű* nyelvjárási változata) + →*málé* szavakból alkotott összetétel.

📖 EtSz.; Balassa I.: Kukorica 252; TESz.; EWUng.

csalán A: 1214/ *Soluhan* [HN.] (VárReg. 296.); 1234 *Salan* [HN.] (EtSz.); 1270 *Chalan* [SZN.] (Szentpétery: KritJ. 2/1: 96); 1395 k. *chalan* (BesztSzj. 398.); 1440 *Chanalos* [sz.] [HN.] (Csánki: TörtFöldr. 1: 344); 1470 *cholyanustho* [sz.] [HN.] (OklSz.); 1532 *Chyalyan* (ItK. 87: 661); 1536 *czallyan* (OklSz.); 1560 k. *Chalany* (GyöngySzt. 138.); 16. sz. vége *Chynal'*, *Tsilány* (Gl.); 1613 *czillanios* [sz.] (SzT.); 1616 *Czenal* [SZN.] (MNY. 64: 314); 1618 *Czinal* [SZN.] (MNY. 64: 314); 1687 *Csullyanosb(an)* [sz.] (SzT.); 17. sz. *czovany* (EtSz.); 1720 *Csohan* [SZN.] (MNY. 64: 314); 1722 *Csojjános* [sz.] (SzT.); 1757 *Csyánosban* [sz.] (SzT.); 1796 *tsonár*, *tsorán* (MNY. 68: 336); 1884 *csana* (Budeniz-Eml. 270); NYJ. *csanyát* (Nyr. 29: 19); *cséán* (Nyr. 38: 236); *csilánk* (MTsz.); *csilánt* [□] (MTsz.); *csolláng*, *sillyán* (ÚMTsz.) **J:** 'fűreszes levelű, lágy szárú növény, amelynek levelét és szárát csalánszörök borítják | Brennessel (Urtica)' #

■ Ótörök jövevényszó. | ≡ Csag. *čalayan*; kirg. *čalqan*; alt. *čalkan*: 'csalán'; stb. [< török *čal- 'csap, ver, üt']. ⊕ Kiindulási alakja: *čalayan lehetett. A szó belseji γ eltűnéséhez vö. →*ács*, →*bátor* stb. A sokféle magyar alakváltozat főleg szabályos hangváltozások következtében jött létre.

📖 MNY. 3: 110; Gombocz Z.: BTLw.; EtSz.; TESz.; Doerfer: TE. 3: 327; EWUng.

csálé → *cselő*

csalfa A: 1429 *Chalfa* [SZN.] (MNY. 63: 205); 1582 *Czal faual* (Enyedi: Gism. 55. vsz.) **J:** <FN> 1429 ? 'csábító eszköz | Lockmittel' (MNY. 63: 205) (↑), 1582 'ua.' (Enyedi: Gism. 55. vsz.) (↑) | <MN> 1429 ? 'hamis; hűtlenkedő (különösen szerelmi téren) | falsch; treulos (bes. in der Liebe)' # (MNY. 63: 205) (↑), 1585 'ua.' (Cal. 135)

■ Összetett szó. | ⊕ A *csal* 'csapda, kelepce' (→*csal*) + valószínűleg →*fa* szavakból keletkezett, jelzői alárendeléssel. Eredetileg egy vadászati, ill. madarászati fogóeszköz szakszava lehetett és egy bizonyos karót vagy botot, vesszőt jelenthetett. A melléknévi jelentés feltehetőleg másodlagos keletkezésű.

📖 NNyv. 3: 1; MNY. 46: 128; TESz.; EWUng. • Vö. *csal*, *fa*

csalinkázik × **A:** 1792 *Tsalnikozni* [sz.] (Baróti Szabó: KisdedSz.); 1897 *csallinkázza* (Nyr. 26: 96); 1914 *Csalinkázik* [▽] (MNY. 10: 332); NYJ. *cselinkáz* (ÚMTsz.) **J:** 1. 1792 'kószál | sich herumtreiben' (Baróti Szabó: KisdedSz.) (↑); 2. 1897 'felületesen, nem szabályosan kaszál,

kapál | oberflächlich mähen od. hacken' (Nyr. 26: 96) (↑); **3.** 1914 'csónakázik | Kahn fahren' (MNY. 10: 332)

■ Belső keletkezésű, valószínűleg onomatopoetikus eredetű. | (△) A szótó a →*cselleng* tövével a palatoveláris párhuzamosság alapján függ össze. A végződés *-nk* mozzanatos képző + *-z* gyakorító képző. A **3.** jelentést a →*csónak* befolyásolhatta. (⊖) Idetartoznak: (N.) *csalinkál*, *csalingál* 'slampos, hanyag munkát végez <kaszálásnál v. kapálásnál>' (ÚMTsz.).

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *cselleng*

csalit A: 1109/ ? *Chalyth* [HN.] (MNL (OL) Dl. 6868); 1552 ? *czaritat* (LevT. 1: 103); 1644 *czarítot* (MNY. 68: 473); 1671 *csalitot* (Nyr. 75: 466); 1792 *tsalitt* (Baróti Szabó: KisdédSz.); 1793 *csalét* (Ruzsiczky: KazTájsz. 200); 1814 *csalléttokat* (Nsz.) **J:** **1.** 1644 'bozót | Gebüsch' (MNY. 68: 473) (↑); **2.** 1784 'avar, haraszt | dürres Laub' (Baróti Szabó: KisdédSz. 11); **3.** 1796 'cserje; bokor | Strauch; Busch' (NSz.); **4.** 1808 'berek; liget | Hain; Au' (Sándor I.: Toldalék) **Sz:** ~**os** 1760 *tsalitos* <MN> 'bozótos | buschig' (NySz.); 1796 <FN> 'bozót | Gebüsch' (NSz.) (↑)

■ Bizonytalan eredetű, esetleg egy török nyelvből való jövevényt. | (≡) Vö. oszm. *çalı* 'cserje, bokor', (N.) *çaltı* 'tüskés bozót, szúrós cserje; kis akácerdő'; gag. *çalı* 'bokor'; üzb. *çalı* 'cserje, bokor', *çalık* 'bokros, bozótos' [tisztázatlan eredetű]. (△) Kiindulási alakja: **çalık* vagy **çaltı* lehetett. Átadó nyelvként leginkább a kun jöhet számításba, időrendi és szóföldrajzi okok miatt. A nyelvújítás korában került át a nyelvjárásokból az irodalmi nyelvbe.

📖 NyK. 51: 108, 52: 339; TESz.; EWUng.; Róna-Tas-Berta: WOT.

csalma × **A:** 1648 *czalmat* (Kakuk: CultW. 50) **J:** **1.** 1648 'turbán | Turban' (Kakuk: CultW. 50) (↑); **2.** 1790 'török katona | türkischer Soldat' (MNY. 51: 72); **3.** 1792 'süveg | Kappe' (Ruzsiczky: KazTájsz. 201)

■ Oszmán-török jövevényt, esetleg déli szláv közvetítéssel is. | (≡) Oszm. *çalma* 'turbán'; – vö. még blg. *чалма*; szbhv. *čalma*: 'ua.'. Az oszmánban a *çal-* '(fel)gombolyít, (be)göngyöl' szóból. (≡) Megfelelői: rom. *cealma*; ukr. *чалма*; újgör. *τζαλμας*; stb.: 'turbán'.

📖 EtSz.; TESz.; Kakuk: ÉlOsm. 98; EWUng.

csalogány A: 1784 *Tsalogány* (Kazinczy: Lev. 1: 61) **J:** <FN> **1.** 1784 '(különféle énekes madarak megnevezéseként); pacsirta | <zur Benennung versch. Singvögel>; Nachtigall (*Luscinia megarhyncha*)' (Kazinczy: Lev. 1: 61) (↑); **2.** 1854/ 'szoprán énekesnő | Sängerin mit Sopranstimme' (NSz.) | <MN> 1827 'csalóka | trügerisch' (NSz.)

■ Tudatos szóalkotásból eredő származékszó. | (△) A →*csal* 'csalogat, csábít(gat); becsap, rászed' szóból keletkezett *-g* gyakorító képzővel és deverbális névszóképzővel. A megnevezés a csalogány kellemes, elbűvölő énekére utal. (⊖) A madár hasonló, rokon értelmű megnevezései: *csattogány* (1841: Nyr. 26: 302), a *csattog* (→*csattan*) szóból; *zenér* (1841: Nyr. 26: 302), a →*zene* szóból; *dalabáj* (1841: Nyr. 26: 302), a →*dal* + *báj* (→*bájos*) szavakból. Mindegyik nyelvújítási szóalkotás.

📖 EtSz. *csal* a.; MNY. 54: 328; TESz.; EWUng. • Vö. *csal*

csámborodik × **A:** 1789 *bé-tfámporodának* (Andrád: Anekd. 1: 211); 1890 *elcsámborodik* [▽] (Nyr. 19: 238); NYJ. *elcsámforodik* (ÚMTsz.) **J:** **1.** 1789 'az egyenes útról letér | (von der Straße) abweichen' (Andrád: Anekd. 1: 211) (↑); **2.** 1888 'megbolondul | verrückt werden' (Nyr.

17: 415); **3.** 1890 'kószál | herumstreichen' (Nyr. 19: 238) (↑); **4.** 1901 'eltévelyedik | irregehen' (ÚMTsz.)

csámborog × [1] **A:** 1875 *csámborog* (Nyr. 4: 43); 1916/ *csámborgott* (NSz.); NYJ. *csámforog*, *csámpojog* (ÚMTsz.) **J:** 'kószál | herumstreichen'

■ Származékszó egy relatív fiktív töből. | (△) Az *-r* gyakorító képzős relatív tő a →*csámporodik* tövével függhet össze. Az abszolút tő a →*csábít* szócsaládjával és a →*cammog* tövével áll összefüggésben. A szó végződése különféle igeképzők. A szó belseji *m* feltehetőleg egy szervetlen toldalékhang. (⊖) Idetartoznak: *csabukkol* 'kószál, kóborol' (1829: TudGyűjt. 11: 84); *csámolyog* 'ua.' (1862: CzF.); *csángurdi* 'kóborló, csavargó; félbolond' (1875: Nyr. 4: 43); (N.) *csáfordi* 'ua.' (MTsz.) (N.) *csámburdi* 'ua.' (NyF. 56: 33). (⊖) Tisztázatlan idetartozású: 1270 *chafurd* [HN.] (Szentpétery: KritJ. 2/1: 87).

📖 EtSz. *csámborog* a.; TESz., *csabukkol* a. is; EWUng. • Vö. *cammog*, *csábít*, *csámpás*, *csámporodik*, *csáng*

csámborog → *csámborodik*

csámcsog **A:** 1641 *tzamtzogja* (NySz.); 1645 *tsamtsogva* [sz.] (CorpGr. 296); 1800 *tsámtsogni* [sz.] (NSz.); 1803 *Tsantsogni* [sz.] (NSz.) **J:** 'cuppogva, majszolva eszik | schmatzen, mampfen' #

■ Onomatopoetikus eredetű. | (△) A →*csemcseg* veláris párhuzamos alakja. A végződése -*csog* gyakorító képző. (⊖) Idetartoznak: *csámmog* 'csámcsog, tele szájjal eszik, majszol fal' (1831: Kreszn.); *csámog* 'ua.' (1835/: NSz.) stb.

📖 EtSz.; TESz.; EWUng. • Vö. *csemcseg*

csámpás **A:** 1645 *tsámpáskodik* [sz.] (CorpGr. 323); 1658 *csámbás* [?♣] (MNy. 12: 376) **J:** **1.** 1645 ? 'gyenge; beteges | schwach; kränkelnd' (CorpGr. 323) (↑), 1658 'ua.' (MNy. 12: 376) (↑); **2.** 1645 ? 'élhetetlen; ügyetlen | unbeholfen; ungeschickt' (CorpGr. 323) (↑), 1840 'ua.' (NSz.); **3.** 1784 'görbelábú; sántító, nehézkes, ügyetlen járású | krummbeinig; hinkend, schwerfüßig' # (Baróti Szabó: Kisdedsz. 85); **4.** 1792 'béna | lahm' (Baróti Szabó: Kisdedsz.); **5.** 1800 'elhanyagolt | vernachlässigt' (Nsz.); **6.** 1877 'haszontalan, mihaszna | nichtsnutzig' (Nyr. 6: 524)

■ Vitatott eredetű. | **1.** Olasz jövevényszó, magyar képzéssel. | (≡) Vö. ol. (náp.) *ciampa* 'jóság lába', (kal.) *ciampa* 'ló, számár lába', (ferr.) *šampa* 'macskatalp', (mil.) *šampa* 'ua.' az [ol. *gamba*, *zampa* 'láb, talp' szóból szóhasadással]. (△) A szó végződése: -*s* névszóképző →*ármányos*, →*beléndes* stb. A jelentésfejlődéséhez vö. ol. *ciampare* 'sántít, biceg', *inciampare* 'botladozik, megbotlik'; esetleg vö. még ném. (N.) *schampeln* 'sántít, biceg'. **2.** Származékszó. | (△) Egy -*s* melléknévképzős alapszóból keletkezett, amely csak régi tulajdonnevekben adatolt; vö. [1237–1240] *Champam* [lat. -*m* végződéssel] [SZN.] (PRT. 1: 785); 1310 *Champa* [HN.] (Csánki: TörtFöldr. 3: 420). Ez az alapszó egy fiktív tő -*a* képzős, főnevesült folyamatos melléknévi igeneve lehetett; a szótő a →*csábít*, →*csámborodik* stb. szócsaládjával függhet össze. A szó belseji *m* valószínűleg inetimologikus. A magyarázat gyengéje a megfelelő alapszó hiánya. (⊖) A (N.) *csámpa* 'láb' (ÚMTsz.) bizonyosan másodlagos elvonás a *csámpás*-ból.

📖 EtSz.; TESz.; EWUng. • Vö. *csábít*, *csámborodik*

csámporodik × **A:** 1767 *Tsámporodom* [sz.] (Pápai Páriz–Bod: Dict.) **J:** 1. 1767 'megsavanyodik, megromlik (étel, bor) | sauer werden (Speise, Wein)' (Pápai Páriz–Bod: Dict.) (↑); 2. 1877 'elkeseredik | erbittert werden' (Nyr. 6: 524); 3. 1888 'eltorzul (arc) | verzerrt werden (Gesicht)' (Nyr. 17: 415); 4. 1893 'elerőtlenedik | entkräftet werden' (MTsz.)

■ Származékszó egy relatív fiktív töből. | (⊕) Az *-r* gyakorító képzős relatív tö a →*csámborodik* szócsaládjával függ össze. Az abszolút tö a →*csábít* szócsaládjával függhet össze. A szóvég visszaható igeképző. A szó belseji *m* inetimologikus. A *csámporodik* alaktani és jelentéstani keletkezését az →*áporodik* is elősegíthette. (⊖) Idetartozik: (R.) *csámporú* 'megsavanyodik (étel, bor)' (1784: Baróti Szabó: KisdedSz. 82).

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *csábít, csámborodik, kámpicsorodik*

csanak × **A:** 1209 ? *Sonok* [HN.] (Györffy: ÁMTF. 3: 410); 1235 ? *Chonuk* [HN.] (Csánki: TörtFöldr. 3: 496); 1344 *Chanak* [HN.] (Csánki: TörtFöldr. 3: 547); 1367 *Chanak* (OklSz.); 1838 *csanyak* (Tsz. *Cserpák* a.) **J:** 1. 1209 ? 'kehely | Becher' (Györffy: ÁMTF. 3: 410) (↑), 1367 'ua.' (OklSz.) (↑); 2. 1792 'fa merítőedény | hölzernes od. irdenes Gefäß' (Baróti Szabó: KisdedSz.)

■ Török, közelebbről valószínűleg kun jövevényszó. | (⊕) CC. *čanaq* 'tálka, csésze'; – Kāšy. *čanaq* 'fatál'; oszm. *čanak* 'cseréptál, cserépedény'; üzb. *čānaq* 'ua.'; stb. [tisztázatlan eredetű]. (⊕) Megfelelői: rom. (N.) *ceanac*; szbhv. *čanak*; or. (N.) *чанák*; stb.: 'fatál, serpenyő'.

📖 EtSz.; Kniezsa: SzJlsz. 811; TESz.; Doerfer: TE. 3: 102; Ligeti: TörK. 315; EWUng.; Róna-Tas–Berta: WOT.

csáng × **A:** 1795 k. *Tsangó* [sz.] (NSz.), de vö. →*csángó*; 1796 *Tsángó* [sz.] (NSz.) **J:** 'kóborol | herumschweifen'

■ Fiktív töből keletkezett származékszó. | (⊕) A szótő eredetéhez vö. →*csábít*, →*csámborodik*. A szótő még a →*cammog*, →*cankózik* tövével függ össze. A szó végződése gyakorító képző. A szótőben *mg* > *ng* hasonulás ment végbe. A szó belseji *m*-es eredeti szótőhöz vö. *Csamangó* [sz.] [szN.] (1728: Bálint: SzegSz.); *csammangó* 'kóborló, csavargó' (1790: NSz.); (N.) *csamang* 'kószál, kóborol' (Csoma: Jászberény 67). (⊖) Idetartoznak: *csángódik* 'ide-oda üzött, hajtott, nyugalmat nem találó' (1847: NSz.); (N.) *csángál* 'ide-oda lóbál; terel, hajt' (MNy. 2: 144); (N.) *csangál* 'félrebillent' (Nyr. 34: 326). (⊖) Valószínűleg idetartoznak: *csáng* 'a harangot hangosan kongani hagyni' (1805: Nyr. 42: 34); *csángat* 'ua.' (1863: Kriza [szerk.] Vadr. 493).

📖 EtSz. *csángó* a.; TESz. *csángó* a., *csamangó* a. is; Benkő: FiktI. 52, 163; EWUng. • Vö. *cammog, cankózik, csábít, csámborodik, csángó*

csángó **A:** 1400 *Chango* [szN.] (ZichyOkm. 5: 192); 1424 ? *Czanko* [szN.] (MNy. 85: 275); 1443 ? *чанга* [szN.] (MNy. 85: 275); 1533 *Csángó Hungari* [✍] (Nyr. 41: 245); 1781 *csángómagyarok* (NyK. 38: 258); 1862 *czángó* (CzF. *csángó* a.); NYJ. *sángó* (ÚMTsz.) **J:** <MN> 1400 ? 'a csángónak nevezett magyar népcsoportához tartozó | zu einer ung. Volksgruppe in der Moldau gehörig' (ZichyOkm. 5: 192) (↑), 1533 'ua.' (Nyr. 41: 245) (↑) | <FN> 1400 ? 'a csángónak nevezett magyar népcsoportához tartozó személy | Angehörige(r) einer ung. Volksgruppe in der Moldau' (ZichyOkm. 5: 192) (↑), 1792 'ua.' (Baróti Szabó: KisdedSz.)

■ Származékszó. | (⊕) A →*csáng*-ból keletkezett *-ó* folyamatos melléknévi igenévképzővel. A *kó*-ra végződő változat azáltal keletkezett, hogy a szóvéget kicsinyítő képzőként fogták fel. A szó népnévvé való alakulása ennek a népcsoportnak Erdélyből Moldvába való kivándorlásával

függ össze. (⊖) Valószínűleg idetartozik: *csángó* 'kellemetlenül, fülsértően kongó harang' (1792: Baróti Szabó: KisdédSz.), 'nem szabályosan, nem rendesen hangzó <harang>' (1838: Tzs.); ezt esetleg egy külön hangutánzó tő is befolyásolhatta.

EtSz.; Bárczi: SzófSz.; Mikecs: Csángók 376; TESz.; MNy. 85: 271; EWUng. • Vö. *csáng*

csánk × **A**: 1787 *tsánkig* (MNy. 65: 231); NYI. *csánggyát* [g-j] (Nyr. 30: 396) **J**: 1. 1787 'ló, marha, birka, disznó hátsó lábának izülete, állati bokacsont | Ferse, Sprunggelenk des Viehes' (MNy. 65: 231) (↑); 2. 1794 'ember lába <gúnyos, tréfás megnevezésként> | Bein(e) des Menschen {pejor.}' (Nsz.)

■ Valószínűleg cigány jövevényszó. | (⊖) Cig. (h.) *csang* 'térd', (ném.le.cseh) *čank* 'ua.; láb', (E.szb.) *čang*, *tšan* 'ua.' [< óind *jānghā* 'lábszár, boka']. Bizonyosan a cigányok lókereskedői tevékenysége folytán vált elterjedté. (⊖) Tisztázatlan idetartozású: (N.) *csaniga* 'bokaízület, csánk <lóé>' (1828: TudGyűjt. 10: 68). (⊖) Nem tartozik ide: *Chankolo* [SZN.] (1449: MNy. 13: 252), ez talán a →*cammog*, →*cankózik* szavakkal függ össze.

EtSz.; TESz.; EWUng.

csap¹ **A**: 1213 *Chopov* [SZ.] [SZN.] (OkLSz.), de vö. →*csapinós*; 1275 *Chapou* [SZ.] [SZN.] (FNESz. *Maroscsapó* a.); 1372 u./ *czappafakual* [sz.] (JókK. 30); 1568 *czápion* (NySz.) **J**: 1. 1213 ? 'üt | schlagen' # (OkLSz.) (↑), 1372 u./ 'ua.' (JókK. 30) (↑); 2. 1213 ? 'vág | hauen' # (OkLSz.) (↑), 1416 u./¹ 'ua.' (BécsiK. 38); 3. 1470 'lesimít <mértéket> | streichen <Maß>' (SermDom. 2: 503); 4. 1560 k. 'gyapjút' tép; szaggat | zupfen <Wolle>; reißen' (GyöngySzt. 3952.); 5. 1585 'hajít; odalök | schleudern; hinstoßen' (Cal. 54); 6. 1585 'vhova hatol | dringen' (Cal. 37); 7. 1590 'meszel, kimeszel | tünchen' (Szikszai Fabricius: LatMSzj. 181); 8. 1659 'hirtelen irányt változtat | eine andere Richtung einschlagen' (NySz.); 9. 1708 'lecsap vmire | herabschießen auf etw' # (Pápai Páriz: Dict. *Alá-tsapni* a.); 10. 1708 'hízelkedik | schmeicheln' (Pápai Páriz: Dict. *Supparasitor* a.); 11. 1739 'terel | treiben' (SzT.); 12. 1779 'bocsát | lassen' (Nsz.); 13. 1794 'lakomát, mulatságot stb.) rendez; <lármát> okoz | veranstalten <Festmahl, Unterhaltung>; Lärm schlagen' (NSz.); 14. 1843 'elcsen | klauen, stibitzen' (SzT.) **Sz**: ~**ó** 1213 [SZN.] (OkLSz.) (↑); 1359 *felyulchapomolon* <FOLY MN-I IGENÉV> (OkLSz.); 1405 k. *chapo* <FN> 'tör, gyilok | Dolch' (SchlSzt. 592.) | ~**ás** 1372 u./ 'ütés | Schlag' (JókK. 30) (↑); 1416 u./¹ 'szerencsétlenség, balszerencse | Unglück' (BécsiK. 18); 1613 'nyom | Spur' (NySz.) | ~**dos** 1416 u./² *lapdoffacuala* (MünchK. 82rb) | ~**ott** 1470 *chapoth* 'lapos v. lelapított, nem púpozva megtöltött <menyiség, mértékegység> | gedrückt voll <Maß>' (SermDom. 2: 503) | ~**od** 1531 *čapodafaua* [sz.] 'maga körül (össze-vissza) csapkod | um sich herumschlagen' (TelK. 130) | ~**kod** 1577 k. *chapkeode* [sz.] (NyIrK. 25: 174) | ~**di** 1673 *csapdiságoc* [sz.] 'kötekedő | neckisch' (NySz.); 1794 'csélcsap ember | Flattergeist' (NSz.) | ~**odik** 1702 *tsapódván* [sz.] (NySz.)

■ Valószínűleg örökség a finnugor korból. | (⊖) Zűrj. (V.P.) *čapki*- 'dob, vet, hajít'; votj. (Sz.) *čapki*- 'ver, üt-ver; tapsol <kézzel>'; md. (E.) *čapa*- 'tapsol <kézzel>', (M.) *čapa*- 'csap, ver, üt'; vepsze *čappa*- 'ua.; csépel'; lp. (norv.) *čuo*p'pâ- 'levág, lemetsz; felaprít, darabol' [fgr. *čapp3- 'üt, ver, vés, vág, kopog']. (⊖) A szó belseji *pp > m. p változáshoz vö. →*apad*, →*napa* stb. A szócsalád hangutánzó-hangfestő jellege teszi a magyarázatot némileg bizonytalanná. – A 10. jelentéshez vö. *csapja a szelet* 'udvarol vkinek' (1898: Dobos: DiákSz.). Egyes újabb jelentések német hatást is tükrözhetnek. A 14. jelentés valószínűleg az argóban keletkezett. (⊖) Idetartozik: *becsap* 'rászed, átver' (1847: NSz.), (R.) 'megcsap, megdob, meszel, kimeszel' (1774: NSz.) összetétel, a →*be*¹ + →*csap*¹ összetételi tagokból keletkezett. A jelentéséhez vö. *bemeszel* 'meszel, kimeszel, fehérre fest' (1604: Szenczi Molnár: Dict.), (R.) 'becsap, rászed' (1820: NSz.) összetételeket; vö. még ném. *anschlammieren* 'ua.; rászed, becsap'.

📖 FUF. 11: 188; FUFA. 12: 60; EtSz.; MSzFE.; TESz., *becsap* a. is, *csapdi* a. is; EWUng. • Vö. *csapadék*, *csapat*, *csapda*, *csapinós*, *csapodár*, *csápol*, *csapong*, *csappant*, *csapzott*, *csélcsap*, *csepp*, *isten-*, *karikacsapás*

csap² A: 1181 ? *Sopudh* [sz.] [HN.] (Fejér: CD. 2: 200); 1199 ? *Chopos* [sz.] [szN.] (MNL (OL) Dl. 200618); 1281 ? *Chap* [HN.] (FNESz.); 1389 *Chapus* [sz.] [szN.] (MNY. 64: 327); 1395 k. *chap* (BesztSzj. 557.); 1585 *Nyelotsáp* (Cal. 495) **J:** 1. 1181 ? 'folyadékeresztő cső | (Wasser)hahn' # (Fejér: CD. 2: 200) (↑), 1395 k. 'ua.' (BesztSzj. 557.); 2. 1181 ? '(csap alakú tárgyak megnevezéseiként) | (als Benennung zapfenförmiger Dinge)' # (Fejér: CD. 2: 200) (↑), 1405 k. 'ua.' (SchlSzj. 92.); 3. 1551 'ereszték | Feder, Spund' # (NySz.); 4. 1577 k. 'végbélkúp | Stuhlzäpfchen' (OrvK. 21); 5. 1585 'vasból készült (eke)gerendely | (eiserne) Grindelende' (SzT.); 6. 1590 'dugó | Zapfen' (Szikszai Fabricius: LatMSzj. 52); 7. 1590 'termésre hagyott ág | Fruchtweig' (Szikszai Fabricius: LatMSzj. 46); 8. 1742 'kocsmá, csapszék | Kneipe' (MNY. 75: 256); 9. 1860 'egyéves szarvas agancsa | Spieß (eines Hirsches)' (Nsz.) **Sz:** ~**os** 1199 ? [szN.] (MNL (OL) Dl. 200618) (↑); 1389 *Chapus* [szN.] (MNY. 64: 327) (↑); 1546 *chapos* (MN) (Oklsz.); 1889 'ajándékozó, adományozó | Schenker' (NSz.) | ~**ol** 1583 u. *csapolták* (Nyr. 11: 30)

■ Német (baj.-oszl.) jövevényszó. | ☹ Ném. (kfn.) *zapf*, *zapfe* 'csap, folyadék leeresztéséhez', (R. baj.-oszl.) *zapf*, *zopf* 'ua.', (kor. úfn.) *zapff* 'ua.', (kor. úfn. h.) *zaphen* 'ua.', – ném. *Zapfen* 'a hordó oldalának dugója; fenyőtoboz' [germán eredetű; vö. ang. *tap*, holl. *tap*; stb.: 'csap, dugó, dugasz']. ☹ A szó eleji ném. *z* > m. *cs* korai (13. sz.-i) átvételre enged következtetni. A szövegi *p* hanghelyettesítéssel keletkezett; ez a körülmény a bajor-oszlák származtatás mellett szól. A jelentések főleg metaforikusan jöttek létre az eredeti 1. jelentésből. ☹ A szó összetételi előtagként is előfordul: *csapágy* 'csapágy <tengely>' (1835: Tzs. *Zapfenmutter* a.) (a → *csap²* + → *ágy* szavakból). ☹ Nem tartozik ide: (N.) *csap* '(fa)ág, fenyőgally' (1838: Tzs.); ez a nyelvjárási szó a rom. *cep* 'fenyőág csomója, görce' szóból ered.

📖 EtSz.; MNY. 61: 132; TESz., *csapágy* a. is; Mollay: NMÉR.; EWUng. • Vö. *capistráng*, *copf*, *csáp*, *csaplár*, *csapszék*, *tipp*, *tip-top*

csáp A: 1799/ *Tsápok* (Földi: TermHist. 278) (EtSz. *csáp* a.); 1800 *Tsap* (Márton J.: MNSz.–NMSz. *Tsap* a.) **J:** 1. 1799/ 'ízeltlábú állatok érzőszarv-párja | Fühler (Zool)' (Földi: TermHist. 278) (EtSz. *csáp* a.) (↑); 2. 1894 'fogószerv (póké) | Greiforgan (der Spinne)' (NSz.); 3. 1900 'szűrőszerv (szúnyogé) | Stachel (der Mücke)' (NSz.)

■ Tudatos szóalkotás. | ☹ A → *csap²* 'csap alakú tárgy' szóból keletkezett. ☹ A *csáp* alak a → *csápol* hatására jöhetett létre. ☹ Állattani műszó, nyelvújítási szó. ☹ A → *csápol*-ból elvonással, ill. a → *csap²* szóból jelentésselkülönüléssel való magyarázata kevésbé valószínű.

📖 Nyr. 32: 470; EtSz.; TESz.; EWUng. • Vö. *csap²*

csapadék A: 1842 *csapadék* (Szily: NyÚSz.) **J:** 1. 1842 'üledék | Bodensatz' (Szily: NyÚSz.) (↑); 2. 1844 ? 'a levegő páratartalmának lecsapódása | Niederschlag' # (Bloch), 1875/ 'ua.' (NSz.); 3. 1869 'maradék | Rest' (NSz.)

■ Tudatos szóalkotással keletkezett származékszó. | ☹ A → *csap¹* szóból keletkezett névszóképzővel; az alaktanához vö. *hulladék* (→ *hull*), *töredék* (→ *tör*) stb. A szóalkotás alapja az alapszó 'áthatol, dob, röpít, lök, enged' jelentése lehetett. ☹ A *csapadék* 1. jelentése kémiai műszó. ☹ Nyelvújítási szóalkotás.

📖 EtSz. 4. *csap* a.; TESz.; EWUng. • Vö. *csap¹*

csapat **A:** 1703 *csapatban* [✓] (Pusztai) **J:** 1. 1703 'csoport; katonai egység, osztag | Schar; Trupp' # (Pusztai) (↑); 2. 1792 'egység, alakulat | Truppe' # (NSz.); 3. 1816 'legelő | Weide' (Gyarmathi: Voc.); 4. 1847 'mennyiség | Menge' (Nsz.); 5. 1928 'sportcsapat | Mannschaft (im Sport)' # (Bánhidi: Sportny. 219)

■ Származékszó. | (⊕) A → *csap*¹ 'ver, üt-ver; dob, röpít, lök; enged, ereszt; terel, hajt' szóból névszóképzővel. Ez az eredetileg nyelvjárási szó a nyelvújítás idején került az irodalmi nyelvbe. A 3. jelentés metonímia az 1. jelentés alapján, esetleg a *csapás* 'nyom' (→ *csap*¹) befolyásolhatta.

EtSz. 4. *csap* a.; Tolnai: Nyelvújítás 47; TESz.; EWUng. • Vö. *csap*¹

csapda **A:** 1799 *Tsaptákkal* (Nsz.); 1836 *csapda* (Fogarasi: MNZsebsz.) **J:** 1. 1799 'állatfogó eszköz; verem | Falle (auch abstr.); Fanggrube' # (Nsz.) (↑); 2. 1877 'csapóajtó | Falltür' (NSz.)

■ Származékszó. | (⊕) A → *csap*¹ 'csap, ver, üt' szóból. A megnevezés alapja az a körülmény volt, hogy az állat elfogásánál a csapda az állatra ráesett, rácsapódott. A -*ta* és -*da* képzők egymáshoz való viszonya nem tisztázott. A *d*-s változat elterjedése a nyelvújítás -*da* képzős szóalkotásának analógiája útján magyarázható; vö. *járda* (→ *jár*), *nyomda* (→ *nyom*). (⊕) A *csapod* (→ *csap*¹) szóból származékszóként való magyarázata, ill. a → *labda* analógiás hatásának feltételezése kevésbé valószínű.

EtSz. 4. *csap* a.; TESz.; EWUng. • Vö. *csap*¹

csapinós × **A:** 1181/ ? *Chapunos* [HN.] (Szentpétery: KritJ. 1: 43); 1655 *tsaponosan* (NySz.); 1784 *tsapanósb* (Baróti Szabó: KisdedSz. 37); 1797 *tsapinoson* (NSz.); 1799 *tsapinós* (Márton J.: MNSz.–NMSz. *Schräge* a.); 1817 *tsappanósság* [sz.] (MNY. 70: 94); NYJ. *csaponyosan* (MTsz.) **J:** 'ferde; rézsútos | schief; schräg'

■ Származékszó. | (⊕) A *csaponik*-ből, amely a *csappan* 'el-/letér, elkanyarodik' (→ *csappant*) korábbi változata -*s*, ill. -*ós* melléknévképzővel; az alaktanához vö. → *szoros*, *tilos* (→ *tilt*), ill. *harapós* (→ *harap*¹), *tudós* (→ *tud*) stb. – A magyarázat nehézsége, hogy a szó időrendileg korábbinak tűnik, mint az állítólagos alapszó. (⊖) Ugyanebből az alapszóból -*ó* melléknévi igenévképzővel, ill. -*ó* melléknévi igenévképzővel + különböző határozóragokkal keletkeztek: *csaponólan* 'ferdén <határozószó>' (1645: NySz.); *becsapano* 'a gödör, árok rézsútos oldala' (1788: MNY. 70: 93); *csapinólag* 'ferdén <határozószó>' (1836: Kassai: Gyökerésző 5: 157); *csapinó* 'ferde, dőlt, lejtős' (1862: CzF.); (N.) *csapanyó* 'ferde, dőlt, lejtős' (MTsz.); *csapanólag*, *csaponólag* stb. 'ferdén <határozószó>' (MTsz.).

EtSz. 4. *csap* a.; TESz.; EWUng. • Vö. *csap*¹, *csappant*

csaplár Δ **A:** 1400 *Chaplar* [SZN.] (Oklsz.); 1519 *czaplar* (SzT.) **J:** 1. 1400 ? 'kocsmáros | Schankwirt' (Oklsz.) (↑), 1519 'ua.' (SzT.) (↑); 2. 1533 'kocsmá, fogadó | Schenke, Wirtshaus' (Murm. 1781.) **Sz:** ~**os** 1726 *Csapláros* 'kocsmáros | Schankwirt' (MNY. 57: 487)

■ Német (baj.-osztr.) jövevényszó. | (⊕) Ném. (kfn.) *zaphenare*, *zaphenære* 'kocsmáros; bormérő' [< ném. (kfn.) *zaphe* 'csap, dugó, dugasz']. Vö. még ném. (R.) *zapfler* 'kocsmáros'. (⊕) A szó elejéhez vö. → *csap*². Az *n > l* hangváltozás valószínűleg még a németben következett be. Az *ár* végződéshez vö. → *boglár*, → *bognár* stb. A 2. jelentés metonímia.

EtSz.; Bárczi: SzófSz. *csapláros* a.; MNy. 61: 132; TESz.; Mollay: NMÉR.; EWUng. • Vö. *csap*²

csapodár **A:** 1630 k. *czapodarsagnal* [sz.] (SzT.); 1667 *csappondár* [?] (EtSz. 4. *csap* a.); 1808 *tsapadár* (NSz.) **J:** 1. 1630 k. 'csélcsep; állhatatlankodó | flatterhaft; wankelmütig' # (SzT.) (↑); 2. 1839 'változékony | unbeständig' (NSz.)

■ Származékszó. | ⊕ A *csapod* 'ide-oda csapkod maga körül' (→*csap*¹) szóból -ár névszóképzővel; vö. →*búvár*, *futár* (→*fut*) stb. – A szó belseji *n* szervetlen toldalékhang, amely esetleg a →*csapong* hatására utal.

EtSz. 4. *csap* a.; Bárczi: SzófSz.; TESz.; EWUng.

csápol × **A:** 1791 *csápolván* [sz.] (Nsz.) **J:** 'csapkod | (herum)schlagen'

■ Bizonytalan eredetű, esetleg származékszó. | ⊕ Az alapszó talán a *csáp*, amely a (R.) →*csap*¹ 'csap, ver, üt' változata. A szóvég gyakorító képzőnek tűnik.

EtSz.; TESz.; EWUng.

csapong **A:** 1617 *csapongása* [?] [sz.] (NySz.); 1667 *felre-csapang* (NySz.) **J:** 1. 1617 'kószál; ide-oda csap | herumschweifen; hin und her schweifen' (NySz.) (↑); 2. 1709 'csapkod, csapdos, verdes | flattern' # (SzT.); 3. 1767 'ingadozik; tétozódik | wanken; zaudern' (Pápai Páriz–Bod: Dict.); 4. [ma ki~] 1791 'korhelykedik | lumpen' (NSz.); 5. 1811 'csapkod | (herum)schlagen' (NSz.)

■ Származékszó. | ⊕ A →*csap*¹ 'hirtelen irányt változtat' szóból gyakorító képzővel. A szó belseji *pp*-s változathoz vö. →*csappant*. A jelentések az eredeti 1. jelentésből keletkeztek. A 2. jelentéshez vö. még *csapdi* (→*csap*¹), →*csapodár*.

EtSz. 4. *csap* a.; NytudÉrt. 30: 76; TESz.; EWUng.

csappan → *csappant*

csappant Δ **A:** 1583 u. *csappantott* hozzája [] (Nyr. 10: 469); 1647 hozzá(m) *cziaipontotta* (SzT.) **J:** 1. 1583 u. '〈lőfegyver〉 ropog, (el)dördül | abdrücken, knacken 〈Gewehr〉' (Nyr. 10: 469) (↑); 2. [fel~] 1662 'felhúz | hinaufziehen' (NySz.); 3. [rá~] 1689 'lelök, letaszít | stürzen, fallen machen' (NySz.); 4. 1772 'rezeg, leng | schwingen' (NySz.)

csappan **A:** 1592 *czaponic* ki [] (NySz.); 1592 *czappanássa* [sz.] (NySz.), de vö. →*csapinós* **J:** 1. 1592 'csattanással előretör; nekiütközik vminek | 〈mit Knall〉 hervorschießen; an etw anprallen' (NySz.) (↑); 2. 1632 'vhova kószál | abschweifen; abirren' (NySz.); 3. [főleg meg~] 1662 'soványodik; csökken | abmagern; abnehmen' # (NySz.)

■ Származékszó. | ⊕ A →*csap*¹ 'csap, ver, üt' szóból -nt, ill. -n mozzanatos képzővel. A szó belseji *o* mindkét szónál eredetinek tűnik; ehhez vö. (R.) *fogon* (→*fogan*), *pillont* (→*pillant*), ill. *vonont* (→*von*) 'belélegez' származékszavakat. A szó belseji *pp*-hez vö. *cseppen* (→*csepp*). A szóvégi *ik*-es változatnak visszaható funkciója van.

EtSz. 4. *csap* a.; TESz. *csappan* a.; Benkő: FiktI. 110; EWUng. • Vö. *csap*¹, *csapinós*

csapszék Δ **A:** 1560 ? *Chapsek* (MNy. 8: 227); 1581 *Cziap ... zék* (MNy. 54: 371) **J:** 1. 1560 ? 'olyan pad, amelyen a csapra vert hordó állt v. amelyre a csapra verendő hordót tették | Bank, auf der das anzuzapfende bzw. das angezapfte Faß stand' (MNy. 8: 227) (↑), 1587 'ua.' (MNy. 8: 227); 2. 1581 'kiskocsmá | Kneipe' (MNy. 54: 371)

■ Összetett szó. | ⊕ A →*csap*² + →*szék*¹ 'állvány' szavakból keletkezett birtokosi, jelöletlen v. jelzős alárendeléssel. Hasonló összetételhez vö. *pohárszék* (1546: NySz.), a →*pohár* + →*szék*¹ 'állvány' szavak összetétele. A 2. jelentés azon nyugszik, hogy ilyesféle állványok leginkább kocsmákban voltak használatosak.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *csap*², *szék*¹, *vak-*

csapzott **A:** 1773 öszve *tsapzott* (MNy. 70: 94); 1792 *tsapódzott* (Baróti Szabó: KisdedSz. *Tsepzett* a.) **J:** 'nedves, nyirkos és zilált, borzas | naß und zerzaust' #

■ Származékszó. | ⊕ A (R.) *csapózik* 'összekuszálódik' (1792: Baróti Szabó: KisdedSz. *Tsapó* a.) szóból -*t* > -*tt* befejezett melléknévi igenévképzővel. A *csapózik* levezethető a →*csap*¹ szóból -*ózik* ~ -*ódzik* visszaható igeképzővel. A *csapzott* alak az eredeti *csapózott* (↑) változatból keletkezett, második nyílt szótagbeli hangzókieséssel.

📖 EtSz. 4. *csap* a.; TESz.; EWUng. • Vö. *csap*¹

csárda **A:** 1606 *chardakon* (MNy. 79: 510); 1617 *csordakoknak* (EtSz. *csardak* a.); 1662 *csárdát* (Nyr. 73: 342); 1733 *csurták* (MNy. 16: 50); 1808 *Tsarda* (NSz.) **J:** 1. 1606 'magas figyelőállás | hoher Beobachtungsstand; Wachhaus, Warte {an der türkischen Grenze}; katonai őrház {a török határon}' (MNy. 79: 510) (↑); 2. 1617 'nagy, kör alakú, fedetlen épület | Amphitheater' (EtSz. *csardak* a.) (↑); 3. 1733 'pusztai vendéglő | Heideschenke' # (MNy. 16: 50) (↑); 4. 1799 'szín; eresz | Schuppen; Traufdach' (EtSz.); 5. 1862 'bódé a hajón | Hütte auf dem Schiff' (CzF.) **Sz:** ~**s** 1755 *csárdással* 'pusztai vendéglős | Heidewirf' (MNy. 60: 223); 1835 'egy fajta zene, tánc | Tschardasch {Tanz, Musik}' (MNy. 6: 368)

■ Vándorszó. | ⊕ Oszm. *çardak* 'erkély, emeleti galéria v. tornác'; blg. *çapðak* 'árkádsor, tornác, folyosó; elárusítópavilon'; szbhv. *čardak* 'katonai őrtorony, magaslat, kilátó(hely); erkély, balkon; csőszkunyhó, csűr, pajta'; újgör. *τσαρδάκ* 'tornác, karzat, galéria; elárusítópavilon, kiosk'; albán *çardhák* 'ua.'; stb. Forrása: újperzsa *čārtāg* 'négy oszlopon álló erkély, négyszögletes szoba'. A Balkánon főleg az oszmán-török által vált elterjedté. ⊕ A magyarba főleg a szerbhorvát nyelvből, ritkább esetekben közvetlenül az oszmán-törökből került. A *k* nélküli változatok a többesjelnek felfogott *k* kiesésével keletkeztek. A *csárdás* származékszó nemzetközi szóvá vált; vö. ném. *Tschardasch*; ang. *czardas*; ol. *ciarda*; stb.: 'magyar nemzeti tánc'. ⊕ A (N.) *cserdák* 'folyosó, pitvar' (1881: Nyr. 10: 204) a rom. *cerdak* 'folyosó; elárusítópavilon, kiosk' szóból származik. ⊕⇒ A magyarból: ném. *Tscharda*; fr. *tscharda*; cseh *čarda*; stb.: 'pusztai csárda'.

📖 EtSz.; Kniezsa: SzlJsz. 608; TESz.; Kakuk: ÉlOsm. 99; EWUng.

csárma × **A:** 1666 *csarma, cserma* (Nyr. 108: 107); 1806 *Csármáira* (NSz.); NYJ. *csarima* (ÚMTsz.) **J:** <MN> 1. 1666 'kelekótya | übergeschnappt' (Nyr. 108: 107) (↑); 2. 1823 'lármás | lärmend' (Kreszn.); 3. 1829 'fecsegő | geschwätzig' (TudGyűjt. 11: 84); 4. 1838 'csapodár | flatterhaft' (Tsz.); 5. 1838 'hízeglő | schmeichlerisch' (Tsz.) | <FN> 1806 'lármás | Lärm' (NSz.) (↑)

■ Fiktív töből keletkezett származékszó. | ⊕ A szótő a →*csáro*g-éval lehet azonos. A szó végződése feltehetőleg -*a* (folyamatos) melléknévi igenévképző. A szó belseji *m* esetleg

mozzanatos képző vagy szervetlen toldalékhang, talán a →*lárma* stb. hatására. Az alaktanához vö. →*buszma*, *szuszma* (→*szuszog*) stb. A melléknévi 2. jelentés lehetett az eredeti.

📖 EtSz.; TESz.; EWUng. • Vö. *csárog*

csarnok **A:** 1585 *tsarnok* (Cal. 64); 1604 *Czornoc* (Szenczi Molnár: Dict.); 1784 *tsárnok* (Baróti Szabó: KisdédSz. 83) **J:** 1. 1585 'kör alakú, nagy, fedetlen épület | Amphitheater' (Cal. 64) (↑); 2. 1604 'előcsarnok | Vorhalle' (Szenczi Molnár: Dict.) (↑); 3. 1750 'fedett folyosó, tornác | Säulengang, Diele' (Wagner: Phras. *Porticus* a.); 4. 1815 'pompás épület | Prunkgebäude' (Nszt.); 5. 1834 'tágas helyiség, terem | Halle' # (Kunoss: Szóf.); 6. 1841 'vásárcsarnok | Markthalle' # (NSz.)

■ Ismeretlen eredetű. | ⊕ Jövevényszónak tűnik, de megfelelői nem mutathatók ki. Az évszázadokon át csak szótárakban adatolt szó a nyelvújítás korában újra használatba került. Az abban a korban kialakult 5. jelentés, akárcsak a későbbi 6. jelentés a ném. *Halle* 'nagy helyiség, terem' hatását mutatják. A 6. jelentés főleg a *vásárcsarnok* 'piactér' (1876: NSz.) összetétel keletkezése után terjedt el. ⊕ A *csordak* (→*csárda*) alakkal való összefüggése kevésbé valószínű.

📖 MNy. 12: 74, 56: 182; Kniezsa: SzJsz. 609; TESz.; EWUng.

csárog × **A:** 1786 *tsárogyák* (Nszt.); 1863 *csárrogásától* [sz.] (Krizsa [szerk.] Vadr. 430); NYJ. *csármog* (ÚMTsz.) **J:** 1. 1786 'károg, rikácsol (madár) | krähen, krächzen (Vogel)' (Nszt.) (↑); 2. 1874 'fecseg; lármáz | schwatzen; lärmern' (Nyr. 3: 514)

■ Onomatopoetikus eredetű. | ⊕ A szótó a →*csárma* szóéval azonos. A szó végződése: gyakorító képző. ⊖ Ugyanebből a töből: *csarítál* 'fecseg, locsog' (1838: NSz.). ⊕ A hasonló hangalakú, különböző fiktív tövű hangutánzó-hangfestő eredetű származékszavak, amelyek azonban a *csárog*-gal etimológiailag nem függenek össze: *cságár* 'fecsegő, locsogó' (1791: NSz.); *csáforít* 'fecseg, locsog; rikácsol, veszekszik' (1832: TudGyűjt. 3: 70); *csáfori* 'nagyszájú, fecsegő, locsogó' (1873: Nyr. 2: 44).

📖 EtSz.; TESz., *csáforít* a. is; EWUng. • Vö. *csárma*, *csiricsáré*, *károg*

császár **A:** 1009/ ? *Chazarwelgh* [HN.] (MNL (OL) Dl. 280274); 1233 *Chasar* [HN.] (OkI Sz.); 1238 *Chazar* [SN.] (FNESz.); 1405 k. *chafar* (SchlSzj. 473.); 1494 *Czasarwara* [HN.] (Neumann: Registrum 2547.); 1585 *Tsászár* (Cal. 149) **J:** 1. 1009/ ? 'vmely birodalom uralkodója | Kaiser' # (MNL (OL) Dl. 280274) (↑), 1405 k. 'ua.' (SchlSzj. 473.) (↑); 2. 1792 'az a rúd, amellyel a vízimolnárok a malomkövet felemelik | Art Hebel der Wassermüller' (Baróti Szabó: KisdédSz.); 3. 1914 'vmely közösségben, szakmában stb.) vezető szerepet játszó személy | Person, die auf einem kleineren Gebiet für maßgebend und überlegen gehalten wird' (Nszt.); 4. 1959 'császármetszés | Kaiserschnitt' (ÉrtSz.) **Sz:** ~**lat** 1416 u.² *Lažarlat'anac* 'uralkodás | Herrschaft' (MünchK. 56vb) | ~**ság** 1510 k. *chazarsagot* (AporK. 184)

■ Szláv jövevényszó. | ⊕ Óe. szl. *česarъ* 'király, uralkodó'; szbhv. *cesar* 'császár'; cseh *císař*, (R.) *ciesar* 'ua.'; or. (R.) *цесарь* 'ua.'; stb. [*<* 'gót *káisar* 'császár']. A szó végső soron Caius Julius Caesar nevére megy vissza (→*cézár*). ⊕ A szláv *c* > m. *cs* hanghelyettesítés alapján feltételezhető, hogy az átvételkor a magyar hangrendszerből hiányzott a *c* mássalhangzó. A *császár* alak hangrendi kiegyenlítődéssel keletkezett. A 2. jelentés a *császárlapát* 'a vízimalom kerekének egy fajta emelője' (1597: OkI Sz.) összetételből önállósulással jöhetett létre, ahol az első tag feltehetőleg 'nagy, széles, tágas' jelentésben áll. A 4. jelentés a *császármetszés* (→*császárs*-) összetételből önállósult.

császár-

I. ~né A: 1435 k. *casar ne* asson (SoprSzej. 70.) **J:** 'császárnő, császárné | Kaiserin' | ~**korona A:** 1796 *császárkorona* (NSz.) **J:** 'olyan korona, amellyel császárt koronáznak | Krone des Kaisers' | ~**város A:** 1839/ *Császárváros* (NSz.) **J:** 'főváros mint a császár(i) udvartartás) székhelye | die Stadt, wo der Kaiser regiert' | ILYENEK MÉG: ~**választás** 'az új császár uralkodóvá választása | Kaiserwahl' (1862: CzF.); ~**párt** 'császárhoz hű (politikai) párt | Partei von Anhängern des Kaisers' (1880: NSz.)

II. ~madár A: 1585 *Tsászár madar* (Cal. 111) **J:** 'hegyvidéki erdőkben élő, fogoly nagyságú, szürkésbarna színű madár | Haselhuhn (Tetrastes bonasia)' – De vö. 1504 *Chazarmadara* 'ua.' (Oklsz.) | ~**körte A:** 1664 *Csáfzár körtvély* (Wagner: Phras. 3: 151); 1858 *császárkörték* (NSz.) **J:** 'sárga színű, fehér húsú, lédús körtefa(fajta), ill. ennek gyümölcse | Art Birne' | ~**zsemle A:** 1867 *Császárzsemlyéket* (NSz.) **J:** 'kerekded, lapos, tetején sugarasan bevágott péksütemény | Kaisersemmel' | ~**morzsa A:** 1868 *Császár-morzsa* (Ballagi M.: MNyTSz.) **J:** 'búzadarából készített, zsiradékban morzsalékosra sült, édes tészta(féleség) | Kaiserschmarren' | ILYENEK MÉG: ~**liszt** 'lisztláng, lángliszt | Kaisermehl' (1838: Tzs.); ~**hús** 'pácolt húsos, vastag (füstölt) szalonna | Kaiserfleisch' (1942: Kelemen B.: MNMSz.)

III. ~metszés A: 1782 *Tsászár-mettzés* (NSz.) **J:** 'hasfalán ejtett metszés, amelyen keresztül a magzatot kiemelik a méhből | Kaiserschnitt'

IV. ~kék Δ A: 1864 *császárkék* (NSz.) **J:** 'egy fajta kék árnyalatú szín | von einer Art blauer Farbe' | ~**piros Δ A:** 1877/ *császárpáros* (NSz.) **J:** 'egy fajta vörös árnyalatú szín | von einer Art roter Farbe' | ~**zöld Δ A:** 1879 *császárzöld* (NSz.) **J:** 'schweinfurter v. rézzöld | von einer Art grüner Farbe' | ~**vörös Δ A:** 1882/ *császárveres* (NSz.) **J:** 'egy fajta vörös árnyalatú szín | von einer Art roter Farbe'

■ Összetételi előtag, azonos a →*császár*-ral. | (Δ) Az 1. csoportban levő szavak előtagja a császár személyére vonatkoznak. (≈) Esetleg még idetartozik: *császárszakáll* 'mostohaanyácska' (1783: NSz.), amely metafora a szó konkrét 'a császár szakáll' (1895: NSz.) jelentése alapján. A 2. csoportban levő szavak első tagja bizonyosan a második tagban kifejezett tárgynak, dolognak a finom, értékes, jó minőségére vonatkozik. A *császármetszés* összetétel tulajdonképpen német mintára alkotott tükörfordítás; vö. *Kaiserschnitt* 'császármetszéses szülés', amely a lat. (tud.) *sectio caesarea* 'ua.' szavakra megy vissza. A 4. csoport szavainak első tagja a színek szépségére, élénkségére, ill. a főnemesi ruhaviselet színére vonatkozik. (Δ) Utótag a magyarban (címszó kivételével): *metszés* (→*met*).

EWUng. • Vö. *kék, korona, körtvély, madár, met, morzsa, nő, piros, város, vörös, zöld, zsemle*

császkál × A: 1807 *császkálnak* (NSz.) **J:** 1. 1807 'máskál; csavarog | herumkriechen; sich umhertreiben' (NSz.) (↑); 2. 1908 'látatlankodik | jmdm im Wege stehen' (MNy. 4: 139); 3. 1928 'csoszogva jár | schlüpfend gehen' (ÚMTsz.)

■ Szóhasadás eredménye. | (Δ) A *csúszkál*-ból (amely a →*csúszik* származékszava) a *máskál* (→*mászik*) hatására keletkezett. (≈) Ikerszó ugyanezekből a tagokból: *császkál-máskál* '(ide-oda)máskál/-csúszkál' (1881: TanEgyMNyTárs. 1/3: 250). – Idetartoznak még: *csázkirál* '(ide-oda)máskál/-csúszkál' (1825: Kreszn.); (N.) *csázkurál* 'ua.' (Gáldi: Szótir. 405). (Δ) Az értelmezés, miszerint a szó a *császkál-máskál*-ból (↑) önállósodással, ill. a *csúszkál* és a *máskál* szóvegyülésével jött volna létre, kevésbé valószínű.

EtSz. 3. *csász* a.; TESz.; Benkő: Fiktl. 135; EWUng. • Vö. *csúszik*

csat **A:** 1138/ ? *Satadi* [sz.] [szN.] (MNy. 32: 203); 1211 ? *Chot* [szN.] (Oklsz.); 1348 *Chatus* [sz.] [szN.] (MNy. 63: 365); 1395 k. *chath* (BesztSzej. 716.); 1568 *Czattos* [sz.] (NySz.) **J:** 1. 1138/ ? '(ruha)kapocs | Spange, Gewandschließe' # (MNy. 32: 203) (↑), 1395 k. 'ua.' (BesztSzej. 716.) (↑); 2. 1138/ ? 'horog; hurok | Haken; Schlinge' (Cal. 471), 1585 'ua.' (Cal. 471); 3. 1944 'pecek | Stift, Dorn' (MNy. 40: 248) **Sz:** ~**os** 1348 *Chathos* [szN.] (Oklsz.)

■ Vitatott eredetű. | 1. Jövevényszó egy török nyelvből. | (≡) Oszm. *çati* 'összekapcsolás; tetőszerkezet; a boltív egy hajlata'; az. *çatu* 'kötél'; kum. *çat* 'két egymást metsző vonal közt levő rész'; üzb. *çat* 'boltozat, borda'; stb.' [eredetéhez vö. →*csatol*]. (⊕) Az átvétel időrendje és az átadó nyelvek nem határozhatók meg pontosan. A származtatás jelentéstani nehézségét az a körülmény okozza, hogy a 'kapocs' konkrét jelentés a török nyelvben nem adathozható. 2. Elvonás. | (⊕) A →*csatol*-ból lett elvonva. Ez az értelmezés csupán akkor lehetséges, ha a magyarba a török szócsalád igei tagja került át (vö. →*csatol*).

📖 Gombocz Z.: BTLw.; EtSz.; TESz.; Ligeti: TörK. 58, 101; EWUng.; Róna-Tas-Berta: WOT. • Vö. *csatol, sátor*

csata **A:** 1521 *chatha* (SzapolyaiOkI. 545.); 1532 *chatara* (NytudÉrt. 50: 21); 1579 *chiotara* (BudBLEv. 179); 1792 *tsetára* (NSz.); NYJ. *csataj* (MTsz.); *csětára* (ÚMTsz.) **J:** 1. 1521 'portyázás; harc | Streifzug; Kampf' (SzapolyaiOkI. 545.) (↑); 2. 1544/ 'katonai osztag, csapat | Militärabteilung, Trupp' (Tinódi: Cronica n2b); 3. 1700 k. 'nagyobb ütközet | Schlacht' # (Nyr. 66: 64); 4. 1769 'veszekedés; láрма | Streit; Lärm' (NSz.); 5. 1784 'csorda, nyáj | Herde' (Baróti Szabó: Kisdedsz. 88); 6. 1861 'éjjeli csordaőrízet | Hüten der Viehherde in der Nacht' (MNysz. 6: 319); 7. 1882 'csapat; sokaság | Schar; Menge' (Nyr. 11: 92) **Sz:** ~**zik** 1559 *Chatazni* [sz.] (Székely I.: Krón. 169b) | ~**rozik** 1799/ *tsatározní* [sz.] 'veszekedik' (Nszt.) | ~**r** 1843 *Csatár* (Szily: NyÚSz.) **R:** ~**ban** 1784 *tsatábann* '... alkalommal | ... mal' (Baróti Szabó: Kisdedsz.)

■ Szerbhorvát jövevényszó. | (≡) Szbhv. *četa* 'csapat, egység, csoport, raj' [tisztázatlan eredetű]. (≈) Vö. még blg. *çema* 'sereg, csapat, osztag; csorda, nyáj'; or. *çema* 'egy pár'; stb. (⊕) A *csata* alak hangrendi kiegyenlítődéssel keletkezett; vö. →*család*, →*párna* stb. A *csataj* változat keletkezésmódja nem világos. Valószínűleg a 2. jelentés az eredeti. Az 1. és 2. jelentés viszonyához vö. lat. (k.) *bellum, exercitus*: 'harc, háború; (had)sereg', valamint →*had*. A 3. jelentés az 1. jelentésre megy vissza. Az 5. jelentés keletkezésénél a szóföldrajz alapján talán a rom. *ceată* 'csoport, csapat; (had)sereg, csorda, nyáj' hatásával lehet számolni, amely valószínűleg a bolgárból (↑) ered. A *csatában* lexikalizált névszóragozott alak egy 'esemény' jelentésű köztes lépcsőfokon át az első jelentésre vezethető vissza. – A (R.) *csetnik* 'vármegyeszolga' (1838: Tsz. *Pandur* a. a.), 'szerb szabadcsapatos, szerb fegyveres szervezet tagja' (1937: ÚILex. 6: 1492), amely a szbhv. *četnik* 'szabadcsapatos, partizán; csapatparancsnok', (N.R.) 'csendőr, fegyveres városi szolga' szóból származik, amelyik végső soron ugyanarra az etimonra vezethető vissza. (⊕⇒) A magyarból: szlk. *čata* 'csapat, egység, csoport, raj'; le. *czata* 'örjárat, járőr, őr' stb.

📖 EtSz.; Nyr. 66: 64; Kniezsa: SzlJsz. 122; TESz., *csetnik* a. is; EWUng.; Róna-Tas-Berta: WOT.

csatak → *csatakos*

csatakos **A:** 1783 *tsatakos* (NSz.); 1839 *tacsakos* (MTsz.); NYJ. *csatkos* (MTsz.) **J:** 'víztől nedves, lucskos; piszkos, szennyezett | quatschnaß; schmutzig'

csatak **A:** 1801 *tsatak* (Nsz.) **J:** 'nedvesség; lucsök | Nässe; Matsch'

■ Valószínűleg a szócsalád alapja, a **csatak** fiktív töből keletkezett származékszó. | ⊕ A szótő eredetéhez vö. →*csatangol*, →*csatara*. Végződése feltehetőleg *-k* névszóképző. A *csatakos* a *csatak*-ból *-s* melléknévképzővel keletkezhetett. Ugyanakkor nem zárható ki, hogy a szócsalád kiinduló eleme a *csatakos*, amely közvetlenül a szótőből keletkezett. Ebben az esetben a *csatak* a melléknévből lett elvonva. ⊖ Idetartozik: *csetres* 'mosatlan <edény>, piszkos, koszos; cafrika, szajha stb.' (1836: Kassai: Gyökerésző 5: 180).

📖 EtSz.; TESz., *csetres* a. is; EWUng. • Vö. *csatangol*, *csatara*, *csattan*

csatang → *csatangol*

csatangol **A:** 1772/ *csatangol* (Kreszn.) **J:** 'csavarog, kódorog | sich herumtreiben' #

csatang Δ **A:** 1794 *csatang* (NSz.) **J:** 'csavarog, kódorog | sich herumtreiben'

■ Onomatopoetikus eredetű. | ⊕ Eredetileg talán a sárban járással, gázolással kapcsolatos cuppogó hangjelenség utánzására jött létre. A szótő a →*csatakos*, →*csattan* szócsaládokéval azonos. A szó végződése gyakorító képző. A *csatang* viszonya a *csatangol*-hoz nem tisztázott: esetleg párhuzamosan keletkeztek, de ugyanakkor a köztük lezajlott képzéssel vagy esetleg elvonással is számolhatunk. ⊖ Idetartoznak: *csatrangol* 'csavarog, kószál' (1792: Baróti Szabó: KisdédSz.); *csetrengel* 'ua.' (1836: Kassai: Gyökerésző 5: 161); *csatrang* 'latyak, sár, kosz' (1862: CzF.); (N.) *csatang* 'ua.' (ÚMTsz.).

📖 EtSz.; TESz., *csatrang* a. is; EWUng. • Vö. *csatakos*, *csatara*, *csattan*, *settenkedik*

csatara × **A:** 1591 *cziatorara* (MNy. 12: 304); 1777 e./ *csatarát* (Nsz.); 1838 *Csatirázni* [sz.] (Tsz.); NYJ. *csadara* (MTsz.) **J:** <FN> **1.** 1591 'hahota; láрма, zaj | Gelächter; Lärm' (MNy. 12: 304) (↑); **2.** 1918 'fecsegés, locsogás | Geschwätz' (ÚMTsz.) | <MN> **1.** 1911 'csacsogó, fecsegő, karattyoló | schnatterig' (ÚMTsz.); **2.** 1920–1940 'locsogó, szószátyár | geschwätzig' (ÚMTsz.)

■ Szófajváltással keletkezett egy relatív fiktív tő származékából. | ⊕ Főnevesült folyamatos melléknévi igenév *-a* képzővel; az alaktanhoz vö. →*csigolya*¹, →*csigolya*², →*hulla*. A relatív tő *-r* gyakorító képzővel keletkezett. Az abszolút tő a →*csattan*, valamint a →*csatangol* szócsaládjával azonos. ⊖ Idetartoznak (részben az abszolút, részben a relatív töből): *csatrang* 'kellemetlenül hangzó kolomp, csörgő' (1792: Baróti Szabó: KisdédSz.); *csatináz* 'csacsog, fecseg, csörgedezik' (1794–1813/: NSz.); (N.) *csatázik* 'gágog, fecseg, locsog' (ÉrtSz.), (N.) *csatít* 'lármáz(ik), zajong' (MTsz.), (N.) *csatvaráz* 'ua.' (1917: NyF. 48: 61). ⊕ A *csatara* palatális párhuzamos alakja: (N.) *csetere* 'láрма, zaj' (MTsz.).

📖 EtSz. *csataráz* a., *csatora* a.; TESz.; EWUng. • Vö. *csatakos*, *csatangol*, *csattan*

csatlós **A:** 1634 *csatlosink* [?♣] (OkI Sz.) **J:** **1.** 1634 'lovat vezető, kocsit kezelő inas, aki urát mindenhová elkíséri | Reitknecht' (OkI Sz.) (↑); **2.** 1842 'elvtelen, szolgálélkü követője vkinek, vminek | Gefolgsmann (pejor.)' (NSz.); **3.** 1845 'kulacs; kancsó | Feldflasche; Art Krügel' (SzT.); **4.** 1953 'csatlós állam | Satellitenstaat' (NSz.)

■ Származékszó. | (⊕) A *csatló* 'csatlórúd, kapcsolórúd; kantárszík; stb.' (NySz.) (→*csatol*) szóból keletkezett névszóképzővel. A 2. jelentés pejoratív jelentésfejlődés útján keletkezett. A 3. jelentés valószínűleg a *csatlós korsó* 'egy fajta korsó, kancsó' (1742: SzT.) szószerkezet jelzői részének tréfás önállósodásával fejlődött ki. (⊖) Ugyanezt jelentette az egykori *csatlókupa* (1589: SzT.) összetétel is.

📖 TESz.; EWUng.

csatol [1] **A:** 1527 bel *chatlot* [sz.] (ÉrdyK. 25); 1565 oszue *czatolliac* [l-j] (NySz.) **J:** 1. 1527 'összeköt, összekapcsol | zusammenknüpfen' (ÉrdyK. 25) (↑); 2. 1830 'hozzáfűz, mellékel | beifügen' # (Szily: NyÚSz.) **Sz:** **csatló** 1587 *Chathlo* 'csatlórúd, kapcsolórúd | Kuppelstange' (Oklsz. *Csatló-fa* a.) | **csatlakozik** 1832 *csatlakozni* [sz.] (NSz.)

■ Vitatott eredetű. | 1. Török jövevényszó, magyar képzéssel. | (⊕) Vö. csag. *čat-*; oszm. *çat-*; az. *čat-*; stb.: 'összekapcsol, összeköt, egyesül' [török eredetű]. (⊕) A szó végződése *-l* igeképző. 2. Származékszó. | (⊕) A →*csat*-ból keletkezett. Ez az értelmezés csupán akkor lehetséges, ha a magyarba a török szócsalád névszói tagja lett átvéve (vö. →*csat*).

📖 TESz. *csat* a.; Räsänen: TEW. 101; StUASuppl. 1: 59; EWUng.; Róna-Tas–Berta: WOT. • Vö. *csat*, *csatlós*

csatorna **A:** 1261 ? *Chaterna* [HN.] (Jerney: MNyKincs. 23); 1374 *chaterna* (Nyr. 42: 265); 1395 k. *chatho[r]na* (BesztSzj. 232.); 1505 *Chatharnyas* [sz.] [szN.] (Fekete Nagy: Trecsén 237); 1533 *Czetorna* (Murm. 1763.); 1584 *chaterna* (NySz.); NYJ. *csētērna*, *csotórna* (ÚMTsz.) **J:** 1. 1261 ? 'ciszterna | Zisterne' (Jerney: MNyKincs. 23) (↑), 1374 'ua.' (Nyr. 42: 265) (↑); 2. 1261 ? 'vízvezető árok, vízvezető cső | Kanal, Röhre' # (Jerney: MNyKincs. 23) (↑), 1430 k. 'ua.' (SchlSzj. 2196.); 3. 1560 k. 'esőcsatorna | Rinne' # (GyöngySzt. 1534.); 4. 1560 k. 'vminek a továbbítására szolgáló vezeték | Leitung' (GyöngySzt. 3671.); 5. 1734 'szőlőtábla | Schlag im Weingarten' (Bakos J.: Szműv. 14); 6. 1785 'keskeny tengersizor | enge Meeresstraße' (Nszt.); 7. 1958 'tévécatorna | Kanal (Rundfunk, Fernsehen)' # (NSz.) **Sz:** ~**z** 1796 *tsatornázik* (NSz.)

■ Szerbhorvát jövevényszó. | (⊕) Szbhv. *čatrnja*, (Kaj) *četrnja*: '(eső)vízgyűjtő, ciszterna' [< ol. (R.) *citerna* 'ua.', amely az ol. *cisterna* 'ua.' változata; eredetéhez vö. →*ciszterna*].

📖 EtSz.; Kniezsa: SzlJsz. 122; I.OK. 10: 142; TESz.; EWUng.

csatt → *csattan*

csattan **A:** 1456 k. *kÿ chattan* (SermDom. 1: 492); 1742/ *csattanik* [□] (NSz.) **J:** 1. [*ki~*] 1456 k. 'zajt csapva távozik | mit Gerassel sich wegbegeben' (SermDom. 1: 492) (↑); 2. 1495 e. 'éles, dörrenő hangot ad | knallen' # (GuaryK. 128); 3. [főleg *meg~*] 1585 'serdülő ifjú hangja' erősödni, férfiasodni kezd | stärker werden (Stimme eines herangewachsenen Jungen)' (Cal. 484); 4. [*fel~*] 1840 'éles hangon kiabál | kreischen' (NSz.); 5. 1844 'meghökken, célba talál (válasz) | einen Knalleffekt machen (Antwort)' (Nszt.) **Sz:** ~**ás** 1495 e. *lattanafa* (GuaryK. 128)

csattog **A:** 1512 k. meg *czattaganak* (WeszprK. 59); 1529 e. *czatogas* [sz.] (VirgK. 22); 1560 k. *Chattogo* [sz.] (GyöngySzt. 266.) **J:** 1. 1512 k. 'zörög, éles hangot ad | rasseln, knallen' # (WeszprK. 59) (↑); 2. 1588–1589 'énekel (fülemüle) | schlagen (Nachtigall)' (MNy. 75: 384)

csattogat **A:** 1536 *chattogatny* [sz.] (NySz.) **J:** 1. 1536 'összeüt, összezsap | (zusammen)schlagen' (NySz.) (↑); 2. 1827 'ostorral durrogat | mit der Peitsche knallen' (EtSz.)

csatt A: 1550/ *chyat* (Tinódi: Cronica h4a); 1831 *Csatt* (Kreszn.) J: '⟨a csattanás hangjának utánzására⟩ | (Interj. zur Nachahmung des Knallens)'

csattant A: 1604 *czattantoc* (Szenczi Molnár: Dict.) J: '(egyszer) csattan, durran, pattan | (einmal) knallen, klatschen, schnalzen' #

csattint A: 1792 *tsattint* (Nsz.); 1882 *csattint* (Nyr. 11: 357) J: '(egyszer) csattant, durrant, pattant | (einmal) knallen, klatschen, schnalzen' #

■ A szócsalád alapjai, az igék onomatopoetikus eredetűek. | ⊕ A szótő a →*csatakos*, →*csatangol*, valamint a →*csatara* szócsaládjával azonos. A szó végződése különféle igeképzők. – A *csatt* valószínűleg a szócsalád igéiből való elvonás. ⊖ Idetartoznak az alábbi ikerszók: *csitteg-csattog* 'zörög, csörget, csattan, dörren' (1831: Kreszn.); *csitt-csatt* '⟨a csattogás hangjának utánzására⟩' (1851: Nyr. 3: 544).

📖 EtSz.; TESz., *csitt-csatt* a. is; EWUng. • Vö. *csatangol*, *csatara*, *csetten*, *kattog*

csattant → *csattan*

csattint → *csattan*

csattog → *csattan*

csattogat → *csattan*

csausz † A: 1530–1540 *csaus* [✓] (Kakuk: ÉIOsm. 100); 1535 k. *chawssoknak* (Zay: Lánd. 5.); 1542 *csauz* [✓] (Kakuk: ÉIOsm. 100); 1547 *chaoz* (Kakuk: ÉIOsm. 100); 1550 *c̃yaj̃uz* (Kakuk: ÉIOsm. 100); 1556 *csavoz* [✓] (Kakuk: ÉIOsm. 101); 1567 *czaussa* (BudBLev. 1: 32); 1574 *Czáhuz* (Heltai: Canc. F2) J: 'török levélvivő, futár | türkischer Briefbote, Kurier'

■ Oszmán-török eredetű. | ⊕ Oszm. *çavuş* 'futár, hírnök; küldönc, hírnök, parancskikiáltó' [tisztázatlan eredetű; eredetéhez vö. →*csősz*]. ⊗ Megfelelői: rom. *ciauş*; szbhv. *čauš*; újperzsa *čāvuš*; stb.: 'ua.'. ⊕ Az oszm. *ş* > m. *sz*, *z* hangváltozáshoz vö. →*csiriz*. A hiátus nélküli változat magyar külön átvétel lehet. – A (N.) *csausz*, *csousz* 'vőfély' egy külön átvétel a szbhv. *čauš* 'vőfély' szóból.

📖 EtSz.; TESz.; Doerfer: TE. 3: 38; Kakuk: ÉIOsm. 100; AOH. 32: 141; EWUng. • Vö. *csősz*

csáva A: (†1015) 1220 k./ *Chawa* [HN.] (Györffy: DHA. I: 75); 1545 *Cawaban* (RMNy. 2/2: 60); 1565 *czáva* (NySz.); 1783 *tsaválásra* [sz.] (Nsz.) J: **1.** (†1015) 1220 k./ ? 'bőrkikészítő lé | Gerberbrühe, Beize' (Györffy: DHA. I: 75) (†), 1545 'ua.' (RMNy. 2/2: 60) (†); **2.** 1755 'moslák | Spülicht' (Nyr. 108: 107); **3.** 1803 'lúgos v. moslékos edény; csávagödör | Gefäß für die Lauge od. das Spülicht; Gerbergrube' (EtSz.); **4.** 1895 '⟨különféle savas v. lúgos folyadékok neveként⟩ | ⟨als Benennung versch. säurehaltiger od. alkalischer Flüssigkeiten⟩' (PallasLex.) Sz: ~s 1301/ *Chawas* [HN.] (Györffy: ÁMTF. 3: 550)

■ Szláv jövevényszó. | ⊕ Blg. *uaba* 'cserlé, cserzőlé'; szlk. *šťava*, (N.) *ščava* 'lé, nedv, szörp; sóska'; ukr. (N.) *uaba* 'sóska; kovászból stb. készített folyadék, amelyben a

gyapjúfonalat színezés előtt kifőzik'; stb. [valószínűleg szláv eredetű]. ☐ A hangtanához vö. →*csorba*, →*csuka* stb.

📖 EtSz.; Kniezsa: SzJsz. 123; TESz.; EWUng. • Vö. *csevice*

csavar <IGE> **A:** 1456 k. *chauar* (SermDom. 1: 436); 1808 *csórja* (NSz.); NYJ. *csadar* (EtSz.) **J:** 1. 1456 k. 'tekereg, kanyarog, fordul | sich schlängeln; sich wenden' (SermDom. 1: 436) (↑); 2. 1583 'csóvál | wedeln' (SzT.); 3. 1585 'fordít | drehen' # (Cal. 253); 4. 1809 'lop | stehlen' (Simai: VSzót. 2: 39) **Sz:** ~**odik** 1553/ meg *chyauarodanac* 'tekereg, kanyarog | sich schlängeln' (Tinódi: Cronica Q4b); [be~] 1958 *becsavarodott* 'megbolondult | vernarrt sein' (NSz.) | ~**int** 1704 *csavaríntjuk* (RákFLev. 4: 124)

csavar <NSZ> **A:** 1797 *tsavarosan* [sz.] (NSz.) **J:** 1. 1797 'kanyarulat, forduló | Windung' (NSz.) (↑); 2. 1813–1815 'sróf, csavar | Schraube' # (MNY. 5: 123) **Sz:** ~**os** 1797 'kanyargós, tekergős | sich schlängelnd' (NSz.) (↑); 1838 'furfangos, ravasz | pfffig' (Tsz. *Facsaros* a.)

■ A szócsalád alapja, az ige fiktív töből keletkezett származékszó. | ☐ A szótő ismeretlen eredetű. A szó végződése -*r* gyakorító képző. A 4. jelentést a →*csór* befolyásolta. ☐ A *csavar* főnév tudatos szóalkotás az igéből; nyelvújítási szó. ☐ Idetartozik: (N.) *csever* 'forgat, teker' (ÚMTsz.); a *csavar* igéből keletkezett hangrendi átcsapással. ☐ A →*kavar*-ral való összefüggése, ill. az ótörökből való származtatása kevésbé valószínű.

📖 EtSz.; MNY. 62: 158; TESz.; MNY. 69: 305; Ligeti: TörK. 104; EWUng.; Róna-Tas-Berta: WOT. • Vö. *csavarog*, *csűr-csavar*

csavarog [1] **A:** 1489 *Chawargo* [sz.] [szN.] (Oklsz.); 1544 *csavargottok* [✓] (RMKT. 2: 99); 1592 *czauarognac* (Cisio G3b) **J:** 1. 1489 ? 'kószál | herumschweifen' # (Oklsz.) (↑), 1551 'ua.' (NádLev. 149); 2. 1544 'kertel | Umschweife machen' (RMKT. 2: 99) (↑); 3. 1592 'tekervényes, kanyargó utat ír le | sich schlängeln' (Cisio G3b) (↑); 4. 1602 'értelméből kiforgat | mißdeuten' (NySz.); 5. 1627 'tévelyeg | herumirren' (NySz.); 6. 1673 'csavarodik; elfordul | sich drehen; sich verdrehen' (NySz.) **Sz:** **csavargó** 1489 [sz.] (Oklsz.) (↑)

■ Származékszó. | ☐ A →*csavar* 'tekereg, kanyarog; fordul' igéből keletkezett gyakorító képzővel; az alaktanához vö. *nyomorog* (→*nyomorék*), *sanyarog* (→*sanyargat*) stb. Az eredeti jelentése feltehetőleg a 3. jelentés volt; később pejoratív jelentésfejlődésen ment keresztül.

📖 TESz.; MNY. 69: 305; EWUng. • Vö. *csavar*

cseber [4] **A:** 1219/ ? *Chuburd* [sz.] [szN.] (VárReg. 68.); 1221/ *Chibury* [szN.] (VárReg. 101.); 1273/ *Cheburka* [sz.] [szN.] (FNESz. *Csöbörfa* a.); 1395 *cheber* (MNY. 3: 464); 1400 *Chebres* [szN.] (ZichyOkm. 5: 207); 1444 *Tczobrisch* [sz.] [szN.] (MNY. 25: 234); 1533 *Czöbör* (Murm. 150.); 1805 *csëbër* (NSz.); NYJ. *csobor* (NyF. 16: 8) **J:** 1. 1219/ ? 'régí folyadékmérték | altes Flüssigkeitsmaß' (VárReg. 68.) (↑), 1395 'ua.' (MNY. 3: 464) (↑); 2. 1219/ ? 'nagyobb favödör | größerer Holzeimer, Zuber' (VárReg. 68.) (↑), 1571 'ua.' (SzT.) **Sz:** **csebres** 1400 [szN.] (ZichyOkm. 5: 207) (↑)

■ Jövevényszó egy déli szláv vagy nyugati szláv nyelvből. | ☐ Szbhv. *čabar* 'dézsa, csöbör, sajtár'; (R. Kaj) *čeber* 'folyadékmérték'; szln. *čeber* 'dézsa, csöbör, sajtár'; szlk. *džber* 'ua.'; le. *ceber*, (N.) *czeber* 'ua.'; stb. [szláv eredetű; vö. még lett *ciba* 'kis faedény'; litv. *kibiras* 'vödör']. Megfelelői a keleti szláv nyelvekben is megvannak. ☐ A szó főleg a *cseberből vederbe* (*kerül*) 'csöbörből vödörbe jut' tkp. 'egyik bajból a másikba kerül' szólásban él. ☐ Valószínűleg a magyarból: lat. (h.) *cibrio* 'vödör, csöbör'.

📖 EtSz.; Kniezsa: SzJsz. 144; TESz.; EWUng. • Vö. *csobán*¹

csecs A: 1224/ ? *Chechtow* [HN.] (MonStrig. 1: 247); 1405 k. *chech* (SchlSzej. 377.); 1481 e. *žíŕce* [□] (MNY. 85: 7); 1533 *Czóócz* (Murm. 736.); 1538 *chýchek* (Pesti: Nomenclatura F1); 1559 *ceczik* (NySz.); 1595 *Chechè* [□] (Ver. 118.); 1805 *csěcs* (NSz.); 1836 *Csiics* (Kunoss: Szóf.); 1863 *Czeczczipó* (Kriza [szerk.] Vadr. 495) **J:** 1. 1405 k. 'női emlő | weibliche Brust' (SchlSzej. 378.); 2. 1405 k. 'tőgy; állati emlő | Euter; Zitze' (SchlSzej. 377.) (↑); 3. 1589 'korsó előrenyúló kifolyója; a korsó fülén levő, mellbimbó formájú dudor, amelyen keresztül inni lehet a korsóból | Schnabel; Warze eines Kruges' (SzT. *csecses* a.) **Sz:** ~**es** 1585 *Tsetsós* (Cal. 633) | ~**erészik** 1640 *csecserésték* [✍] 'nőt megfogdos (a mellén) | eine Frau betasten' (SzT.)

■ Valószínűleg onomatopoetikus eredetű. | (△) Feltehetőleg a szopás hangjának utánzására. A szóvégi *-e-s* változat valószínűleg az E/3. személyű birtokos személyjel elhalványodásával keletkezett; alaktanához vö. →*epe*, →*vese* stb. (≈) Hasonló szavak más finnugor nyelvekben is megtalálhatóak: vog. (T.) *ćüćü* 'tej (a gyermeknyelvben)'; cser. (KH.) *cə·zə* 'mellbimbó, anyamell'; lp. (norv.) *čič·že* 'ua.'; stb. Genetikai összefüggés azonban nem igazolható, mivel hasonló szóalakok más nyelvekben is kimutathatóak; ehhez vö. →*cici*. (⊙) A szó ma durva, ill. nyelvjárási kifejezésnek számít.

📖 FUF. 11: 189; MSzFE.; TESz.; EWUng. • Vö. *csecsemő*

csécs¹ × A: 1217/ ? *Chech* [HN.] (Wenzel: ÁÚO. 6: 385); 1329/ ? *Cheech* [HN.] (Györffy: ÁMTF. 1: 76); 1643 *csecsek* [✍] (EtSz.); NYJ. *csěcs* (MTsz.) **J:** 1. 1217/ ? 'kanyaró | Masern' (Wenzel: ÁÚO. 6: 385) (↑), 1643 'ua.' (EtSz.) (↑); 2. 1777 'himlő | Blattern' (MNY. 60: 223); 3. 1906 'kiütés | Ausschlag' (NyF. 33: 25)

■ Bizonytalan eredetű, esetleg örmény jövevényszó. | (≡) Vö. örm. *č'eč'e* 'himlőhely, ragya' [ismeretlen eredetű]. Esetleg örmény betelepülők vagy orvosok által kerülhetett a magyarba.

📖 MNY. 54: 451, 56: 310; TESz.; EWUng.; Róna-Tas-Berta: WOT.

csécs² × A: 1598 *czécz* (Baranyai Decsi: Adag. 268) **J:** 1. 1598 'csörgő (mint gyermekjáték) | Klapper (Kinderspielzeug)' (Baranyai Decsi: Adag. 268) (↑); 2. 1689 'értéktelen, hitvány holmi | wertloses Zeug' (NySz.); 3. 1826 'csipkés szalag; egy fajta díszítés a vásznon | zackiges Band; Art Verzierung auf der Leinwand' (TudGyűjt. 2: 41)

■ Bizonytalan, esetleg onomatopoetikus eredetű. | (△) Eredetileg talán a gyermekcsörgő hangjának kifejezésére, utánzására jött létre. (≈) Hasonlóhoz vö. ném. (N.) *tschatsch*; cseh *čač*, *čača*; votj. (Sz.) *čača*; stb.: 'gyermekjáték'. (⊙) Gyermeknyelvi szó. (△) A →*csúcs* szóval való összefüggése téves.

📖 EtSz.; TESz.; EWUng. • Vö. *cicomáz*, *csecse*

csecse A: 1513 ? *Cheche* [SZN.] (MNY. 10: 136); 1662 *csecse* [✍] (Nyr. 103: 78); 1737 *csicse* (Ethn. 96: 261); 1887 *csicsa* (NSz.) **J:** <MN> 1662 'szép | hübsch' (Nyr. 103: 78) (↑) | <FN> 1. 1795 k. 'pipere | Putzkram' (Nszt.); 2. 1808 'gyermekjáték | Kinderspielzeug' (Sándor I.: Toldalék) **Sz:** ~**s** 1784 *tsetsés* 'szép | hübsch' (Baróti Szabó: Kisdedsz. 67)

■ Valószínűleg származékszó. | (△) Feltehetőleg a →*csécs²* szóból keletkezett *-e* kicsinyítő képzővel. A *csicsa* változat valószínűleg a palatoveláris párhuzamosság alapján vagy a →*csicsás*-ból elvonással keletkezett. (⊙) A gyermeknyelvből származik.

📖 EtSz.; TESz.; EWUng. • Vö. *csécs²*, *csecsebecse*, *csicsás*

csecsebecse **A:** 1783 *tsetse-betsét* (Nsz.); 1803 *tsetsebets* (Márton J.: MNSz.–NMSz. Zieraffe a.); 1845 *csecsbecsék* (NSz.); NYJ. *csēcsebēcse* (ÚMTsz.) **J:** 'értékes(nek látszó) apróbb díz(tárgy) v. ékszer | Nippsache' #

■ Jászai szóalkotás útján keletkezett ikerszó. | (⊕) *A* → *csecse* 'szép, csinos; gyermekjáték' szóból jött létre; a keletkezés módjához vö. → *csigabiga*, *csonkabonka* (→ *csonka*) stb.

📖 MNy. 47: 147; TESz.; EWUng. • Vö. *csecse*

csecsemő **A:** 1512 k. *czoczomoknak* (WeszprK. 8v); 1549 *chechemew* (Oklsz.); 1641 *tsetsemű* (NySz.) **J:** 'újszülött, kisbaba | Säugling' #

■ Szófajváltással keletkezett összetett szó. | (⊕) Főnevesüléssel keletkezett a → *csecs* + *emő* 'szopós' (→ *emik*) összetételi tagokból, tárgyi, jelöletlen alárendeléssel. (⊖) Rokoni értelmű szó: *emlőszopó* 'csecsemő' (1508: DöbrK. 299); *csecsszopó gyermek* 'ua.' (1513: NagyszK. 125). Hasonló szemlélethez vö. ném. *Säugling*, *Brustkind*; ang. *sucking child*; fr. *enfant à la mamelle*; stb.: 'ua.'. (⊕) A főnevesüléshez különböző szó szerkezetek, mint például a *csecsemő gyermek* 'ua.' (1519: DebrK. 18) járulhattak hozzá.

📖 EtSz. *csēc* a.; TESz.; SFU. 18: 53; EWUng. • Vö. *csecs*, *emik*

csegely × [4] **A:** 1566 *chegel* (SzT.); 1577 *chiegely* (KolGl.); 1596 *Czyeglye* (SzT.); 1680/ *csegély*, *Csegjét* (SzT.); 17. sz. vége *cséglyes* [sz.] (SzT.); NYJ. *cségély* (MTsz.) **J:** <FN> **1.** 1566 'ék alakú szántóföld | keilförmíges Ackerfeld' (SzT.) (↑); **2.** 1808 'ék | Keil' (Sándor I.: Toldalék); **3.** 1858 'ék {az építészetben} | Zwickel' (NSz.); **4.** 1893 'négy- v. többszögletű (pénz)érme | vier- od. mehreckige Münze' (PallasLex.) | <MN> 1577 'ék alakú | keilförmig' (KolGl.) (↑)

■ Valószínűleg örökség, finnugor kori tövel, magyar képzéssel. | (⊖) A szótóhoz vö. zürj. (Sz.) *čeges* 'oldaldeszka a padka, lóca végénél'; votj. (Sz.K.) *čog* 'cövek; (fa)szeg' [fgr. **čępk* 'ék']. (⊕) A szó eleji fgr. *č* > m. *cs* (*s* helyett) szabálytalan hangfejlődés talán a magyar nyelvjárási *s* ~ *cs* váltakozásra vezethető vissza. A szó végződése *-ly* névszóképző; vö. → *fogoly*², → *homály* stb. A jelentéséhez vö. or. *клин* 'ék, csap, szeg, pecek' > 'földsáv, parcella'.

📖 Melich-Eml. 207; MSzFE.; TESz.; UEW. 57; EWUng.

cseh [8] **A:** 1075/ ? *cehti* [sz.] [HN.] (MonStrig. 1: 58); 1093/ *Cehy* [sz.] [HN.] (MNL (OL) Dl. 248764); 1138/ *Cehudi* [sz.] [SZN.] (MNy. 32: 131); 1217 *Cech* [HN.] (Wenzel: ÁÚO. 6: 385); 1248 *Chey* [sz.] [HN.] (Századok 73: 274); 1405 k. *cheh* (SchlSzej. 532.); 1438 *Chewthelek* [HN.] (Csánki: TörtFöldr. 1: 606); 1478 *Chefalw* [HN.] (Csánki: TörtFöldr. 2: 477) **J:** <FN> 1138/ ? 'cseh ember | Tscheche' # (MNy. 32: 131) (↑), 1217 'ua.' (Wenzel: ÁÚO. 6: 385) (↑) | <MN> 1476 k. 'a csehekkel kapcsolatos, rájuk vonatkozó | tschechisch' # (SzabV.)

■ Cseh jövevényszó. | (⊖) Cseh *Čech* 'cseh <mn>' [tisztázatlan eredetű]. (⊗) Vö. még blg. *čex*; or. *čex*; stb.: 'ua.'. (⊖) Valószínűleg ugyanerre az etimonra megy vissza: *cselák* 'cseh <mn>' (1918: NSz.), amely a cseh *Čechák* 'cseh ember <pejor.>' szóból eredhet. A hangalakot feltehetőleg a → *melák* és a → *polyák* is befolyásolhatta.

📖 NyK. 44: 341; EtSz.; Kniezsa: SzlJsz. 125; TESz., *cselák* a. is; EWUng.

csekély **A:** 1580 *chekelyen* (NySz.); 1584 *czekilyesb* keppen [sz.] (NySz.); 1585 *tsekély*, *tsókel* (Cal. 309, 1099); 1592/ *chekill* (SzT.); 1598 *csekel* [?] (NySz.); 1736 *Csekély* (SzT.); 1797 *ketsély* (NSz.); 1799 *Tsekéj* (NSz.); 1808 *tsékely* (NSz.); 1838 *Csikér* (Tsz.); NYJ. *csikill* (EtSz.) **J:** <MN> **1.** 1580 'nem mély (víz); zátonyos | seicht (Wasser); voller Sandbänke' (NySz.) (↑); **2.** 1584 'kis mértékű; kevés | gering, wenig' # (NySz.) (↑); **3.** 1585 'alacsony; hitvány | niedrig; wertlos' (Cal. 309, 1099) (↑); **4.** 1695 'szerény | bescheiden' # (Kertész: Száll. 175); **5.** 1772 'ócska | abgenüzt' (SzT.) | <FN> **1.** 1585 'gázló; zátony | Furt; Sandbank' (Cal. 139); **2.** 1878 'csekélység | Geringfügigkeit' (NSz.) **Sz:** ~**ség** 1708 *Tsekélység* 'jelentéktelen apróság, semmiség | Kleinigkeit' (Pápai Páriz: Dict. *Jējūnītas* a.)

■ Származékszó. | ⊕ A →*csökik*-ből -*ély* névszóképzővel; vö. *veszély* (→*vész*). A szó eleji *k*-s változat hangátvetéssel keletkezhetett. A szó eredetileg főnév lehetett, jelzői értékben melléknévvé vált. A melléknévi jelentések közül feltehetőleg a 2. jelentés volt az eredeti. ⊖ Tisztázatlan idetartozású: *Kösélyszeg* [HN.] (*Kwselzeg* [HN.] (1490/: FNESz. *Kösély* a.).

📖 EtSz.; Grétsy: Szóhas. 138; TESz.; EWUng.; Róna-Tas-Berta: WOT. • Vö. *csökik*, *sekély*

csekk **A:** 1832 *checkek* (NytudÉrt. 93: 37); 1877 *csek-et* (Nsz.); 1899–1902 *csekk* (Simonyi–Balassa: NémMSz.) **J:** **1.** 1832 'készpénzátutalási megbízást tartalmazó formanyomtatvány | Scheck' (NytudÉrt. 93: 37) (↑); **2.** 1959 'ürlap átutalási megbízáshoz | Überweisungsformular' # (ÉrtSz.)

■ Nemzetközi szó. | ⊕ Ném. *Scheck*; ang. *cheque*, (am.) *check*; fr. *chèque*; stb.: 'csekk'. Az angol nyelvi hatás által vált elterjedté [< ang. (R.) *cheque* 'egy dolog helyességének, pontosságának ellenőrzésére alkalmazott jel, jelölés' < ang. *check* 'akadályoz, gátol; ellenőriz, átvizsgál']. ⊕ A magyarba angol és francia közvetítéssel került. ⊕ A 2. jelentés metafora.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *sakk*

csekle × **A:** [1237–1240] ? *Chekle* [szN.] (PRT. 1: 772); 1549/ *chikleben* (Tinódi: Cronica c2a); 1550 k. *czikle* (KolGl.); 1585 *czekle* (Cal. 1053); 1604 *Tzeklye* (Szenczi Molnár: Dict.); 1643 *czéklével* [?] (EtSz. *csék*le a.); 1801 *Tseklébe* (NSz.); NYJ. *csigle* (ÚMTsz.) **J:** **1.** 1549/ 'csapda, kelepce | Falle' (Tinódi: Cronica c2a) (↑); **2.** 1550 k. 'tör(madárfogó eszköz) | Schlinge (als Vogelfanggerät)' (KolGl.) (↑); **3.** 1887 'madárkalitka | Vogelkäfig' (Nyr. 16: 560)

■ Bizonytalan eredetű, esetleg szóhasadás eredménye. | ⊕ Talán a *cegle* szóból, amely a →*cigle* változata. A *csekle* keletkezése azon alapulhat, hogy a madárkelepcéket fűzfavesszőből is készítették. A 2. jelentés lehetett az eredeti.

📖 EtSz.; TESz.; EWUng.; Róna-Tas-Berta: WOT. • Vö. *cigle*

csel **A:** 1199 ? *Celey* [sz.] [szN.] (MNL (OL) DL. 200618); 1291 ? *Chel* [szN.] (Wenzel: ÁÚO. 10: 61); 1560 k. *Chely* Vetes (GyöngySzt. 4184.); 1645 *cselt* (NySz.) **J:** **1.** 1291 ? 'mások kárára, megfélemlítésére alkalmazott ravasz eljárás, csalás | List' # (Wenzel: ÁÚO. 10: 61) (↑), 1560 k. 'ua.' (GyöngySzt. 4184.) (↑); **2.** 1839 'cselvágás, testcsel (sportban) | Finte (im Sport)' (Bánhidi: Sportny. 219); **3.** 1887 'halászati csalogatóeszköz | Lockmittel in der Fischerei' (Herman: Halk. 776) **Sz:** ~**es** 1808 *Tseles* (Sándor I.: Toldalék) | ~**ez** 1845 *cselezett* 'valódi szándékát leplezve megfélemlítő módon cselekszik' (Nsz.); 1862 *Cselez* 'földre dönt | Fallen legen' (CzF.); 1892 'viszi a labdát, labdát vezet | dribbeln' (Bánhidi: Sportny. 220)

■ Szóhasadás eredménye. | ⊕ Hangrendi átcsapással keletkezett a →*csal*-ból, ennek palatális párhuzamos alakjaként. A szó egykor esetleg ige névszó volt. A *csel* eredetileg egy

vadászati, ill. katonai műszó lehetett; ehhez vö. *cselvetés* (↑), *cselt hány* 'csapdát állít' (1645: NySz.).

📖 Bárczi: SzófSz.; MNy. 46: 127; TESz.; ÖstT. 52; EWUng. • Vö. *csal*, *csalafinta*, *csélcsap*

csélcsap <IGE> † **A:** 1548/ *chyel chyapas* [sz.] (Tinódi: Cronica k2b); 1553/ *ciél chyapafa* [sz.] (Tinódi: Cronica A1a); 1589 *czalczapassal* [sz.] (MNy. 52: 497) **J:** 1. 1548/ 'bohóckodik | Possen reißen' (Tinódi: Cronica k2b) (↑); 2. 1553/ 'álnokoskodik, kétszínűsködik | sich heuchlerisch benehmen; jmdm eine Falle stellen' (Tinódi: Cronica A1a) (↑); 3. 1553/ 'hízeleg | schmeicheln' (Tinódi: Cronica B1a) **Sz:** ~6 1565 *Czelczapó* 'fecsegő, locsogó, szószátyár módon viselkedik | sich schwatzhaft benehmend' (NySz.)

csélcsap <NSZ> **A:** 1562 *Tséltsap* (NySz.); 1568 *czelczapok* [?✂] (NySz.); 1613 *cselcsap* [?✂] (NySz.) **J:** <MN> 1. 1562 'fecsegő | schwatzhaft' (NySz.) (↑); 2. 1570 'álnokoskodó | hinterlistig' (RMKT. 4: 231); 3. 1585 'semmittevő | müßig' (Cal. 91); 4. 1613 'trágár; féktelenkedő | zotenhaft; zügellos' (NySz.) (↑); 5. 1723 'állhatatlan; csapodár | unbeständig; flatterhaft' # (NySz.) | <FN> 1. 1568 'csélcsap személy | hinterlistige Person' (NySz.); 2. 1578 'álnokság, alattomoság, ravaszság | Hinterlist' (Bornemisza: ÖrdKís. 191); 3. 1585 'bohóc | Possenreißer' (Cal. 958); 4. 1791 'zajos, hangos beszélgetés, hangzavar | lärmige Unterhaltung' (MNy. 40: 230)

■ A szócsalád alapja, a **csélcsap** ige összetett szó. | ⊕ A →*csel* + →*csap*¹ összetételi tagokból áll, tárgyi, jelöletlen alárendeléssel. Az eredeti jelentése 'vkinek csapdát állít' lehetett. ⊖ Ugyanezekből az elemekből alakotott szó szerkezetek, de szókapcsolati alakban: *cselt csapó* 'szószátyár, fecsegő ember' (1604: Szenczi Molnár: Dict. *Ardélio* a.), *cselt csap* 'fecsegőként, locsogóként viselkedik' (1708: Pápai Páriz: Dict. *Scurror* a.).

■ A **csélcsap** névszó szófajváltással keletkezhetett. | ⊕ A *cselcsap* (↑) igéből főnevesüléssel jöhetett létre, vagy a *csélcsapó* (↑) folyamatos melléknévi igenévből elvonással. A névszói alak kialakulásánál esetleg a →*csap*² is közrejátszhatott.

📖 EtSz.; TESz.; MNy. 70: 398; EWUng. • Vö. *csap*¹, *csel*

cseléd **A:** 1548 *czeledefse* [sz.] (SzZsolt. 119a); 1633/ *cselédes* [sz.] (SzT.); 1828 *cselérd* (TudGyűjt. 10: 68); NYJ. *cséléd*, *cselid* (MTsz.); *cseljéd* (NyF. 20: 18); *csilid* (ÚMTsz.) **J:** 1. 1548 'család | Familie' (SzZsolt. 119a) (↑); 2. 1625 'a család v. háznép tagja | Mitglied der Familie od. des Hausgesindes' (SzT.); 3. 1640 'szolga, szolgáló | Knecht; Dienstmagd' # (SzT.); 4. 1650 u. 'málhacsapat, vontató osztag | Traintruppe, Troß' (Nyr. 63: 100); 5. 1653 'cselédség | Dienerschaft' (SzT.); 6. 1779 u. 'gyermek mint családtag | Kind als Mitglied einer Familie' (NSz.); 7. 1795 'fehérnép | Frauenzimmer' (NSz.); 8. 1904 'ember | Mensch' (ÚMTsz.)

■ Szláv jövevényszó. | ⊕ A szláv adatokhoz és az eredetéhez vö. →*család*; a *család* és *cseléd* között csak a 19. századi köznyelvben következett be a szóhasadás. ⊕ A *cseléd* alak palatális irányú hangrendi kiegyenlítődéssel keletkezett. A *cselérd* változat szó belseji *r*-je inetimologikus. A 7. jelentéshez vö. *fehércseléd* (→*fehér*-).

📖 EtSz. *család* a.; Kniezsa: SzlJsz. 119; Grétsy: Szóhas. 100; TESz.; EWUng. • Vö. *család*, *fehér*-, *vászoncseléd*

cselekedik [2/3] **A:** 1372 u./ *czelekettettekuolna* [*d-t*] (JókK. 110–111); 1519 *czelekódyk* [▽] (JordK. 833); 1560 *cheleközik* (SzT.); 1585 *tselekeszem* (Cal. 632); 1586 *chellekedhettee* [sz.] (Úriszék 84); 1592 *chielekzik* (MNy. 42: 77); 1633 *czelekünni* [sz.] (SzT.); 1636 *tseleküvék* (NySz.); 1786 *cselekvény* [sz.] (Szily: NyÚSz.) **J:** 'cselekszik, eljár vhogyan, (meg)tesz,

(meg)csinál | handeln, tun' # **Sz: ~és, cselekvés** 1372 u./ *czelekedefere* (JókK. 117); 1750 *tfelekűvés* (Wagner: Phras. *actio* a.) | ~et 1500 k. *czelekewdetek* (AporK. 151 [lapszálen]) | **cselekmény** 1824 *cselekménnyel* (Nsz.); 1841 *cselekmény* (MNy. 4: 253)

■ Fiktív töből keletkezett származékszó. | (⊕) A szótó ismeretlen eredetű. A szó végződése -*kedik* gyakorító-visszaható képző. A szó belseji *sz-es* változatok analógia útján alakultak ki →*alszik*, *dicsekszik* (→*dicső*) stb. (⊞) A *cselekvés*, *cselekmény* nyelvújítási származékszók. (⊕) A →*cselel*-ből származékszóként való magyarázata jelentéstani okok miatt kevésbé valószínű.

📖 EtSz.; NyK. 51: 116; TESz.; MNy. 70: 45; EWUng.

cselleng **A:** 1549/ *chellege* (Tinódi: Cronica d4b); 1553/ *ciellegnec* (Tinódi: Cronica B4a); 1582 *szellegő* [sz.] (NySz.); 1591 *czellege* (NySz.); 1645 *tsellengésekkel* [sz.] (NySz.); 1748 *szélleg* (NySz.); 1784 *tzellengeni* [sz.] (Baróti Szabó: Kisdedsz. 88); 1799 *Czellöngő* [sz.] (NSz.); 1799 *csilleng*-filleng (MNy. 36: 336); 1862 *csellég* (CzF.) **J:** 1. 1549/ 'ólalkodik; lézeng | herumschleichen; sich herumtreiben' (Tinódi: Cronica d4b) (↑); 2. 1881 'kevés van vmiből | es gibt nur wenig von etw' (Nyr. 10: 139)

■ Belső keletkezésű, valószínűleg onomatopoetikus eredetű. | (⊕) A szótó a →*csalinkázik*-kal függ össze a palatoveláris párhuzamosság alapján; ehhez vö. (R.) *cellekezik* 'csavarog, kószál' (1575: NySz.). A szó végződése -g gyakorító képző. A szó belseji *n* inetimologikus.

📖 MNy. 9: 388; EtSz. *celleng* a.; TESz.; EWUng. • Vö. *csalinkázik*

csellista → *cselló*

cselló **A:** 1844 *cellóval* (Nsz.); 1886 *cselló* (Nyr. 15: 353) **J:** 'gordonka | Cello' **Sz: ~zik** 1927 *csellóz* (HSz.)

csellista **A:** 1842 *cellista* (Nsz.); 1900 *czellista* (NSz.); 1940 *csellista* (Balassa J.: MNySzót.) **J:** 'gordonkajátékos | Cellist'

■ Német jövevényszó. | (⊞) Ném. *Cello* 'brácsa' [< ol. *violoncello* 'ua.' tkp. 'kis nagybőgő'] | ném. *Cellist* 'csellista'. (⊞) Megfelelői: ang. *cello*, *celloist*; cseh *cello*, *cellista*: 'cselló, csellista'. (⊕) Az *ista* végződéshez vö. *anarchista* (→*anarchia*), →*artista* stb. A (R.) *violoncselló* 'cselló', *violoncsellista* 'csellista' (1842: NSz.) az olaszból származik: *violoncello* (↑), ill. *violoncellista* 'ua.'.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *viola*

cselő × **A:** 1730–1781 k./ *Tselő* (Kelemen J.: Monds. 603); 1836 *Tselé* (Kassai: Gyökerésző 5: 164) **J:** <ISZ> 1730–1781 k./ 'igásállatnak jobbra, ill. balra terelésére használt szó | hott bzw. hü' (Kelemen J.: Monds. 603) (↑) | <FN> 1950 'bal oldali marha | Zugvieh auf der linken Seite' (Nyatl. *bal oldali ökör* a.)

csálé × **A:** 1788 *csalis* [sz.] (MNy. 11: 370); 1800 *Tsá-lé* (Kelemen J.: Monds. 600); 1861 *csále* (Kelemen J.: Monds. 600); NYJ. *csalēs* [sz.] (Nyatl. *bal oldali ökör* a.); *csáréjn* (ÚMTsz.) **J:** <ISZ> 1788 'igásállatnak jobbra, ill. balra terelésére használt szó | hott bzw. hü' (MNy. 11: 370) (↑) | <FN> 1829 'bal oldali marha | Zugvieh auf der linken Seite' (TudGyűjt. 11: 84) | <MN> 1. 1836 'bal oldali | linksbefindlich' (Kassai: Gyökerésző 5: 152); 2. 1934 e. 'ferdén álló | schief' (ÉrtSz.)

■ Szóösszerántás. | (⊕) A →*csá* + →*elő*, ill. →*elé* 'előre(felé)' (→*előtt*) tagokból áll. Mindkét szó eredeti jelentése 'gyű(a), gyí, hajsza', ill. 'csá, hé' lehetett. A jelentésfejlődéshez, ill. az indulatszó > főnév fejlődéshez vö. →*cica*, →*csikó* stb.

📖 EtSz.; TESz.; *csálé* a. is; EWUng. • Vö. *csá*, *előtt*

csembaló **A:** 1893 *csembalo* (PallasLex.) **J:** 'a zongorához hasonló régi hangszer | Cembalo'

■ Olasz jövevényszó. | (⊖) Ol. *cembalo* 'csembaló' [< ol. *clavicembalo* 'csembaló']. (⊗) Megfelelői: ném. *Cembalo*; szbhv. *cembalo*; stb.: 'csembaló'.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *cimbalom*

csemecse × **A:** 1587 *chjemchjegetny* [sz.] (Ethn. 39: 214); 1784 *tsemtsegni* [sz.] (Baróti Szabó: KisdedSz. 89); 1809 *Tsömtsögés* [sz.] (NSz.); 1862 *csémcség* (CzF.); NYJ. *csöncsög* (Nyatl. *csámcsog* a.) **J:** 'hangosan rágva, cuppogva eszik | schmatzen'

■ Onomatopoetikus eredetű. | (⊕) A →*csámcsog* palatális párhuzamos alakja. A szótő a →*csemege* tövével lehet azonos. A szó végződése gyakorító képző. (⊖) Ugyanebből a töből másik gyakorító igeképzővel: *csemmeg* 'csámcsog, cuppog' (1832: NSz.); (N.) *csemcsél* 'ua.' (Nyatl. *csámcsog* a.). Esetleg ebből a szótöből -e folyamatos melléknévi igenévképzővel: 1211 *Chemeh* [SZN.] (PRT. 10: 515).

📖 EtSz.; TESz.; EWUng. • Vö. *csámcsog*, *csemege*

csemege **A:** 1211 *Cymegey* [SZN.] (NévtVizsg. 102); 1395 k. *chemege* (BesztSzj. 817.); 1598 *czómóge* (NySz.); 1805 *csemäge* (NSz.) **J:** 1. 1211 ? 'mézsör; egy fajta ital | Met; Art Getränk' (NévtVizsg. 102) (↑), 1395 k. 'ua.' (BesztSzj. 817.) (↑); 2. 1585 'nyalánkság | Leckerbissen' # (Cal. 278); 3. 1791 'gyerek | Kind' (NSz.); 4. 1798 'csemegézés | Verzehren von Leckerbissen' (NSz.); 5. 1818 'gyümölcs | Frucht' (NSz.); 6. 1843 'szokatlanul érdekes dolog, esemény stb. | Ohrenschmaus' # (NSz.); 7. 1885 'leszüretelt szőlő; szüretlen must | abgelesene Traube; ungefilterter Most' (Nyr. 14: 430) **Sz:** ~**zik** 1701 *Csemegezetsz* [sz.] 'nyalánkságot, ingyencséget eszik | Leckerbissen essen' (MNy. 61: 484); 1856 'gyönyörködik, örömet leli vmiben | sich an etw delectieren' (NSz.)

■ Szófajváltással keletkezett egy relatív fiktív fő származékából. | (⊕) Főnevesült folyamatos melléknévi igenév -e képzővel; vö. →*csöröge*, →*penge* stb. A relatív fő -g gyakorító képzővel keletkezett. Az abszolút fő a →*csemecse*-ével lehet azonos. (⊕) A →*csomoszol*-lal való viszonya, ill. a szlovénből való származtatása kevésbé valószínű.

📖 NévtVizsg. 102; TESz.; NytudÉrt. 71: 23; EWUng. • Vö. *csemecse*

csemelet † **A:** 1311 *Chemelete* [lat. végződéssel] (OklSz.); 1400 ? *chermelech* [o: *chermeleth*] (Nyr. 42: 265); 1435 *chemeleth* (Nyr. 42: 265); 1495 *chemelotho* [lat. végződéssel]; *chemelothi* [sz.] (Neumann: Registrum 1359., 1363.); 1533 *Czemólet* (Murm. 2016.); 1548 *themelyeth* [o: *chemelyeth*] (Nyr. 42: 265); 1553 *czíoméliet* (LevT. 1: 110); 1585 *tsömelyet* (Cal. 283); 1590 *Cziómólyet* (Szikszai Fabricius: LatMSzj. 226); 1600 k. *chemeolleth* (MNy. 2: 368); 1630 *csemélet* (NySz.); 1668 *Cemerlet* (Nyr. 42: 266); 1890 *csēmélet* (NySz.) **J:** 1. 1311 'teveször posztó | Kamelot' (OklSz.) (↑); 2. 1533 'ilyen anyagból készült ruha | Kamelotkleid' (Murm. 2016.) (↑)

■ Francia (ófr.) jövevénytyszó. | (≡) Fr. (ófr.) *chamelot*, – fr. *camelot*: ’teveször posztó’. Forrása: valószínűleg arab *hamlāt* [többes szám] ’a posztó durvább, érdesebb oldala; rost(szál), fonal’. (≡) Megfelelői: ném. *Schamelott*, *Schamlot*; ol. *camellotto*; stb.: ’teveször posztó’; vö. még lat. (k.) *chamelotum* ’ua.’. (△) A szó eleji *cs* és a szóvégi *t* megfelel az ófrancia kiejtésnek. A *csemele*t alak hangrendi kiegyenlítődéssel keletkezett.

📖 MNy. 10: 392; EtSz.; Bárczi: FrJsz. 27; TESz.; EWUng.

csemete **A:** 1211 ? *Cemete* [SZN.]; *Chemata* [SZN.] (Oklsz.); 1211 ? *Chymotey* [SZN.] (MNyTK. 58: 24); 1328 *Chemetw* [SZN.] (Oklsz.); 1392 *Chemethe* [SZN.] (ZsigmOk. 1: 268); 1416 u./³ *czemeteit* (AporK. 53); 1508 *Lomotai* (DöbrK. 152); 1585 *Tsömöte* (Cal. 88); 1604 *Czeméte* (Szenczi Molnár: Dict.) **J:** 1. 1211 ? ’növényi hajtás; fiatal fa | Sprößling; Lode’ (Oklsz.) (↑), 1416 u./³ ’ua.’ (AporK. 53) (↑); **2.** 1522 ’gyermek | Kind’ (KeszthK. 26) **Sz:** ~**z** 1416 u./³ *czemétéző* [sz.] (AporK. 53) | ~**sít** 1493 k. megh *chemeteesýhteed* (FestK. 383–384) | ~**sül** 1493 k. *chemetheesewlthny* [sz.] (FestK. 234)

■ Valószínűleg olasz jövevénytyszó. | (≡) Ol. (R.) *cimette* [többes szám], (vel.) *cimeta*, (fri.) *cimete*: ’zsenge növényi hajtás; rügy, bimbó’ [< ol. *cima* ’csúcs, hegyes vég, ághegy’]. (△) A →*csuma* szóból származékszóként való magyarázata kevésbé valószínű, bár mindkét olasz eredetű szó összefüggésben áll vele.

📖 EtSz.; MNyTK. 73: 30; TESz.; EWUng. • Vö. *csuma*

csempe¹ **A:** 1708 *Tsempe* (Pápai Páriz: Dict.); 1805 *csēmpe* (NSz.); NYJ. *stēmpe* (ÚMTsz.); *csempő* (ÚMTsz.); *csömpe* (MTsz.) **J:** 1. 1708 ’kályhacsempe | Ofenkachel’ (Pápai Páriz: Dict.) (↑); **2.** 1750 ’cserépkályha, kemence | (Kachel)ofen’ (Wagner: Phras. *Fornax* a.); **3.** 1787 ’cserépedény | irdenes Gefäß’ (Nsz.); **4.** 1928 ’falicsempe | Wandfliese’ # (TechnLex. 1: 226) **Sz:** ~**z** 1940 *csempéz* (Balassa J.: MNySzót.)

■ Ismeretlen eredetű. | (△) A 2. jelentés metonímia; a 3., 4. jelentés metafora. (◡) Idetartoznak: *csempely* ’kályha, kemence’ (1838: Tsz.), (N.) *csemp* ’ua.’ (MTsz.). (△) A *csempé*² (→*csempesz*) szóval való összefüggése, ill. a németből való származtatása kevésbé valószínű.

📖 EtSz.; Gáldi: Szótir. 47; TESz.; NytudÉrt. 88: 96; EWUng.

csempé² → *csempesz*

csempelődik **Δ A:** 1585 őszue *tsőmpőlyódót* [sz.] (Cal. 172); 1708 *Öfzvetsempelyődni* [sz.] (Pápai Páriz: Dict.); 1808 *tsempelyődéstekre* [sz.] (NSz.); 1831 *csempelődik* [▽] (Kreszn.); 1862 *csēmpelődik* (CzF.) **J:** 1. 1585 ’csoportba verődik | sich zusammenrotten’ (Cal. 172) (↑); **2.** 1611 ’összeesomósodik | sich (zusammen)klumpen’ (Szenczi Molnár: Dict. *őfzveczōmpőlyōdni* a.); **3.** 1611 ’összeesküszik | sich verschwören’ (Szenczi Molnár: Dict. *őfzveczōmpőlyōdni* a.)

■ Fiktív töből keletkezett származékszó. | (△) A szótő bizonytalan eredetű; esetleg a →*csomó* tövével függ össze. A szó végződése *-lyődik* ~ *-lődik* gyakorító-visszaható képző, az *ő* hangzónyúlásával. A szó belseji *p* valószínűleg egy szervesen toldalékhang.

📖 EtSz. *csőmpőlyődik* a.; TESz.; EWUng. • Vö. *csomó*

csempesz Δ **A:** 1221 ? *Chempez* [SZN.] (PRT. 1: 651); 1702 *csempességre* [sz.] (NySz.); 1723 *Csempesz* (NySz.); 1784 *tsempes* (Baróti Szabó: KisdedSz. 82) **J:** <MN> **1.** 1702 'csalárd; hamis | betrügerisch; falsch' (NySz.) (↑); **2.** 1900 'formátlan, alakatlan, görbe | unförmig, krumm' (ÚMTsz.) | <FN> 1833 'csempész | Schmuggler' (NSz.)

csempé² × **A:** 1463 ? *Chempe* [SZN.] (Csánki: TörtFöldr. 3: 139); 1784 *tsempe* (Baróti Szabó: KisdedSz. 81); 1875 *csömpe* (Nyr. 4: 284); 1888 *csemfe* (Nyr. 17: 477); NYJ. *csēmpe*, *fendzse* (ÚMTsz.) **J:** <MN> **1.** 1784 'csalárd; ravasz; hazug | tückisch; schlau; lügnerisch' (Baróti Szabó: KisdedSz. 81) (↑); **2.** 1838 'ferdeszájú | schiefmäulig' (Tsz.); **3.** 1875 'csorba | schartig' (Nyr. 4: 284); **4.** 1957 'píse orrú | stumpfnasig' (MNYj. 4: 178) | <FN> 1888 'csorba rész | Scharte' (Nyr. 17: 417)

■ Valószínűleg a szócsalád alapja, a **csempesz** ismeretlen eredetű. | ⊕ A *csempesz* alak lehetett az eredeti; a *csempes* változathoz vö. →*csendes*. A főnévi jelentés feltehetőleg a →*csempészet*, →*csempész* hatására keletkezhetett.

■ A **csempé²** elvonás. | ⊕ Feltehetőleg a *csempesz*-ből való elvonással jött létre.

▣ A SZÓCSALÁDHOZ MÉG | ⊕ Eredetileg mindkét szó valamiféle testi hibára, hiányra, fogyatékosagra hívhatta fel a figyelmet. ⊖ Idetartozik: (R.) *csemp* 'ravaszság, fűfang, csel, csalás, megtévesztés, szélhámosság' (1808: Sándor I.: Toldalék); ez ugyancsak a *csempesz*-ből való elvonással keletkezett. ⊕ A →*csempé¹* szócsaládjával való összefüggése kevésbé valószínű.

📖 EtSz. *csempes* a.; TESz. *csempé²* a., *csempes* a.; EWUng. • Vö. *csempészet*

csempész → *csempészet*

csempészet **A:** 1793 *Csempészet* (Szily: NyÚSz.) **J:** 'olyan cselekedet, tevékenység, amelynek során vki jogellenesen v. titokban át-, ki- v. bejuttat vmit v. vkit vhova | Schmuggel' #

csempész **A:** 1834 *csempeszek* (Jelenkor 1834. jan. 18.: 47); 1839 *csempész* (NSz.) **J:** 'csempészzel foglalkozó személy | Schmuggler' #

csempészik **A:** 1843 *csempészve* [sz.] (Nsz.); 1959 *csempészik* [▽] (ÉrtSz.) **J:** 'be/kicsempész vmit vhová/vhonnan | schmuggeln' #

■ Valószínűleg a szócsalád alapja, a **csempész** tudatos szóalkotásból eredő szóhasadás eredménye. | ⊕ A →*csempesz*-ből keletkezett *e* > *é* hangzónyúlással. E szó keletkezésének következtében a →*csempesz* 'csempész' jelentése kiszorult.

■ A **csempészet** származékszó. | ⊕ A *csempész*-ből -*t* névszóképzővel keletkezett; az alaktanához vö. →*sziget*.

■ A **csempészik** analógiás alakulat. | ⊕ A *csempész*-ből keletkezett azáltal, hogy a szót a *vadász* : *vadászik* (→*vad*), *halász* : *halászik* (→*hal²*) analógiájára igeként használták.

▣ A SZÓCSALÁDHOZ MÉG | ⊖ Idetartoznak: *csempező* 'csempésző' (1839: NSz.); *csempéz* 'csempészik' (1839: NSz.). ☞ Nyelvújítási szóalkotások. ⊕ A (R.) *csemp* (→*csempesz*) szóból származékszóként való magyarázata kevésbé valószínű.

📖 EtSz. *csempes* a.; TESz.; EWUng. • Vö. *csempesz*

csempészik → *csempészet*

cse **A:** 1138/ ? *Chene* [sz.] [szN.] (MNY. 32: 133); 1628 el *cse**nvén* [sz.] (NySz.) **J:** 1. 1628 'lop | stehlen, stibitzen' (NySz.) (↑); 2. 1836 'csempészik | schmuggeln' (Kunoss: Szóf. *Csenő* a.)

■ Ismeretlen eredetű. | (⊕) A szó szerkezet alapján a magyar szókincs egyik nagyon régi elemének tűnik.

📖 TESz.; EWUng.

csencsel **A:** 1933 *csendzsölés* [sz.] (MagyCserkész. 1933. aug. 13.: 3); 1938 *csencseltünk* (Msn. 8: 76) **J:** 'csereberél | tauschen'

■ Angol jövevényszó. | (≡) Ang. *change* 'vált, cserél; váltás, csere' [< fr. (ófr.) *changer* 'vált, cserél']. (⊕) A szó a magyarban igazodik az -l igeképzős igékhez. Meghonosodását az 1933-as, Gödöllőn megrendezett nemzetközi cserkésztalálkozó segítette elő.

📖 Msn. 8: 75; TESz.; EWUng.

csend¹ → *cseng*

csend² → *csendes*

csendélet **A:** 1832 *csendéletében* (Mulattató 1832/8: 63); 1840 *csendélet-képeit* (NSz.) **J:** 'élettelen tárgyaknak képen való ábrázolása | Stilleben'

■ Német mintára alkotott tükörfordítás, összetett szó. | (≡) Vö. ném. *Stilleben* 'élettelen v. mozdulatlan tárgyak ábrázolása' a [holl. *stilleven* 'ua.' alapján; a holl. *stil* 'csendes, nyugodt' + *leven* 'élet' szavakból]. (⊕) A magyarban: → *csend*² (→ *csendes*) + *élet* (→ *él*¹). (⊖) Ugyanezekből a tagokból, de ettől az összetételtől függetlenül keletkeztek: *csendélet* 'tétlen élet' (1817: Nszt.).

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *csendes*, *él*¹

csender × **A:** 1219/ ? *Senguer* [szN.] (VárReg. 86.); 1381 ? *Chenger* [szN.] (Csánki: TörtFöldr. 1: 468); 1667 *Csender* Pataka [HN.] (SzT.); 1731 *tsender* harasztasok (SzT.); 1862 *Csendér* (CzF.); 1863 *csëngër* (MTsz.) **J:** <FN> 1667 ? 'cserje, bozót | Gesträuch' (SzT.) (↑), 1801 'ua.' (Pápai Páriz–Bod: Dict.) | <MN> 1731 'cserjés, bozotos | strauchig' (SzT.) (↑)

■ Ismeretlen eredetű. | (⊕) Az *nd* ~ *ng* hangcsere csak ritkán fordul elő; esetleg hasonló jelenséghez vö. → *ronda* : (N.) *rangasz* 'hanyag, gondatlan, rongyos, züllött' (MTsz.).

📖 EtSz.; TESz.; EWUng.

csendes **A:** 1416 u.¹ *lëndëffegbèn* [sz.]; *lëndëffeget* [sz.]; *lëndëffëggèl* [sz.] (BécsiK. 37, 38, 75); 1416 u.² *lëndëžbē* (MünchK. 97va); 1531 k. *czendefzen* (MKsz. 1984: 228); 1533 *Czindez* (Murm. 161.); 1577 *chjëndëffegëth* [sz.] (OrvK. 149); 1585 *tsendéz* (Cal. 509); 1604 *Czëndëfzites* [sz.] (Szenczi Molnár: Dict.); 1608 *csendös* [?✎] (RMNy. 3/2: 127); 1805 *csëndës* (NSz.) **J:** <MN> 1. 1416 u.¹ 'zajtalan, nem hangos | still' # (BécsiK. 37, 38, 75) (↑); 2. 1416 u.² 'nyugalmas, békés | ruhig' (MünchK. 28rb); 3. 1560 k. 'szelíd | sanft' # (GyöngySzt. 1647.); 4. 1604 'biztonságos | sicher' (Szenczi Molnár: Dict.); 5. 1604 'nem feltűnő; észrevétlen | unauffällig; unmerklich' (Szenczi Molnár: Dict. *Hálcyon* a.); 6. 1807 'lassú | langsam' (Márton

J.: MNSz.–NMSz.) | <FN> **1.** 1577 'az éj csendessége | Stille der Nacht' (KolGl.); **2.** 1791 'börtön | Kerker' (NSz.); **3.** 1792 'bocskor | Riemenschuh; Art Schuhwerk' (Baróti Szabó: KisdédSz. *Tsend* a.); **4.** 1817 'lassú zene | Adagio' (NSz.); **5.** 1875 'ferbli | Färbelspiel' (Nsz.)
Sz: ~**ség** 1416 u./¹ (BécsiK. 37, 38, 75) (↑) | ~**ít** 1416 u./² m̃g lèndèžèitette volna (MünchK. 28rb) | ~**ül** 1456 k. *chendežwl* (SermDom. 2: 494) | ~**edik** 1519 le *czendežódenek* (JordK. 760)

csend² **A:** 1748 *tsendel* (NSz.); 1805 *csënd* (NSz.); 1808 *csöndünket* (NSz.) **J:** 'csönd, nyugalom | Stille, Ruhe' #

■ A szócsalád alapja, a **csendes** ismeretlen eredetű. | ⊕ Az eredeti változat *csendesz* lehetett. A *csendes* alak részben származékszóban -ség képzővel (↑), részben -s képzős melléknév analógiájára keletkezett, mint pl. *éles* (→*él²*), *fűves* (→*fű¹*) stb. Feltehetőleg a melléknévi 1. jelentés volt az eredeti, amelyből további melléknévi jelentések alakultak ki. A főnévi jelentések részben különböző szószerkezetek jelzői részének önállósodásával keletkeztek. A főnévi 3. jelentés valószínűleg egy fajta lábbelit jelöl, amelyben zajkeltés, nesz nélkül lehet járni.

■ A **csend²** elvonás. | ⊕ A *csendes*-ből lett elvonva.

📖 Nyr. 35: 34, 38: 413; EtSz.; TESz.; EWUng. • Vö. *csendélet*, *csendőr*

csendít → *cseng*

csendőr **A:** 1833 *csendőrség* [sz.] (Nsz.); NYJ. *csender*, *csendër*, *csindér*, *csöndir* (ÚMTsz.)
J: **1.** 1833 'zsandár | Gendarm' (Nsz.) (↑); **2.** 1834 'járőr | Patrouille' (Szily: NyÚSz.)

■ Nyelvújítási összetett szó. | ⊕ A →*csend²* (→*csendes*) + →*őr²* tagokból keletkezett, birtokosi, jelöletlen alárendeléssel. A keletkezéséhez a →*zsandár* némileg hasonló hangalakja is hozzájárulhatott. ☞ Nyelvújítási szóalkotás.

📖 Tolnai: Nyelvújítás 212; TESz.; EWUng. • Vö. *csendes*, *őr²*

csendül → *cseng*

csenevész **A:** 1138/ ? *Ceuenez* [szN.] (MNY. 32: 131); 1663 *csenevész* (NySz.); 1838 *Mecsevész* (Tsz.); 1862 *sanyavész* (CzF.); NYJ. *sánavész* (ÚMTsz.) **J:** 'satnya; alulfejlett | verkümmert; unentwickelt' **Sz:** ~**edik** 1862 *csenevészédik* (CzF.)

csenevészik × **A:** 1679 *el-csenevézett* (NySz.); 1683 *el ... csenyevézni* [sz.] (NySz.); 1774 *metsevézve* [sz.] (Gáldi: Szótir. 428); 1883 *csenevészik* [▽] (NSz.) **J:** 'elsatnyul | verkümmern'

■ Bizonytalan eredetű, esetleg fiktív töből keletkezett származékszó. | ⊕ A szótő ismeretlen eredetű és a →*senyved*, →*sindik* szócsaládjával függhet össze. A végződése -ész névszóképzőnek, ill. -ész(ik) igeképzőnek látszik; az alaktanához vö. *szaglászik* (→*szag*); *vadász*, *vadászik* (→*vad*). Egyes korai és nyelvjárási változatok hangátvetéssel és hangrendi átcsapással keletkezhetettek.

📖 EtSz.; MNY. 3: 172; TESz.; EWUng. • Vö. *senyved*, *sindik*, *szenved*

csenevészik → *csenevész*

cseng **A:** 1156 ? *Sengeu* [sz.] [SZN.] (MNL (OL) DL. 238264); 1295 ? *Kethchenge* [sz.] [HN.] (Oklsz.); 1302 ? *Chenge* [sz.] [SZN.] (AnjOkm. 1: 24); 1478 *Chengew* [sz.] [SZN.] (Oklsz.); 1506 *chengheseth* [sz.] (WinklK. 75); 1529 e. *czongó* [ɔ: *czóngó*] [sz.] (VirgK. 107); 1615 *czionóg* (NySz.); 1816 *cseneg* (NSz.); 1862 *csénég* (CzF.) **J:** 1. 1295 ? 'csilingel, kong, zúg | klingen' # (Oklsz.) (↑), 1478 'ua.' (Oklsz.) (↑); 2. 1774 'nyomorúságosan eltengődik, vegetál | sich kümmerlich fortbringen' (NSz.) **Sz:** ~ő 1156 ? [sz.] (MNL (OL) DL. 238264) (↑); 1295 ? [HN.] (Oklsz.) (↑); 1478 *Chengew* [SZN.] (Oklsz.); 1529 e. <FOLY MN-I IGENÉV> (VirgK. 107) (↑); 1560 k. *Chenghó* <FN> 'csengettyű, harang | Klingel, Glocke' (GyöngySzt. 3629.)

csenget **A:** 1422 *Chengethew* [sz.] [SZN.] (Oklsz.); 1519 *czeengheteeffel* [sz.] (JordK. 42); 1585 k. *chöngethó* [sz.] (Gl.); 1862 *csénget* (CzF.) **J:** 'csöng, csenget, csörög | klingeln, läuten' # **Sz:** **csengettyű** 1519 *czenghetűth* (JordK. 42)

csendül **A:** 1490 k. *chenduljen* [l-j] (NagyvGl. 182.); 1574 *csöndülést* [] [sz.] (RMKT. 4: 247); 1862 *cséndül* (CzF.) **J:** 'meg-/felcsendül, felhangzik | erklingen, ertönen' #

csendít × **A:** 1500 k. *chendethenj* [sz.] (AporK. 189); 1525 k. *czenditkoron* [sz.] (LázK. 211); 1604 *Czönditem* (Szenczi Molnár: Dict.); 1862 *cséndít* (CzF.) **J:** '(be)csenget | klingeln; anläuten'

csend¹ Δ **A:** 1527 *chend* (ÉrdyK. 466) **J:** 'cseng | klingen'

■ Onomatopoetikus eredetű. | ⊕ Éles csengés, csendülés hangjának utánzására. A szó végződése különböző igeképzők, amelyek közül a -g-nek gyakorító, a -d-nek kezdő funkciója van. ⊗ Hasonló hangutánzó-hangfestő szavak: szln. *cingljati* 'csenget, csendít'; szlk. *cengat* 'csenget, csilingel'; oszm. *çangırda-* 'csörög, csörömpöl'; stb. ⊕ A *cseng* 2. jelentése a →*cselleng* hatására keletkezett.

📖 EtSz. *csënd* a.; TESz., *csendül* a. is; EWUng. • Vö. *cseng-bong*, *csilingel*

cseng-bong **A:** 1772 *csengő-bengő* [sz.] (NySz.); 1777 *cseng, bong* (Nsz.); 1877 *cséng-bèng* (NSz.) **J:** 1. 1772 'cseng | klingen, tönen' # (NySz.) (↑); 2. 1845 'tengődik | vegetieren, siechen' (NSz.)

■ Összetett szó, ikerszó. | ⊕ A →*cseng* + →*bong* tagokból áll; a keletkezés módjához vö. →*dül-fül*, *für-farag* (→*für*) stb. A 2. jelentés a →*cselleng* hatásával magyarázható. ⊗ Hasonló ikerszók ugyancsak hangutánzó-hangfestő eredetű tagokból: *kong-bong* 'zeng, zúg' (1621: Szenczi Molnár: Dict.); *zeng-bong* 'zúg, csobog, mormol' (1648: NySz.); *cseng-peng* 'cseng, csilingel' (1792: Baróti Szabó: Kisdedsz. *Pengetni* a.); stb.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *bong, cseng*

csenget → *cseng*

csenkesz × **A:** 1211 ? *Chenkez* [SZN.] (PRT. 10: 512); 1669 *Tsenkesz* (SzT.) **J:** 1. 1669 ? 'rozsok | Trespe (Bromus)' (SzT.) (↑), 1787 'ua.' (NSz.); 2. 1807 'a pázsitfűvek családjába tartozó, bokros növény | Schwingelgras (Festuca pratensis)' (MagyFűvészk. 108)

■ Ismeretlen eredetű. | ⊕ Ma növénytanilag műszóként használatos.

📖 EtSz.; TESz.; EWUng.

csentéz Δ **A:** 1880 *csentéz* (Nyr. 9: 426); 1892 *csöntész* (Körösi: OIEl. 29) **J:** 'félkrajcár; fillér | halber Kreuzer; Heller'

■ Olasz jövevényszó. | (≡) Ol. *centesimo*, (bre.) *centezem*, (rom.) *zentesum*: 'aprópénz; a líra századrésze' [< lat. *centesimus* 'századik'; vö. még lat. *centesima* 'századrész; minden száz után számolt díj, kamat']. (≈) Megfelelői: fr. *centime* 'a frank századrésze'; sp. *céntimo* 'pezeta századrésze' stb. (⊕) Kiindulási alakja esetleg **csentézem*. A magyar változatok a birtokos személyjelként felfogott E/1. személyű *-em* végződés elhagyásával keletkeztek.

📖 EtSz.; TESz.; EWUng. • Vö. *centi*

csép Δ A: 1138/ ? *Cepes* [sz.] [szN.] (MNY. 32: 130–131); 1257/ ? *Chep* [HN.] (Györffy: ÁMTF. 3: 411); 1395 k. *cheph* (BesztSzj. 492.); 1631 *chyp* (NySz.); NYJ. *csëp* (MTsz.) J: 1. 1138/ ? 'magnak a kalászból v. hüvelyből való kiverésére használatos eszköz | Dreschflegel' (MNY. 32: 130–131) (↑), 1395 k. 'ua.' (BesztSzj. 492.) (↑); 2. 1847 'harci csép, vasgép | Kriegsflögel' (NSz.); 3. 1848 'fonálkereszt, szálkeresztződés {a szövőszéken} | Gelese {am Webstuhl}' (SzT.)

csépel [1] A: 1409 *Cheplew* [sz.] [szN.] (Oklsz.); 1416 u./¹ *Lepel* (BécsiK. 252); 1540–1550 *cijplenije* [sz.] (Székely I.: Calendarium A7b); 1872 *csöplöttünk* (Nyr. 1: 421) J: 1. 1409 ? 'üt, ver, püföl | dreschen' (Oklsz.) (↑), 1416 u./¹ 'ua.' (BécsiK. 252) (↑); 2. 1416 u./¹ 'hibáztat, megver, ütlegel | tadeln; prügeln' (BécsiK. 252) (↑); 3. 1841 'rég/jól ismert dolgot ismételt(get) | Altbekanntes wiederholen' (NSz.) Sz: **el~t** 1841 *elcsépelt* 'régóta ismert, szakállas | abgedroschen' (NSz.)

■ A szócsalád alapja, a **csép** különböző szláv nyelvekből eredő jövevényszó. | (≡) Blg. *ȕen* 'fonálkereszt, a láncfonatokat szétválasztó lécs, bot {a szövőszéken}', (N.) 'bot, pálca, karó'; szbhv. *cep* 'cséphadaró, husáng; bot, pálca'; cseh *cep* 'cséphadaró, husáng; harci csép, vascsép {huszitáké}'; or. *ȕen* 'cséphadaró, husáng', *ȕenyi* [többes szám] 'nyüstszál'; stb. [esetleg indoeurópai eredetű; vö. óind *chinátti* '(szét)hasít, (szét)repsz'; gót *skip* 'hajó'; stb.]. (⊕) A jelentések a különböző nyelvekből való származtatás mellett szólnak. A szláv *c* > m. *cs* hanghelyettesítéshez vö. →*császár*, →*cser* stb.

■ A **csépel** származékszó. | (⊕) A *csép*-ből igeképzővel jött létre. – A 2., 3. jelentés metafora; a 3. jelentés leginkább az *elcsépelt* származékszóból él.

📖 EtSz.; Kniezsa: SzJsz. 125; TESz.; EWUng. • Vö. *cséphadaró*

csepeg → *csepp*

csépel → *csép*

cseperedik A: 1781/ *tseperedik* (Nszt.); 1862 *csépérédik*, *csiperédik*, *csöpörődik* (CzF.) J: 1. 1781/ 'serdül, felnövekszik | heranwachsen' (Nszt.) (↑); 2. 1787 'keletkezik | entstehen' (Nszt.)

■ Relatív fiktív töből keletkezett származékszó. | (⊕) A relatív tö *-r* gyakorító képzővel keletkezett. Az abszolút tö ismeretlen eredetű; a →*cseplye* és →*csepőte* abszolút tövével azonos. A szó végződése gyakorító-visszaható képző. (⊖) Idetartoznak: *cseprente* 'bokor' (1792: Baróti Szabó: KisdedSz.); *cseprence* 'sarjadék erdő; bokros, cserjés hely' (1836: Kassai: Gyökerésző 5: 171). (≈) Valószínűleg idetartozik: 1255 *Cheperég* [HN.] (FNESz. *Csepreg* a.); a *cseperedik* relatív tövéből *-ő* (~*-eg*) melléknévi igenévképzővel keletkezhetett.

📖 MNY. 62: 292; TESz.; EWUng. • Vö. *apró-cseprő*, *cseplye*, *csepőte*

csepereg → *csepp*

csepesz × **A**: 1395 k. *chepez* (BesztSzj. 607.); 1474 *czepeznek* (BirkK. 2); 1533 *Cheples* gaay [ɔ: haay] (Murm. 728.); 1838 *Csempesz* háj, *Csepsz* (Tsz.); 1842 *csepsze* [□] (MTsz.); 1861 *csepész* (MNysz. 6: 242); 1862 *csémpész* háj (CzF.) **J**: **1.** 1395 k. 'főkötő | Frauenhaube' (BesztSzj. 607.) (↑); **2.** 1763 'egy fajta háj; a beleket kötényszerűen borító recés hashártya | Art Schmer; Bauchfell' (NSz.); **3.** 1875 'a disznó nagyobbik gömböce, gyomra | der größere Saumagen' (Nyr. 4: 561); **4.** 1889 'töporlyú | Speckgriebe' (Nyr. 18: 93)

■ Szláv jövevényszó. | (≡) Szbhv. *čepac* 'főkötő'; szlk. *čepiec* 'ua.; recés gyomor'; or. *čeneu* 'főkötő'; stb. [esetleg indoeurópai eredetű; vö. gör. *σκέπας* 'sarok, szeglet, védőtető'; litv. *kepūrė* 'kalap, sapka; süveg, sisak; fedő, borító, tető'; stb.']. (≈) Megfelelői: rom. (N.) *ceápsă* 'főkötő'. (△) A szóvégi *sz* elhasonulással keletkezett. A belfodorra vonatkozó *cseplesz* változat (a 2. jelentéshez vö. *csepleszháj* 'a hashártya megkettőződése' tkp. 'a beleket kötényszerűen borító recés hashártya' (1533 (↑)) feltehetőleg a *cseplesz* (→*cseplye*) hatására keletkezett. (⊖) Idetartozik: 1500 k. *chepő* 'főkötő' (TemGl. 66.). – A *csápsza* 'ua.' (1816: Gyarmathi: Voc. 99); 'pofon, nyakleves' (1917: Nyr. 46: 292) valószínűleg külön átvétel a románból (↑). A későbbi, metonimikus jelentéshez vö. *elnadrágol* (→*nadrág*).

📖 EtSz.; Kniezsa: SzlJsz. 126; MNy. 62: 302; TESz.; EWUng.

cséphadaró × **A**: 1395 k. *chobhadaro* (BesztSzj. 493.); 1405 k. *chep hadaro* (SchlSzj. 1028.) **J**: 'a csépnek rövidebb, a nyélhez szíjjal kapcsolt része; csép | Schwengel des Dreschflegels; Dreschflegel'

■ Szófajváltással keletkezett összetett szó. | (△) Főnevesüléssel jött létre a *csép* + *hadaró* (a →*hadar* 'körbecsavar/-teker, begöngyöl, elfordít, elforgat' folyamatos melléknévi igeneve) szavakból, szintaktikailag bizonytalan, jelöletlen alárendeléssel. A →*hadar* ige 'körbecsavar/-teker, begöngyöl' jelentése leginkább a cséplés területén használatos.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *csép*, *hadar*

cseplye × **A**: 1135 *Chepel* [HN.] (MNL (OL) Dl. 206809); 1138/ *Cepel* [HN.] (MNy. 32: 203); 1193 *Chepeil* [HN.] (OkI Sz.); [1200 k.] *Sepel* [HN.] (An. 44.); 1597 *Cseplye* (EtSz. 1: 944); 17. sz. eleje *Csepelyhegynek* [✓] [HN.] (MNy. 65: 73); 1795 *Csepjéktől* (NSz.); 1805 *csēplye* (NSz.); 1834 *cseple* (MNy. 79: 510) **J**: **1.** 1138/ ? 'sarjadék erdő; bokros, cserjés hely | Ausschlagwald; Gestrüpp' (MNy. 32: 203) (↑), 17. sz. eleje 'ua.' (MNy. 65: 73) (↑); **2.** 1597 'egy fajta fű | Art Gras' (EtSz. 1: 944) (↑)

■ Fiktív töből keletkezett származékszó. | (△) A szótő ismeretlen eredetű és a →*csepőte* tövével, valamint a →*cseperedik* abszolút tövével azonos. A korai, eredeti változatok végződése -l ~ ly névszóképző; az alaktanához vö. →*fial*, →*személy*. A *cseplye* alak a *csepely*-ből hangátvetéssel keletkezett; vö. *szuglya* ~ *szugoly* (→*zug*). (⊖) Idetartozik: *cseplesz* [HN.] 'értéktelen, satnya, csenevész, korcs; bokros, bozotos erdő; stb.' (1364: MNy. 69: 248); 'ua.' (1687: SzT.); ezek a *cseple* változathoz névszóképzővel keletkezett.

📖 MNy. 62: 135; TESz., *cseplesz* a. is; MNy. 63: 197; EWUng. • Vö. *cseperedik*, *csepőte*

csepőte × **A**: 1659 *czöpetes* [sz.] (MNy. 68: 474); 1795 *Csepőteket* (NSz.); 1808 *Tsepőte* (Sándor I.: Toldalék); 1836 *Tsepéte* (Kassai: Gyökerésző 5: 172); NYJ. *csepüte* (ÚMTsz.) **J**: **1.**

1659 'bokor | Busch' (MNY. 68: 474) (↑); 2. 1795 'bokros, cserjés hely | Gesträuch' (NSz.) (↑); 3. 1832 'növényi hajtás | Aufschößling' (NSz.)

■ Fiktív töből keletkezett származékszó. | ⊕ A szótó ismeretlen eredetű és a →*cseplye* tövével, valamint a →*cseperedik* abszolút tövével azonos. Végződése -ő melléknévi igenévképző + kicsinyítő képző. Az első szótagbeli ő a →*csepp* (~ *csöpp*) hatását mutatja. Az eredeti jelentése 'hajtás, sarj' lehetett. ⊖ Ugyanebből a töből: ? *csepe* 'egy fajta tölgy(fa); fiatal tölgyfa' (? 1318 *Chepe* [SZN.] (1832: AnjOkm. 1: 452)); *csepölce* 'cserjés, csalt' (1792: Baróti Szabó: KisdedSz.); *csepött* 'bozót, cserjés' (1832: TudGyűjt. 3: 71)

📖 EtSz. *csepe* a.; MNY. 62: 292; TESz., *csepe* a. is; EWUng. • Vö. *cseperedik*, *cseplye*

csepp A: 1257 ? *Chep* [HN.] (Györffy: ÁMTF. 3: 411); 1307 ? *Chepch* [SZ.] [HN.] (Györffy: ÁMTF. 1: 716); 1493 k. *cheppyn* (FestK. 149); 1517 *cheep* (DomK. 55); 1519 k. *lope* (DebrK. 217); 1862 *csépp* (CzF.) **J:** 1. 1493 k. 'folyadékcsepp | Tropfen' # (FestK. 149) (↑); 2. 1536 'kis mennyiség | ein Bißchen' (NySz.); 3. 1837 'petty | Tupfen' (MNY. 26: 152)

csepeg A: 1353/ *Cepegeu* [SZ.] (OkLSz.); 1533 *Czópógó* [SZ.] (Murm. 1988.); 1551 *chópegien* (NySz.); 1560 *chóppógne* (NySz.); 1577 k. *chýpegten* [SZ.] (OrvK. 158); 1862 *csépég* (CzF.) **J:** 1. 1353/ 'csepeg, csöpög | tropfen (intrans.)' # (OkLSz.) (↑); 2. 1416 u.¹ 'hull | fallen' (BécsiK. 155); 3. 1416 u.¹ 'csepegtet | träufeln' (BécsiK. 249); 4. 1533 'edény' ereszt | lecken (Gefäß) # (Murm. 1988.) (↑); 5. 1784 'eső' csepereg | es tröpfelt' # (Baróti Szabó: KisdedSz. 49) **Sz:** ~ő 1353/ 'kút, forrás | Brunnen' (OkLSz.) (↑); 1597 '(tető)eresz, ereszcsonna | Dachtraufe' (SzT.)

cseppen A: 1405 k. *chepeneth* [SZ.] (SchlSzt. 82.); 1416 u.¹ *leppènet* [SZ.] (BécsiK. 253); 1506 *ceppeneseeth* [SZ.] (WinklK. 110r); 1519 k. *čoppenuen* [SZ.] (DebrK. 217); 1862 *cséppen* (CzF.) **J:** 1. 1405 k. 'csepeg | (einmal) tropfen' # (SchlSzt. 82.) (↑); 2. 1598 'úgy alakul, hogy némi pénzhez jut, adódik (egy kis pénz) | es fällt für ihn etw ab' (NySz.); 3. 1847 'vhova jut | hineinfallen' (Nst.) **Sz:** ~et 1405 k. 'csepp, csöpp | Tropfen' (SchlSzt. 82.) (↑) | ~t 1577 k. *chýëppen* (OrvK. 70)

csepereg [1] A: 1721 *csepereg* (MNY. 1: 278); 1792 *tsöpörgött* (NSz.); 1831 *csöpörög* (Kreszn.); 1862 *csépérég* (CzF.) **J:** 1. 1721 'csepeg | tropfen (intrans.)' # (MNY. 1: 278) (↑); 2. 1784 'eső' szital, permetezik, apró cseppekben esni kezd | es tröpfelt' # (Baróti Szabó: KisdedSz. 49)

■ Valószínűleg örökség, finnugor kori tövel, részben magyar képzéssel. | ⊕ A szótóhoz vö. votj. (Uf.) *čop* 'csepp, csöpp'; cser. *čeve* 'csepeg', (KH.) *cawalte* 'fürösz (gyereket)'; lív *sip̃pà* 'csepp, pont'; lp. (K.) *cahpa* 'csepegtet, csöpögtet, cseppent' [fgr. *čōppz 'csepp, csöpp; csepeg']. ⊕ A szócsalád hangutánzó-hangfestő természete megkérdőjelezi e szó genetikai összefüggéseit. A *csepp* egy ősi igenévszó névszói realizációja lehet. A szó végzódései különféle igeképzők. ⊕ Valószínűleg nem tartozik ide: *csepp* 'keresztelési lakoma; gyermekágyas nő meglátogatása' (1795: MNY. 78: 255); a jelentéséhez vö. →*paszita*.

📖 FUF. 2: 241; EtSz.; MSzFE. *csépég* a.; TESz. *csepeg* a.; Benkő: FiktI. 50, 94; EWUng. • Vö. *csap*¹, *cseppfolyós*, *cseppkő*, *csip-csup*

cseppen → *csepp*

cseppfolyós A: 1843 *cseppfolyós* (Bloch) **J:** 'folyékony | flüssig' #

■ Összetett szó, esetleg német mintára alkotott tükörfordítás. | ⊕ A →*csepp* + *folyós* 'folyékony' (→*folyik*) szavakból áll, határozói, jelöletlen alárendeléssel. Vö. ném. (R.)

tropfbarflüssig 'ua.'. (⊖) Korábbi összetétel ugyanezekből az elemekből (-s melléknévképző nélkül) + →*szer*² 'anyag': *cseppfolyószer* 'folyadék' tkp. 'folyékony anyag' (1820: NSz.). (⊞) Nyelvújítási szóalkotás.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *csepp, folyik*

cseppkő **A:** 1757 *tsepkő* (Szily: NyÚSz.) **J:** 'csepegő v. csorgó vízből képződő, kristályos szerkezetű ásvány | Tropfstein'

■ Német mintára alkotott tükörfordítás, összetett szó. | (⊖) Vö. ném. *Tropfstein* 'mész kiválasztódás csepegő vízből'. A német összetétel első tagját a lat. (tud.) *stalactites* 'sztalaktit', *stalagmites* 'sztalagmit' befolyásolta [< gör. *σταλακτός* 'csepegő', ill. *στάλαγμα* 'csepp, csöpp']. (⊕) A magyarban: →*csepp* + →*kő* összetételi tagokból. – Egyéb, régi megnevezések: *csepegés köve* tkp. 'csepp köve' (1808: Sándor I.: Toldalék); *csepegő kő* (1836: Kassai: Gyökerésző 5: 170).

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *csepp, kő*

csepű [6] **A:** 1138/ ? *Cepudi* [sz.] [szN.] (MNY. 32: 132); 1405 k. ? *chepes* [sz.] (SchlSzej. 1004.); 1430 k. *chepew* (SchlGl. 2269.); 1469 *czepus* [sz.] [szN.] (MNY. 57: 361); 1474 *xepeuel* (BirkK. 7); 1508 *lúpú nec* (NádK. 310); 1513 *lopú* (NagyszK. 75); 1618 *czüppő* [] (NySz.); 1748 *le-tsépül* [sz.] (NySz.); 1794 *tsöpi* (NSz.); 1862 *csépű* (CzF.) **J:** 'kóc, szösz | Werg' **Sz:** ~**s** 1405 k. ? 'kóc-, csepűkészítő | Wergmacher' (SchlSzej. 1004.) (↑); 1469 [szN.] (MNY. 57: 361) (↑) | **csepül** 1609 *lecsöpültet* [sz.] '(meg)fedd, korhol, hibáztat | tadeln' (NySz.)

■ Ótörök jövevényszó. | (⊖) Ujg. *čöbik* 'tisztatlanság, piszok, folt, hiba, maradék'; tat. *čübək* 'kóc, csepű'; sór *šöbäy* 'a kenderrost, kendermag kemény tokja'; stb. [< török *čöp*, *čöb* 'szemét(kupac), hulladék'; vö. még →*seprő*]. (⊕) Kiindulási alakja: török *čöpäk* v. *čöpik* lehetett; a szöveghez vö. →*bölcső*, →*gyűszű* stb. A *csepül* származékszó tkp. 'hulladéknak tart, annak tekint vmit' jelentése összefügg a kóc, csepű értéktelen mivoltával.

📖 MNY. 3: 112; EtSz.; TESz.; EWUng.; Róna-Tas–Berta: WOT. • Vö. *csepűrágó, seprő*

csepűrágó **A:** 1857/ *csöpűrágókat* (NSz.) **J:** 1. 1857/ 'komédiás | Possenreißer' (NSz.) (↑); 2. 1888 'tűznyelő, késdobáló | Feuerfresser, Messerschlucken' (NSz.)

■ Szófajváltással keletkezett összetett szó. | (⊕) Főnevesüléssel jött létre a →*csepű* + *rágó* 'rágó, rágszáló' (→*rág* folyamatos melléknévi igeneve) szavakból, tárgyi, jelöletlen alárendeléssel. A 2. jelentés lehetett az eredeti. (⊖) Hasonló összetételek ugyanezzel az első taggal: *csepűevő* 'vásári mutatványos' (1823: NSz.); *csepűfaló* 'tűznyelő' (1823: NSz.); *csepűnyelés* 'bűvészműtatvány, szemfényvesztés' (1823: NSz.). – Rokont értelmű szó: *kócrágó* 'a meggyújtott kócot szájába vevő vásári komédiás' (1823: NSz.). Összetett szó, részben hasonló jelentéssel a németben: *Feuerfresser*. (⊞) Ugyanezekből a tagokból, de a szótól függetlenül keletkeztek: *csepűrágó* 'fecsegő, pletykálkodó' (1842: NSz.).

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *csepű, rág*

cser **A:** 1075/ *furkuscher* [HN.] (MNL (OL) Dl. 235997); 1193 *cher* (OkISz.); 1274/ *Apatchere* [] [HN.] (PRT. 10: 497); 1285/ *cheer* (Wenzel: ÁÚO. 12: 443); 1366 *Chere* [] [HN.] (Kniezsa: SzlJsz. 127); 1416 u.¹ *lèrè* fa (BécsiK. 217); 1463 *Emsesereye* [HN.] (OkISz.); 1604 *Czereh* [] (Szenczi Molnár: Dict. *Quercetum* a.); NYJ. *csērē* [] (ÚMTsz.) **J:** 1. 1193 'cser | Zerreiche' (OkISz.) (↑); 2. 1250 u. 'cserhántásra használt erdő; cser-, tölgy erdő |

Eichenschälwald; (Zerr)eichenwald' (MonStrig. 1: 53); **3.** 1274/ ? 'erdő; bokros hely | Wald; Gebüsch' (PRT. 10: 497) (↑), 1366 'ua.' (Oklsz.); **4.** 1366 'cserháj {bőrip} | Gerbrinde' (Kniezsa: SzJsz. 127) (↑); **5.** 1416 u.¹ 'tölgy | Eiche' (BécsiK. 217) (↑); **6.** 1613 'cserlé | Gerberlohe' (NySz.); **7.** 1750 'bokor | Strauch' (Wagner: Phras. *Dumus* a.); **8.** 1935 'éger | Erle' (SzegFüz. 2: 66) **Sz:** ~**es** [1237–1240] ? *Ceres* [HN.] (PRT. 1: 782); 1550 k. *czewrus* [ɔ: czerews] (KolGl.) | ~**ez** 1632 *cserezni* [sz.] (Tagányi: ErdOkI. 1: 399) | ~**zett** 1767 *Tserzett*-bőr (Pápai Páriz–Bod: Dict.)

■ Jövevényszó egy déli szláv nyelvből. | (≡) Blg. *uēp*; szbhv. *cer*; szln. *cer*: 'csertölgy' [< lat. (balk.) *cerrus* 'ua.']. (≈) Vö. még or.-e. szl. *uēpъ* 'ua.'. (△) A szláv *c* > m. *cs* hanghelyettesítéshez vö. →*császár*, →*csép* stb. A *csere* változat szóvége elhalványult birtokos személyjel lehet; vö. (a birtokos személyjel veláris változatával): *doha* (→*doh*), →*moha* stb. A *cser* alak és a *csere* változat között részleges szóhasadás ment végbe: a 4., 6., 8. jelentés a *cser*-hez kötődik, a 7. jelentés a *csere* szóhoz. A 8. jelentés azzal magyarázható, hogy a cserzőműhelyben az égerfa kérgét is felhasználták. (≈) Az értelmezések, miszerint a *csere* változat kicsinyítő képzős származékszó a *cser*-ből, vagy szóhasadás, ill. elvonás a →*cserje*, ill. →*cseret* szavakból, nem meggyőzőek.

📖 EtSz.; Kniezsa: SzJsz. 127; Nyr. 88: 60; TESz., *csere*¹ a. is; EWUng. • Vö. *cserbenhagy*, *cseri*-, *cserje*

csér A: 1296 ? *Cheer* [HN.] (Györffy: ÁMTF. 1: 294); 1308 ? *Chyr* [HN.] (Györffy: ÁMTF. 1: 216); 1313 ? *Cher* [HN.] (FNESz.); 1860 *csér* (NSz.) **J:** 'halászcser | Meerschwalbe (*Sterna arctica*)'

cserkó × A: 1522 ? *czerko* [SZN.] (MNyTK. 86: 81); 1795 k. *tserkó* (NSz.); 1820 *Cerkóknak* (NSz.); NYJ. *cërkó* (Kiss J.: Mad. 179); *szerkő* (Nyr. 16: 221) **J:** 'halászcser | Meerschwalbe (*Sterna arctica*)'

■ Valószínűleg a szócsalád alapja, a **csér** onomatopoetikus eredetű. | (△) A →*csiripel*, →*csirke* stb. tövével áll összefüggésben. Hasonló hangutánzó-hangfestő szavak más uráli nyelvekben is vannak: vog. (T.) *čará*; zürj. *čirak*; szelk. *sār*, *šār*; stb.: 'sirály'. A magyar szóval való etimológiai összefüggésük kevésbé valószínű. (≈) Hasonlóan más idegen nyelvekben is: csuv. *čarlan* 'szürke gém'; ol. (N.) *cirru* 'sirály'; stb.

■ A **cserkó** származékszó. | (△) Valószínűleg a *csér*-ből keletkezett kicsinyítő képzővel. Ugyanakkor nem zárható ki teljesen, hogy ez a származékszó egy *csérrog* (→*cserreg*) típusú igére megy vissza; a keletkezésmódjához vö. →*cinke*, →*lepke* stb.

▣ A SZÓCSALÁDHOZ MÉG | (⊖) Idetartoznak: (N.) *csérka* 'sarki halászcser' (MNy. 2: 116), *csérla* 'ua.' (Nyr. 27: 538), *sorjáang* 'ua.' (MNy. 2: 117). (⊕) Nem tartozik ide: *csér* '(bél)sár, sár' (1832: TudGyűjt. 3: 71); ez a nyelvjárási szó ismeretlen eredetű.

📖 MNy. 2: 114; FUF. 11: 190; TESz. *csér*¹ a., *csér*² a.; Kiss J.: Mad. 178; EWUng. • Vö. *csiripel*, *csirke*, *sír*¹

cserbenhagy A: 1611 *cserbenhagyván* [✍] [sz.] (ThurzóLev. 2: 286) **J:** 'szégyenben, bajban hagy | im Stich lassen' #

■ Összetett szó, egy mondat lexikalizációjával keletkezett. | (△) A *cserben hagy* 'csersavas lében, csávában hagy': *cserben* (→*cser* 'tímárcser, csáva' inesszívuszraggal) és →*hagy* 'ugyanabban az állapotban hagy' összetételeként, határozói alárendeléssel. A kialakulásának az a körülmény lehetett az alapja, hogy a túl hosszsan a cserzőlében hagyott bőr tönkrement, használhatatlanná vált. A konkrét > elvont irányú jelentésfejlődéshez vö. még *cserben marad*

’haszontalanná válik; szégyent vall, felsül’ (1563: O. Nagy: MiFán 53). ☉ Mindkét kifejezés eredeti jelentésében a tímármesterség és a cserzőipar szaknyelvéhez tartozik.

📖 O. Nagy: MiFán 49; TESz.; EWUng. • Vö. *cser*, *hagy*

csercse × **A:** 1526 *lerle'eýth* (SzékK. 63); 1583 *Czerczet* (RMNy. 2/2: 302); 1591 *chórchent* (EtSz.); 1757 *csercsejét* [?🔪] (NSz.); 1808 *Tsörtse*, *Tsörtső* (Sándor I.: Toldalék); 1862 *Csércse* (CzF.); NYJ. *csërcsěj* (Bakos F.: REI. 211) **J:** 1. 1526 ’fűlbevaló | Ohrgehänge’ (SzékK. 63) (↑); 2. 1583 ’bőrlebernyeges állat | Tier mit Wampe’ (RMNy. 2/2: 302) (↑); 3. 1784 ’bőrlebernyeg | Wampe’ (Baróti Szabó: KisdedSz. 80)

■ Román jövevényszó. | ☉ Rom. *cercel*, *cercei* [többes szám] ’fűlbevaló; bőrlebernyeg’ [lat. *circellus* ’kis gyűrű, karika’]. ☹ A *csercselye* változat lehetett az elsődleges. A *csercse* alak vagy a román többes számú alakból vagy a birtokos személyjelnek értelmezett *-je* (< *-lye*) elhagyásával keletkezett.

📖 EtSz.; Drăganu: Rom. 584; TESz.; EWUng. • Vö. *cirkusz*

csere **A:** 1255 ? *Chere* [szN.] (HOkm. 8: 62); 1456 k. *chereth* (SermDom. 2: 151) **J:** ’kicserélés, váltás | Tausch’ # **Sz:** ~1 1456 k. *chereleſth* [sz.] (SermDom. 2: 132)

■ Valószínűleg orosz jövevényszó. | ☉ Or. *чepѣд*, (R.) *чepѣд* ’sorrend; sorozat, szekvencia’, (N.) *чepѣд*, *чepѣдá* ’elszámolási egység a pásztorkodásban; csorda, nyáj’ [az eredetéhez és a más szláv nyelvekben való megfelelőihez vö. →*csorda*]. ☹ Kiindulási alakja: **čeredь* ’csere, változás’ lehetett. A szó talán már a honfoglalás előtt bekerült a magyarba. A *csere* alak a valószínűleg kicsinyítő képzőnek értelmezett szóvégi *d* elhagyásával keletkezhetett; vö. →*jegenye*, →*medve*. ☹☞ A magyarból: szlk. (N.) *čara* ’váltás, csere’.

📖 TESz. *csere*² a.; NytudÉrt. 88: 63; EWUng. • Vö. *cserebere*, *csorda*

cserebere **A:** 1580 *chyereles*, *berelesrol* [sz.] (SzT.); 1595 *chyere-beret* (SzT.) **J:** 1. 1580 ’árucsere | Warentausch’ (SzT.) (↑); 2. 1608 ’cserélgetés | Tauscherei’ (MNY. 79: 124) **Sz:** ~1 1621 *Czereberelt* (Szenczi Molnár: Dict.) – De vö. 1580 *cserél-berél* (SzT.) (↑)

■ Játszi szóalkotás útján keletkezett ikerszó. | ☹ A →*csere* szóból keletkezett; a kialakulásmódjához vö. →*csiga-biga*, →*csínja-bínja* stb.

📖 MNY. 29: 262; TESz.; EWUng. • Vö. *csere*

cserebogár → *cserebűly*

cserebűly × **A:** 1395 k. *cherebeth* [ɔ: *chereboch*] (BesztSzj. 1127.); 1423 k. *cherebu* (MNY. 77: 509); 1508 *lerebohnak* (DöbrK. 148); 1522 *cherebol* (KeszthK. 283); 1539 *cherebonak* (KulcsK. 193); 1550 k. *chýrabol* (KolGl.); 1600 k. *cherebogh* (BrassSzt. 19.); 1611 *Czerebűl* (Szenczi Molnár: Dict.); 1799 *cserebűly* (EtSz.); 1800 *tserbók*, *Tserbűly* (Márton J.: MNSz.–NMSz.); NYJ. *csarabuo* (ÚMTsz.) **J:** ’cserebogár | Maikäfer (Melolontha vulgaris)’

cserebogár **A:** 1550 k. *chiere bogár* (KolGl.); 1595 *Chere-bogár* (Ver. 14.); NYJ. *csebogár* (MTsz.); *csegebogár*, *cserebogár* (Nyatl.); *csiribugár* (ÚMTsz.) **J:** ’tömegesen május elején megjelenő, csáplegyezőjű, kávébarna színű, kártevő rovar | Maikäfer (Melolontha vulgaris)’ #

■ A szócsalád alapja, a **cserebüly** ismeretlen eredetű. | (⊕) Az eredeti változatok *csereboch*, *csereboh* lehettek. A szó belseji *ü*-s alak hangrendi kiegyenlítődéssel keletkezett. A szóvégi *l*, *ly* hangoknak a *g*, *k*-hoz való viszonya tisztázatlan.

■ A **cserebogár** népetimológiai szóalkotás. | (⊕) A *cserebüly*-ből jött létre, a *→bogár* hatására.

📖 EtSz.; TESz.; *cserebogár* a. is; EWUng. • Vö. *bogár*

csereklye × **A**: 1470 *Cherekles* [SZ.] [SZN.] (Csánki: TörtFöldr. 3: 642); 1519 *Cheleglyes* [SZ.] [HN.] (OkISz.); 1544/ *Chereklye* [HN.] (MNYj. 24: 81); 1709–1712 *csereklyés* [?] [SZ.] (NySz.); 1752/ *cserekjékkal* (NSz.); 1795 k. *Tseréklye* (NSz.); 1838 *Csereke* (Tsz.); 1862 *cserekle* (CzF.); 1863 *Cserékje*, *cserökje* (Krizsa [szerk.] Vadr. 494); NYJ. *csērēkjē* (MTsz.) **J**: **1.** 1470 ? 'fenyőlevél; lehullott fenyőlevél | Nadelblatt; abgefallene Nadelblätter' (Csánki: TörtFöldr. 3: 642) (↑), 1709–1712 'ua.' (NySz.) (↑); **2.** 1470 ? 'ágbog; száraz ág hulladéka | Gezweige; Reisholz' (Csánki: TörtFöldr. 3: 642) (↑), 1858 'ua.' (MNyszet. 3: 406); **3.** 1838 'nádtarló | Rohrstoppel' (Tsz.); **4.** 1838 'létrát pótló ágasfa | Baumstamm mit kurzgeschnittenen Ästen (als Leiter)' (Tsz.)

■ Ismeretlen eredetű. | (⊕) A *csereke* változat úgy keletkezhetett, hogy a birtokos személyjelként értelmezett *lye* ~ *je* végződés megfelel a nevezett toldalék *-je* ~ *-e* alakváltozatának.

📖 EtSz. *csereke* a.; TESz. *csereke* a.; EWUng.

cseremis **A**: 1757 *Czeremissi* (MNY. 74: 508); 1783 *Tsermifs* (Molnár J.: MKönyvHáz 2: 16); 1805 *Tseremiszssek* (Tompai J.: MűvArch. 85); 1808 *Tseremesek* (NSz.) **J**: <FN> 1757 'mari ember | Tscheremisse' (MNY. 74: 508) (↑) | <MN> 1864 'a marikkal kapcsolatos, rájuk vonatkozó | tscheremissisch' (NSz.)

■ Nemzetközi szó. | (≡) Ném. *Tscheremisse*; fr. *Tchérémisse*; or. *чепемуч*; stb.: 'cseremis'. Az orosz nyelvi hatás által vált elterjedté [*< csuv. šarmâs, šarmâs 'ua.'*]. (⇒⊕) A magyarba főleg a német nyelvből került; a *cseremis* alakhoz vö. *→baskír*. (⊕) Egyes változatok szóvégi *i*-jéhez vö. *→módi*, *→tanti* stb. (⊙) A cseremiszek belső elnevezése a cser. *mari*, amely a magyar tudományos szaknyelvben is elterjedt; vö. *mari 'ua.'* (1937: NSz.).

📖 TESz.; EWUng.

cserény × **A**: 1338/ ? *Cherenthow* [HN.] (OkISz.); 1395 k. *cheren* (BesztSzj. 522.); 1585 *Tserény* (Cal. 955); 1763 *csirín* (MNY. 37: 37); NYJ. *cserin* (Nyatl.); *sērény* (NéprNytud. 3–4: 136); *sörény* (MTsz.) **J**: **1.** 1338/ ? 'vesszőfonadék; vesszőfonadékból készült tárgy | Flechtwerk; geflochtenes Werk' (OkISz.) (↑), 1395 k. 'ua.' (BesztSzj. 522.) (↑); **2.** 1763 'kezdetleges pásztortanya | Hürde' (NSz.); **3.** 1862 'parasztház konyhaajtaja előtt levő alacsony kis ajtó | niedrige Flurtür eines Bauernhauses' (CzF.); **4.** 1863 'kemencének, ill. a kemence, tűzhely körüli falnak, födémnek egy bizonyos része | Teil des Ofens od. der Wand um den Ofen' (Krizsa [szerk.] Vadr. 494)

■ Fiktív töből keletkezett származékszó. | (⊕) A szótó a *→serít* szócsaládjával és a *→serény*, *→sűrű* tövével függ össze. A szó végződése *-ény* névszóképző; vö. *→sövény*. A megnevezés a fonott építmények, ill. a fon(atol)ás készítésének technikájára utal, amely a vessző-, nádfonadék feldolgozása. (⊕) A *→sző*-ből származékszóként való magyarázata kevésbé valószínű.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *serény*, *serít*, *sűrű*

cserép **A:** 1248/ *Cherep* [HN.] (Györffy: ÁMTF. 1: 767); 1337 *Cheripes* [SZ.] [HN.] (Oklsz.); 1372 u./ *czerpefefek* [SZ.] (JókK. 126); 1416 u./ *lèrèpet, lèreppèl* (BécsiK. 124, 123); 1535 *czerép* (NySz.); NYJ. *csërep* (ÚMTsz.); *cserép* (ÚMTsz.); *csirip* (MTsz.) **J:** **1.** [főleg jelzői értékben] 1372 u./ 'kiégetett agyag mint a cserépedények stb. | gebrannter Ton als Grundstoff der Töpferware usw.' # (JókK. 126) (↑); **2.** 1395 k. 'agyagedény | irdenes Gefäß' (BesztSzj. 1297.); **3.** 1508 'törmelék, törött edény stb. darabja | Scherbe' # (DöbrK. 514); **4.** 1525 k. 'tetőcserép | Dachziegel' # (MNY. 11: 83); **5.** 1591 'éjjeliedény | Nachtopf' (SzT.); **6.** 1724 'kályhacsempe | Ofenkachel' (SzT. *cserépkemence* a.); **7.** 1805 'virágcserep | Blumentopf' # (SzT.) **Sz:** **cserepes** 1337 [HN.] (Oklsz.) (↑); 1372 u./ *czerpefefek* [SZ.] 'kicserepesedett | aus gebranntem Ton' (JókK. 126); 1815 'kiszáradt, érdes {ajak} | aufgesprungen {haupts. Lippe}' (SzT.) | **cserepez** 1559 *cserepezőknek; cserepezést* [SZ.] (EWUng.) | **cserepesedik** 1673 *megcserepesedic* (NySz.)

■ Jövevényszó egy szláv, valószínűleg déli szláv nyelvből. | (≡) Blg. *čepen* 'koponya', *čupen* 'cserépdarab; kicsorbult agyagedény, cserépedény'; szbhv. *crijep, crep* 'agyagedény, cserépedény; cserépdarab; hulladék', (Kaj) *črep* 'tetőcserép'; szln. *črep* 'ua.; cserépdarab; törött agyagedény; koponya'; – szlk. *črep* 'cserépdarab, törmelék; virágcserep; kályhacsempe; koponya'; or. *čepen* 'koponya; tálka, csésze, teknő, héj <állatoké>'; stb. [indoeurópai eredetű; vö. óind *karpāra-h* 'cserépdarab; tálka, csésze, koponya'; ném. (ófn.) *scirbi* 'cserépdarab; edény'; stb.]. (△) Az egyik déli szláv nyelvből való származtatás mellett szólnak a szó korai jelentései (pl. 1., 3. jelentés), amelyek csak a déli szláv nyelvekből mutathatók ki. Az 5. jelentés a *hugyos cserép* 'éjjeli edény' tkp. 'bili' (1577: KolGl.) szó szerkezet önállósodásából alakult ki.

EtSz.; Kniezsa: SzlJsz. 128; TESz.; EWUng. • Vö. *cserpák, csorba, serbli, serpenyő*

cserepár **Δ A:** 1825 *tsarapár* (Bernolák: LexSl. 1: 170); 1831 *Cserepár* (TudGyűjt. 7: 17); NYJ. *csërëpár* (MNY. 9: 381) **J:** **1.** 1825 '⟨főleg határőrvidéki⟩ gyalogos katona | Infanterist ⟨haupts. an der Militärgrenze⟩' (Bernolák: LexSl. 1: 170) (↑); **2.** 1901 '⟨kisgyerek tréfás megnevezéseként⟩ | ⟨als scherzhafte Benennung od. Anrede eines Kindes⟩' (ÚMTsz.)

■ Szerbhorvát jövevényszó. | (≡) Szbhv. *čarapar*, (N.) *čòrapār*: 'harisnyás katona <pejoratív>' [< szbhv. *čarapa* 'harisnya, zokni']. (△) A megnevezés azzal magyarázható, hogy a határőrvidéki gyalogos katonák fekete nadrághoz fehér harisnyát (lábszárvédőt) viseltek. – A *cserepár* alak elhasonulással keletkezett.

EtSz.; Nyr. 77: 312; Kniezsa: SzlJsz. 128; TESz.; EWUng.

cserepcsik **× A:** 1709 *cserepcsipba* (MNY. 75: 377); 1710 *cserepcsikot* (Oklsz.); 1836 *Tseleptsik* (Kassai: Gyökerésző 5: 164); 1861 *Cselepcség* (NSz.); NYJ. *cserepcsik* (ÚMTsz.); *csipcsarak* (NéprÉrt. 40: 122); *csiripcsip* (MTsz.) **J:** 'csiptetőeszköz | Klemmgerät'

■ Ismeretlen eredetű. | (△) Jövevényszónak tűnik, de a megfelelői nem mutathatók ki. A változatok részben hangátvétellel, részben játszi szóalkotással keletkeztek.

EtSz.; TESz.; EWUng.

cseresznye **A:** 1256 *Cheresnafa* (Oklsz.); 1257 *cheresnafa* (Oklsz.); 1395 k. *cherefnýe* (BesztSzj. 860.); 1583–1584 *chröfnýe* fa (MNY. 44: 152); 1585 *Czeresznye* (Cal. 182); 16. sz. *chorofnýe* fa (StUnBB. 1958. 1: 163); 1805 *csërësnye* (NSz.); NYJ. *ceresznye* (ÚMTsz.) **J:** **1.** 1256 'a meggyhez hasonló alakú, édes húsú gyümölcsöt termő fa | Kirschbaum (Prunus avium)' (Oklsz.) (↑); **2.** 1256 'a meggyhez hasonló alakú, édes húsú gyümölcs | Süßkirsche (Prunus

avium)' # (Oklsz.) (↑); **3.** 1708 'áfonya | Heidelbeere' (Pápai Páriz: Dict. *Myrtillus* a.) **Sz:** ~s 1326 *Cheresnesberch* [HN.] (Györffy: ÁMTF. 3: 326) | ~zik 1662/ *cseresznyészni* [sz.] (NySz.)

■ Szláv jövevényszó, esetleg a déli szlávból. | (≡) Blg. (N.) *чрешня, черешня, черешна*; szbhv. *trešnja*, (Kaj) *črěšnja*; szln. *črešnja*; – szlk. *čerešňa*; or. *черешня*; stb.: 'cseresznye (fa és gyümölcs)' [? < lat. (vulg.) **ceresia* 'ua.'; vö. lat. *cerasus* 'cseresznyefa', *cerasum* 'cseresznye' < gör. *κέρασος* 'cseresznyefa']. (≈) Megfelelői: ang. *cherry*; fr. *cerise*; stb.: 'cseresznye'. (⊕) A *cseresnye* változat hangrendi kiegyenlítődéssel keletkezett. A *cseresznye* alak elhasonulás eredménye; vö. →*csésze*. A 3. jelentés metafora.

📖 EtSz.; Kniezsa: SzlJsz. 129; TESz.; EWUng. • Vö. *madár-*

cseret × **A:** 18. sz. *Cseretláp* (Herman: Pászt. 715) **J:** 'nádas, kákás sűrűség | Röhricht'

■ Ukrán jövevényszó. | (≡) Ukr. *очепем*, (Kárp.) *чепém*: 'sűrű nádas, láp, sás' [szláv eredetű; vö. még litv. *kiřsti* 'vág, nyír']. (≈) Megfelelői: szbhv. *cret*, (Kaj) *črèt* 'erdei láp, mocsárerdő'; szln. *čreta*, (N.) *črèt* 'láp, mocsár, ingovány'; or. (N.) *чепém* 'nád, nádas'; stb. (⊖) Ugyanerre az etimonra megy vissza: 1231 *Cheret* [HN.] (Oklsz.); amely külön átvétel a szerbhorvátból vagy a szlovénból.

📖 EtSz.; Kniezsa: SzlJsz. 130; TESz.; EWUng. • Vö. *csoroszlya*

cserfel × **A:** 1772 *cserfelj* (CzF. *csere* 2. a.); NYJ. *csörföl* (MTsz.) **J:** 'nyelvel; fecseg | widerreden; schwätzen'

cserfes × **A:** 1829 *Csörfös* (TudGyűjt. 11: 84); 1833 *cserfese* (NSz.); 1873 *Cserfès* (Nyr. 2: 134) **J:** 'beszédes, csacsogó | redselig'

■ A szócsalád alapja, a **cserfel** onomatopoetikus eredetű. | (⊕) A szótő a →*csiripel* tövével, továbbá a →*csörög* stb. szócsaládjával függhet össze. A szó végződése -l gyakorító képző. A szó belseji *f* a *p* mozzanatos képzőre látszik visszavezethetőnek.

■ A **cserfes** származékszó. | (⊕) A melléknévképzős *cserfel* alapján keletkezett.

■ A SZÓCSALÁDHOZ MÉG | (⊖) Idetartoznak: *cseferít* 'gyorsan cseveg, fecseg' (1838: Tsz.); *cserfe* 'beszédes, bőbeszédű' (1878: Nyr. 7: 138)

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *csiripel*, *csörög*

cserfes → *cserfel*

cserge × **A:** 1331 *cherge* (NyK. 73: 66); 1604 *Sergelepel* (Szenczi Molnár: Dict. *Sipárium* a.); 1755 *Csérge* (SzT.); 1763 *csörge* (EtSz.); NYJ. *csërge* (MTsz.) **J:** **1.** 1331 'durva gyapjúszőttes; szőnyeg | grobes Wollgewebe; Teppich' (NyK. 73: 66) (↑); **2.** 1429 'sátor | Zelt' (Oklsz.); **3.** 1585 'pokróc, takaró | (grobe) Decke' (Cal. 1009)

■ Vándorszó. | (≡) Oszm. *çerge* 'sátor'; rom. *cergă* 'durva pokróc, (gyapjú)takaró'; albán *tersgë* 'ua.; rongysátor'; blg. *чepгa* 'vastag gyapjúszőttes, szőnyeg; cigánysátor'; szbhv. *čerga* 'cigánysátor', (R.) 'takaró' stb. Forrása: bizonytalan, esetleg lat. *serica* [többes szám] 'selyemszövet' (vö. →*selyem*). (⇒⊕) A magyarba leginkább a vlach pásztorkodás szóelemeként került át, román közvetítéssel (1., 3. jelentés); oszmán vagy szerbhorvát közvetítéssel (2. jelentés).

📖 EtSz.; Nyr. 42: 225; Kniezsa: SzlJsz. 611; TESz.; EWUng. • Vö. *selyem*

cseri-

~**szerzet** † **A:** 1522 *'chery zerzetbely* (HorvK. 119) **J:** 'ferencesrend | strengere Form des Franziskanerordens' | ~**atya** † **A:** 1527 *czery atya* (ÉrdyK. 165) **J:** 'Ferenc-rendi szerzetes | Observant bei den Franziskanern' | ~**barát** Δ **A:** 1559 *czery barátoknal* (Székely I.: Krón. 184b); 1575 *Czóri barátoknac* (Heltai: Krón. 108b) **J:** 'Ferenc-rendi szerzetes | Observant bei den Franziskanern' | ILYENEK MÉG: ~**fakó** ' (Ferenc-rendi szerzetesek gúnyoló megnevezéseként) | (Spottnamen der Observanten bei den Franziskanern)' (1568: NySz.)

■ Összetételi előtag, tudatos szóalkotással. | (Δ) Az önálló szóként nem adatolt *cseri-* a *Cseri* [HN.] 'Cseri helységhez tartozó, onnan v. oda való' jelentés alapján, amelynek az *i* végződését melléknévképzőnek vélték. *Cseri*-ben (1387 *Chery* [HN.] (Csánki: TörtFöldr. 2: 17))), az egykori Temes vármegyében volt található az első, szigorú regulájú ferences kolostor. Az összetételek jelzői alárendelések. (Δ) A →*cser*-rel való közvetlen összefüggése kevésbé valószínű.

EtSz.; TESz.; Nyr. 101: 228; EWUng. • Vö. *atya, barát, cser, szerzet*

cserje **A:** 1358/ *Cherie* [HN.] (Oklsz.); 1789 *cserje* (MNY. 78: 128); NYJ. *csërje* (Nyr. 42: 261) **J:** 1. 1358/ ? 'bokor | Strauch' # (Oklsz.) (↑), 1789 'ua.' (MNY. 78: 128) (↑); 2. 1358/ ? 'erdő; bokros hely | Wald; Gebüsch' (Oklsz.) (↑), 1791 'ua.' (MNY. 26: 152); 3. 1835 'aljnövényzet | Unterholz' (Tzs. *Ackerholz* a.); 4. 1846 'száraz falevél | dürre Baumblätter' (NSz.) **Sz:** ~**s** 1789 *Cserjés* 'bokros hely | Gebüsch' (MNY. 78: 128)

■ Jövevényszó, valószínűleg a szerbhorvátból. | (≡) Szbhv. (R. Kaj) *cerje* 'csertölgyerdő' [< szbhv. *cer* 'csertölgy'; vö. →*cser*]. (Δ) A *csere* szóból (a →*cser* változata) szóhasadással való magyarázata kevésbé valószínű.

Knieszsa: SzlJsz. 612; I.OK. 10: 143; TESz.; EWUng. • Vö. *cser*

cserkel → *cserkész*

cserkesz **A:** 1555 *cherkezek* (Kakuk: ÉIOsm. 104); 1597 *cserkesz* [?] (EtSz. 3. *cserkesz* a.); 1604 *Czerkefz* (Szcnczi Molnár: Dict.); 1805 *cserkész* (Nsz.) **J:** <FN> 1555 'cserkesz ember | Tscherkesse' (Kakuk: ÉIOsm. 104) (↑) | <MN> 1832 'a cserkeszekkel kapcsolatos, rájuk vonatkozó | tscherkessisch' (NSz.)

■ Oszmán-török eredetű. | (≡) Oszm. *Çerkez* [ejtsd: *čerkes*] 'cserkesz ember' [újperzsa *čarkas*, *čirkas* 'ua.' < osz. *cærgæs* 'sas']. (≈) Megfelelői: ném. *Tscherkesse*; fr. *tscherkesse*; or. *чepкec*; stb.: 'cserkesz ember'.

EtSz.; TESz.; Kakuk: ÉIOsm. 104; EWUng.

cserkész **A:** 1763 *Cserkesz, cserkész* (NSz.); 1862 *csérkész* (CzF.) **J:** 1. 1763 'erdőőr | Waldhüter' (NSz.) (↑); 2. 1838 'kereső, kutató személy | herumsuchende Person' (Tzs.); 3. 1838 'halászatnál segédkező személy | beim Fischfang behilfliche Person' (Tzs.); 4. 1912/ 'a cserkészletben részt vevő személy | Pfadfinder' (Sík: Cserk. 14)

cserkészik **A:** 1791/ *tserkésze* (NSz.); 1884 *cserkészik* [▽] (Nyr. 13: 451) **J:** 1. 1791/ 'lopakodva járkal; erdőben vadat keresve járkal, a vadat lopakodva megközelíti | schleichend herumgehen; pürschen' (NSz.) (↑); 2. 1808 'fűrész vmi után; jár vki után | umspähen; jmdm

nachsteigen' (Sándor I.: Toldalék) **Sz:** ~et 1860 *cserkész* 'vadászat | Jagd' (NSz.); 1912 'angol eredetű nemzetközi ifjúsági (jellem)nevelő mozgalom, szervezet, ill. az ebben való részvétel | Pfadfinderschaft' (MNY. 84: 481)

cserkel × **A:** 1831 *cserkél* (Kreszn.); 1831 *Cserkelem* (TudGyűjt. 7: 17); 1862 *csérkél* (CzF.) **J:** 'settenkedik; leskelődve jár | herumschleichen; lauernd sich umhertreiben'

■ Relatív fiktív töből keletkezett származékszó. | (△) A relatív tö -k mozzanatos képzővel jött létre. Az abszolút tö bizonytalan, esetleg onomatopoetikus eredetű, és összefügghet a →*csörög* és *csörtet* (→*csörtölöz*) szócsaládjának tövével. A szavak végződése feltehetőleg az -ész névszóképző, ill. az -észik és -l gyakorító képző. A *cserkész* főnév 4. jelentéséhez vö. ang. *boy-scout* tkp. 'felderítő fiú'; ném. *Pfadfinder* tkp. 'nyomkereső'. (△) A latinból való származtatása téves.

EtSz.; TESz.; MNY. 70: 345; EWUng. • Vö. *csörög*, *csörtölöz*

cserkészik → *cserkész*

cserkó → *csér*

csermely **A:** 1621 *Czermelye* [□] (Szenczi Molnár: Dict.); 1779 *tsermelyke* [sz.] (NyF. 50: 9); 1854 *csermelyei* (NSz.); 1862 *csérmely* (CzF.) **J:** 'ér, patak | Bächlein'

■ Köznévvé vált tulajdonnév, valószínűleg tudatos szóalkotással. | (△) A (R.) *Csermelye* ~ *Csermely* [HN.]-ből, egy hajdani, észak-magyarországi patak nevéből származik; vö. 1261 *Chermele* [HN.]. Ez a helynév valamelyik szláv nyelvből ered; vö. szln. *Črmlja* [HN.]. A szláv helynév eredetéhez vö. →*csormolya*. (△) A magyar szó eredeti változata *csermelye'* (↑) volt. A *csermely* alak ebből keletkezett a szóvégi -e elhagyásával. (⌘) A nyelvújítás korában keletkezett. (⊖) A használatát az ugyancsak ez időtájt újra felbukkanó *csergeteg* ~ *csörgeteg* 'patakocska' (→*csörög*) (EtSz. 1: 964) segítette elő. – Idetartozik: *csermeteg* 'patakocska' (1860: NSz.); ez valószínűleg szóvegyülés a *csermely* és *csergeteg* szavakból.

EtSz.; TESz.; EWUng. • Vö. *csormolya*

cserpák × **A:** 1687 *csepak* [ɔ: *cserpak*] (MNY. 79: 510); 1731 *Cserpák* (Oklsz. Pótl.); NYJ. *csérpák* (MTsz.) **J:** 1. 1687 'merítőedény | Schöpfgefäß' (MNY. 79: 510) (↑); 2. 1893 'ivóedény | Trinkgefäß' (Nyr. 22: 33)

■ Szlovák és ukrán jövevényszó. | (≡) Szlk. *črpák*, (N.) *čerpák*; ukr. *чepнак*: 'merítőedény' [vö. szlk. *čerpat'*, ill. ukr. *чepnamy*: 'mer(ít)']. Vö. még le. *czerpak*; or. *чepнак*; stb.: 'merítőedény'. (⊙) Észak-, északkelet-magyarországi tájszó. (△) – A szlovák alapszó is bekerült a magyarba: *cserpál* 'mer(ít)' (1895: Nyr. 24: 480).

EtSz.; Kniezsa: SzlJsz. 130; TESz.; EWUng. • Vö. *cserép*

cserreg **A:** 1834 *csörrög* (Nszt.); 1855–1860 *cserreg* (MNY. 38: 389); 1860 *Csirreg* (NSz.); 1863 *Csérreg* pèrrèg (Kriza [szerk.] Vadr. 139); NYJ. *csérrog* (ÚMTsz.) **J:** 'éles, szaggatott hangon szól (főleg madár) | krähen, krächzen (haupts. Vogel)'

■ Szóhasadás eredménye. | (△) A →*csörög*-ből keletkezett, a szó belseji *r* kettőződésével.

TESz.; EWUng. • Vö. *csiricsáré*, *csörög*

csesz × **A**: 1201 ? *cese* [sz.] [szN.] (Oklsz.); 1444/ *Chezew* [sz.] [szN.] (Oklsz.); 1799 *Tseszni* [sz.] (Nsz.); 1862 *cseszik* [□] (CzF.); NYJ. *csész* (EtSz.); *csisz* (ÚMTsz.) **J**: 1. 1444/ ? 'karcol; súrol | kratzen; streifen, leicht berühren' (Oklsz.) (↑), 1799 'ua.' (Nsz.) (↑); 2. 1444/ ? 'nemileg közösül | koitieren' (Tsz.), 1838 'ua.' (Tsz.); 3. 1911 'lop | stehlen' (MNY. 7: 96); 4. 1940 'vág, szel | (ab)schneiden' (ÚMTsz.); 5. [el~] 1960 'elront | verpfuschen' (ÉrtSz.)

■ Onomatopoetikus eredetű. | ⊕ A →*csiszol*, valamint a *csosz* (→*csoszog*) stb. tövével függ össze. A hangutánzó-hangfestő eredetű igéknél a képző hiánya a szó ősi mivoltát bizonyítja. A 2. és 3. jelentés eufemizmus. A 4. jelentés talán metonímia az 1. jelentés alapján. Az 5. jelentés az argóban keletkezett.

📖 NéNy. 10: 85; TESz.; EWUng. • Vö. *csiszol*, *csoszog*, *csúszik*

csésze **A**: 1395 k. *chezew* (BesztSzj. 835.); 1498 *Cheze* (Oklsz.); 1528 *chese* (Oklsz.); 1577 *czyże* (KolGl.); NYJ. *csézi* (ÚMTsz.) **J**: 1. 1395 k. 'ivóedény | Trinkschale' # (BesztSzj. 835.) (↑); 2. 1560 k. 'mosdó(kagyló) {a templomban} | Waschbecken {in der Kirche}' (GyöngySzt. 1776.); 3. 1792 e./ 'a virág csészelevelei | Blumenkelch' (NSz.); 4. 1813 'mérlegserpenyő | Waagschale' (Nsz.)

■ Jövevényszó egy szláv nyelvből, valószínűleg a csehből. | ⊕ Cseh *číše*, (R.) *čiešě*; – óe. szl. *čaša*; szbhv. *čaša*; or. *čauua*; stb.: 'pohár, ivóedény' [tisztázatlan eredetű]. ⊕ A *csésze* alak elhasonulással keletkezett; vö. →*cseresznye*. A 2. jelentés metafora. A 3., ill. 4. jelentés valószínűleg a lat. *calix* 'pohár', (tud.) *calyx* 'csésze <virágé>', ill. a ném. *Schale* 'csésze; mérlegserpenyő' hatását tükrözi.

📖 EtSz.; Kniezsa: SzlJsz. 131; TESz.; EWUng.

csetepaté **A**: 1531 *czerepate* [ɕ: *czetepate*] (ÉrsK. 424); 1544 *Csaté-paté* [✓] (RMKT. 2: 185); 1590 *czata pateiát* (NySz.); 1612 *czatay patayt* (MNY. 79: 510); 1652 *csatepete* [✓] (EtSz. 3. *csete* a.); 1664 *csetepaté* (Monírók. 8: 371); 1668 *czatej patej* (MNY. 45: 193); 1703 *csité patéjok* (MNY. 68: 336); 1759 *tsitepatázásokban* [sz.] (NSz.); 1774 *tsiti-pati* (NSz.) **J**: 1. 1531 'csődület; zenebona | Volksauflauf; Spektakel' (ÉrsK. 424) (↑); 2. 1572 'verekedés; csatározás | Schlägerei; Scharmützel' # (SzT.)

■ Összetett szó, ikerszó. | ⊕ Az önálló szóként nem adatolt tagok a →*csetten* és →*pattan* szócsaládjainak fiktív, hangutánzó-hangfestő eredetű tövéből eredő származékszavak. A keletkezés módjához vö. →*csihi-puhi*. Végződése valószínűleg -e > -é folyamatos melléknévi igenévképző vagy -ej > -é névszóképző; az alaktanához vö. *dőrej* (→*dörög*), *zőrej* (→*zördül*) stb. Amennyiben a szó elő- és utótagja melléknévi igenevek voltak, főnevesülés ment végbe.

📖 Bárczi: SzófSz.; MNY. 45: 192; TESz.; Benkő: FiktI. 97, 108; EWUng. • Vö. *csetten*, *pattan*

cseter × **A**: 1211 ? *Chetur* (Oklsz. *csötör* a.); 1288/ ? *Chutur* [szN.] (Györffy: ÁMTF. 1: 315); 1405 k. *cheter* (SchlSzj. 1520.); 1470 *Chethewrth* (Oklsz. *csötör* a.); 1519 *chetherth*; *chetreth* [□] (Oklsz. *csötör* a.); 1593/ *Czötörtivel* (Oklsz. *csötör* a.); 1863 *csétér*, *Csütört* (Kriza [szerk.] Vadr. 495); NYJ. *csetér* (ÚMTsz.) **J**: 1. 1405 k. 'serleg | Pokal' (SchlSzj. 1520.) (↑); 2. 1470 'régí gabonamérték | altes Kornmaß' (Oklsz. *csötör* a.) (↑); 3. 1595 'negyedrészt | Viertel' (SzT.); 4. 1606 'hasábfá | Scheitholz' (SzT.); 5. 1680 'csapás, ütés; szántóterület | Schlag, Ackerfläche' (SzT.); 6. 1838 'vmely kerek tárgy átmérője | Durchmesser eines runden Gegenstandes' (Tsz. *Csetert* a.)

■ Szláv jövevényszó, esetleg a déli szlávból. | (≡) Blg. *четверть* 'negyed(rész), egynegyed'; szbhv. *čtvrť* 'ua.', (Kaj) *četrt* 'egy fajta úrmérték'; szln. *četrt* 'negyed(rész), egynegyed; egy fajta gabonamérték'; – cseh *čtvrť* 'negyed(rész), egynegyed'; or. *четверть* 'ua.; régi úrmérték'; stb. [indoeurópai eredetű; vö. óind *caturthá-h*; lat. *quartus*; stb.: 'négyes(ével)']. (△) A jelentése alapján különböző átagadó nyelvekkel kell számolni. – A *cseter* alak a tárgyagnak felfogott szóvégi *t* elhagyásával keletkezhetett.

📖 EtSz. *csētērt* a.; Kniezsa: SzlJsz. 132; TESz.; EWUng. • Vö. *csütörtök, kvártély*

csetlik-botlik [1] **A:** 1617 *csőtöllyön botóllyon* [l-j] (NySz.); 1647 *tsetelve-botolva* [sz.] (NySz.); 1669 *csőilik, botlik* [v] (NySz.); 1791 *tsetlet bötlött* (NSz.); NYJ. *csütylik-botylik* (ÚMTsz.) **J:** 1. 1617 'botladozva, bizonytalanul jár | herumstolpern' # (NySz.) (↑); 2. 1880 'tesz-vesz; fáradozik, bajlódik | schalten und walten, sich abmühen' (Nyr. 9: 237); 3. 1880 'lábatlankodik | im Wege stehen' (Nyr. 9: 237)

■ Összetétel, ikerszó. | (△) A (R.) *csetel* ~ *csetlik* 'megbotlik, botorkál' (Baróti Szabó: KisdedSz.) + →*botlik* tagokból jött létre. A keletkezés módjához vö. →*dúl-fúl, fúr-farag* (→*fúr*) stb. A *csetel* ~ *csetlik* valószínűleg hangutánzó-hangfestő eredetű; a szótó a →*csetten*, ill. →*csötönöz* szócsaládjáéval állhat összefüggésben. Végződése gyakorító képző. A szó keletkezését feltehetően a tagok hasonló jelentése segíthette elő.

📖 EtSz. *csetlik* a.; TESz.; EWUng. • Vö. *csetten, csitri, csötönöz*

csetteg → *csetten*

csetteget → *csetten*

csetten **A:** 1635 Meg ... *csetten*, meg nem *csöttent* (NySz.) **J:** 1. [*meg*~] 1635 'kétségbeesik | verzweifeln' (NySz.) (↑); 2. 1831 'csattanásszerű éles hangot ad | knallen; schnalzen' # (Kreszn.); 3. [főleg *meg*~] 1888 'serdülő ifjú hangja' erősödni, férfiasodni kezd | stärker werden (Stimme eines herangewachsenen Jungen)' (Nyr. 17: 418)

csetteg **A:** 1742 *csettegett* [sz.] (MNY. 75: 377); 1794 *csettegetéseket* [sz.] (NSz.); 1811–1812 *Csettögő* [sz.] (Nszt.); NYJ. *csöttég* (ÚMTsz.); *csöttög* (MTsz.) **J:** 'újra és újra durran, csattan, pattan | wiederholt knallen, schnalzen'

csetteget **A:** 1794 *száj-csettegetése* [sz.] (NSz.); NYJ. *csettégette* (MTsz.) **J:** 'újra és újra durran, csattan, pattan | wiederholt knallen, schnalzen'

csettint **A:** 1831 *Csettent* (Kreszn.); 1871 *csettintett* (NSz.); NYJ. *csöttint* (Nyatl.) **J:** 'durran, csattan, pattan | knallen, schnalzen'

■ Onomatopoetikus eredetű. | (△) A →*csattan* szócsalád tagjainak palatális párhuzamos alakja. Végződése különböző ígéképzők. A *csetten* 1. jelentésének keletkezés módja tisztázatlan. – A *csett* 'a lőfegyver kakasának csettenését utánzó indulatszó' (1829: EtSz.) az igékből való elvonással keletkezett.

📖 EtSz.; TESz.; EWUng. • Vö. *csattan, csetepaté, csetlik-botlik, csötönöz*

csettint → *csetten*

cséve A: 1548 *ceue, chewe* (Oklsz. *cső* a.), de vö. → *csörlő*; 1661 *tsévő-orsojával* (EtSz. *cső* a.); 1664 *csőve* (NySz. *cső* a.); 1714 *Csivével* (SZT.); NYJ. *csívě* (MTsz. *cső* a.) **J:** 1. 1548 'üreges hüvely, amelyre fonalat gombolyítanak | Webspule' (Oklsz. *cső* a.) (↑); 2. 1595 'cső | Rohr' (Ver. 15.); 3. 1711 e. 'szívócső | Heber' (Monírók. 27: 101); 4. 1714 'lőfegyver csőve | Laufeiner Schußwaffe' (SZT.) (↑); 5. 1792 'kukoricacső | Maiskolben' (Nsz.); 6. 1862 'távcső | Fernrohr' (CzF.); 7. 1895 'a madártoll alsó, csöves része | Federkiel, Spule' (PallasLex.)

csévél A: 1792 *tsévélők* [sz.] (NSz.); 1802 *tsüllik* (NSz.); 1838 *Csével* (Tzs.); 1855–1860 *csöll* (MNY. 38: 222) **J:** 'tekercesl | spulen'

■ A szócsalád alapja, **cséve** jövevényszó egy szláv nyelvből. | (≡) Blg. (N.) *čevá* 'orsó, cérmatekeres; üreges ág, növényi szár; cső, lőfegyver csőve'; szlk. *čieva* '(vér)ér, hajszálcső; cső, cséve'; ukr. (R.) *чівка* 'orsó'; stb. [szláv eredetű; vö. még lett *saiva* 'ua.; kötőtű'; litv. *šaivà* 'orsó']. (⊕) A magyar alakban hangrendi kiegyenlítődés ment végbe. A szláv *c* > m. *cs* hanghelyettesítéshez vö. → *császár*, → *csép* stb. A jelentéstanához vö. → *cső*, amely végső soron ugyanarra az etimonra megy vissza.

■ A **csévél** származékszó. | (⊕) Igeképzővel keletkezett a *cséve* szóból, amely gyakoribb használatú, mint az alapszó.

📖 EtSz. *cső* a.; Kniezsa: SzlJsz. 144; TESz.; EWUng. • Vö. *cső*, *csörlő*

cseveg A: 1585 *Tsiu agozitok* [ɔ: *Tsiuago* zitok] [sz.] (Cal. 808); 1594 e./ *chieuegnec* (Balassi: Camp. 10); 1604 *Czevegőc* (Szeneci Molnár: Dict. *Lállo* a.); 1615 *chiefoggi* (NySz.); 1640 *tzivagot* (NySz.); 1669 *tsivog* (NySz.); 1805 *cseveg* (NSz.) **J:** 1. 1585 'csipog, csivitel | piepsen, zwitschern' (Cal. 808) (↑); 2. 1594 e./ 'beszélget, könnyeden társalog; fecseg | plaudern, schwatzen' # (Balassi: Camp. 10) (↑); 3. 1604 'csahol | kläffen' (Szeneci Molnár: Dict. *Ogánnio* a.); 4. 1784 'gagyog; gögicsél | babbeln; lallen' (Baróti Szabó: KisdedSz. 29)

■ Onomatopoetikus eredetű. | (⊕) A szótó a → *civakodik*, → *csivikel* stb. szócsaládjával függ össze. A szó végződése gyakorító képző.

📖 EtSz., *csivog* a. is; TESz.; EWUng. • Vö. *civakodik*, *csibe*, *csipog*, *csivikel*

csévél → *cséve*

csevice × A: 1710 *cseviceért* (NyDtáj. 143); 1738 *czeviczét* (Magyary-Kossa: OrvEml. 1: 345); NYJ. *cěvice* (MTsz.) **J:** 1. 1710 ? 'savanyúvíz | Sauerwasser' (NyDtáj. 143) (↑), 1738 'ua.' (Magyary-Kossa: OrvEml. 1: 345) (↑); 2. 1710 ? 'hitvány bor | minderwertiger Wein' (NyDtáj. 143) (↑), 1777 'ua.' (Bakos J.: Szműv. 14); 3. 1792 'savanyúvízes forrás | Sauerbrunnen' (Baróti Szabó: KisdedSz.)

■ Szlovák jövevényszó. | (≡) Szlk. (N.) *šťavica, ščevica* 'savanyúvíz' [< szlk. *šťava* 'lé, nedv, szörp; sóska'; vö. → *csáva*]. (⊕) A 2. jelentés metafora; a 3. jelentés metonímia. – A (R.) *Csevice* [HN.] (*Genicha* [ɔ: *Seuicha*]: (1245/: Györffy: ÁMTF. 3: 553)) ugyanerre az etimonra megy vissza, de valószínűleg szláv névadáson alapul, így feltehetőleg a m. *csevice* szóval szótörténetileg nem függ össze.

📖 EtSz.; Kniezsa: SzlJsz. 133; TESz.; EWUng. • Vö. *csáva*

cséza Δ **A**: 1697 *Cezához* (MNY. 79: 510); 1698 *Csezához* (MNY. 79: 510); 1700 *sézát* (Nyr. 88: 209); 1701 *Cséza* (MNY. 79: 510); 1708 *Tzéfa* (Pápai Páriz: Dict. 277); 1736 *sesza* (Nyr. 42: 266); 1838 *Czézsza* (Tsz.); NYJ. *csësa* (MTsz.) **J**: 'könnyű, rugós lovas kocsi, homokfutó | Kalesche'

■ Német jövevényszó. | ⊕ Ném. *Chaise*, (R.) *schesa*: 'fotel; könnyű kocsi, jármű, homokfutó' [< fr. *chaise* '(karos)szék; hordszék; utazó-, postakocsi']. ⊕ A szó eleji *s* > *cs* affrikálódáshoz vö. →*csipke*¹, →*csűr* stb. ⊕⇒ A magyarból: szbhv. *čeze* [többes szám] 'homokfutó'.

📖 EtSz.; TESz.; EWUng. • Vö. *sezlon*

csi Δ **A**: 1585 *Tsi* (Cal. 125); 1836 *Tsí* (Kassai: Gyökerésző 5: 182) **J**: 'csitt!, pszt! | pst'

csigat × **A**: 1636 *tsigatná* [sz.]; *tsigetni* [sz.] (NySz.); 1810 *Tsighetem* (NSz.); NYJ. *csíggat* (MTsz.) **J**: 'elcsitít, elcsendesít, megnyugtat | beschwichtigen, beruhigen'

■ Egy onomatopoetikus töből származó szócsalád. | ⊕ A szótő a →*csihad*-dal, továbbá a →*csitít*, →*csucsujgat* stb. szócsaládjával áll összefüggésben. A *csi* és a *csigat* párhuzamos módon keletkezettek. Az ige végződése gyakorító-műveltető képző. ⊕ Idetartozik: *csicsí* 'altatásnál használt indulatszóként' (1786: Nszt.). Ezzel az ikerszóval állnak összefüggésben az alábbiak: *csicsígat* 'elaltat; megnyugtat' (1838: Tsz.); *csicsikál* 'alszik, alukál <a gyereknyelvben>' (1898: Nszt.).

📖 TESz. *csicsí* a.; EWUng. • Vö. *csihad*, *csikó*, *csitít*, *csucsujgat*, *hajcsi*

csiákol × **A**: 1531 *fjākol wala* (ÉrsK. 162); 1890–1906 *csiákol* (ÚMTsz.) **J**: **1.** 1531 'serceg, sistereg | knistern' (ÉrsK. 162) (↑); **2.** 1890–1906 '(panaszosan) csipog | (jämmerlich) piepsen' (ÚMTsz.) (↑)

csiápol × **A**: 1616 *siapolua* [sz.] (NySz.); 1803 *tsiápolly* [l-j] (NSz.); 1837 *Csiapolni* [sz.] (NSz.); NYJ. *csihápol* (ÚMTsz.) **J**: **1.** 1616 '(panaszosan) csipog | (jämmerlich) piepsen' (NySz.) (↑); **2.** 1803 'cseveg; lármáz | plaudern; lärmern' (NSz.) (↑); **3.** 1823 'tengődik | vegetieren, siechen' (TudGyűjt. 10: 66)

■ Származékszó. | ⊕ A →*sí*¹ szóból keletkezett *-kol*, ill. *-pol* gyakorító képzővel; az alaktanához vö. →*kovákol*, *csiripol* (→*csiripel*) stb. A szó eleji *s* > *cs* hangváltozás a →*csipog* hatására mehetett végbe. A *csiápol* 3. jelentése metonimikusan keletkezett az 1. jelentés alapján. ⊕ Valószínűleg idetartozik: *csiadoz* 'ijedezve kiáltoz' (1863: Kriza [szerk.] Vadr. 494).

📖 TESz. *csiápol* a.; EWUng. • Vö. *sí*¹

csiápol → *csiákol*

csiatag × **A**: 1772 *csivatagokbul* (MNY. 45: 341); 1808 *Tsiatag* (Sándor I.: Toldalék); NYJ. *csihatag* (MTsz.); *csijatag* (ÚMTsz.) **J**: <FN> **1.** 1772 'gyökérhajtás | Wurzelschößling' (MNY. 45: 341) (↑); **2.** 1838 'pózna; husáng | Stange; Knüttel' (Tsz. *Suhatag* a.); **3.** 1893 'fiatal erdő | Jungwald' (MTsz.) | <MN> **1.** 1808 'bokrokkal borított {hely} | mit Büschen bewachsen {Ort}' (Sándor I.: Toldalék) (↑); **2.** 1880–1881/ 'semmiházi; semmirekellő | hergelaufen; nichtsnutzig' (NSz.)

■ Fiktív töből keletkezett származékszó. | ⊕ A szótő a →*suvad*, ill. a →*suhog* szócsaládjával függhet össze. A szó végződése *-atag* névszóképző; az alaktanához vö. *fuvatag*

(→*fúj*). A szó eleji *s* > *cs* hangváltozáshoz vö. →*csiákol*; a szó belseji *u* > *i*-hez vö. →*csuhé*. A melléknévi 2. jelentés a gyökérhajtás haszontalanságára utal. (⊖) Idetartozik: *suhatag* 'dorong, bunkósbot, rúd, karó' (1838: Tsz.). (⊕) A szó *suhatag*-ból' (↑) való magyarázata kevésbé valószínű.

📖 MNy. 10: 163; TESz.; EWUng. • Vö. *suhog*, *suvad*

csiba **A:** 1794 *tziba* (Nsz.); 1808 *Tsiba* (NSz.) **J:** 'kutyához v. – ritkán – emberhez:) kuss! hallgass! | kusch! schweig! (haupts. zu einem Hund)'

■ Valószínűleg onomatopoetikus eredetű. | (⊖) Kutyaergető szó. Hasonló hangutánzó-hangfestő szavak: szbhv. *šibe*; szlk. *čiba*; ukr. *auioa*, *uiioa*; rom. (N.) *țibă*: 'kuss!'; ezek egymástól függetlenül keletkezhetek. (⊖) Tisztázatlan idetartozású: 1393 *Chyba* [SZN.] (ZsigmOkl. 1: 326).

📖 EtSz.; MNy. 61: 211; TESz.; EWUng.

csibe **A:** 1757 *csibéért* (MNy. 45: 341); 1799 *Czibe* (Nsz. 204); 1825–1827 *tsébe* (Bernolák: LexSl. kura a.); 1838 *csebe* (Tsz. *Czibe* a.); NYJ. *csipe*, *csübét* (ÚMTsz.) **J:** 1. 1757 'kiscsirke | Küken' # (MNy. 45: 341) (↑); 2. 1861 'kislány | kleines Mädchen' (NSz.); 3. 1879 'keresztrákás után a tarlón összekapart gabona; egy villára való széna-, szalmacsomó | nach dem Aufmandeln zusammengeharktes Getreidehäuflein; eine Gabelvoll Heu od. Stroh' (Nyr. 8: 522)

■ Származékszó, képzésmódja azonban bizonytalan. | (⊕) Az alapszó a (N.) *csib-csib*, *cib-cib*; stb. 'csirkehívogató szó' (ÚMTsz.) szavakkal, ill. a →*cseveg*, →*csipog* stb. igék tövével függ össze. A szó végződése kicsinyítő képző vagy -e folyamatos melléknévi igenévképző; vö. →*pipe*, *pizse* (→*pizseget*) stb. Amennyiben a szó eredetileg egy folyamatos melléknévi igenév volt, akkor főnevesüléssel ment keresztül. – A 2., 3. jelentések metaforikus úton keletkeztek. (⊖) Ehhez hasonló: oszm. *civciv* 'csiripelés, csipogás; fióka, (kis)csibe'; ném. (baj.-osztr.) *zib* 'csirkehívogató szó', *zibal* 'szelíd baromfi'; or. *чиплєнок* '(kis)csibe'; stb. (⊖) Idetartoznak: (N.) *ciba*, *csibi* '(kis)csibe' (ÚMTsz.).

📖 MNy. 7: 354; EtSz.; TESz.; EWUng. • Vö. *cseveg*, *csibész*, *csipog*

csibész **A:** 1824 *Csibész* (Nsz.); 1834 *Csibész* (NSz.) **J:** 1. 1824 'csibeárus | Hühnerhändler' (Nsz.) (↑); 2. 1897 'utcagyerek; csirkefogó | Gassenbube; Gauner' # (Nyr. 26: 557) **Sz:** ~**kedik** 1927 *csibészkedtünk* 'bosszant, rosszkodik | ' (Nsz.); 1937/ (NSz.)

■ Származékszó. | (⊕) A →*csibe* szóból keletkezett névszóképzővel. A 2. jelentés valószínűleg a →*csirkefogó* vagy a *csirkász* ~ *csirkás* ~ *csirkész* (→*csirke*) hatására keletkezett.

📖 Nyr. 38: 466; EtSz. *csibe* a.; TESz.; EWUng. • Vö. *csibe*

csibor **A:** 1799 *tsibornak* (NSz.); 1836 *Tsibor* (Kassai: Gyökerésző 5: 183) **J:** 'nedves környezetben élő, zöldesfekete rovar, amelynek jellegzetes, bunkós végű csápja van | Kolbenwasserkäfer (Hydrophilidae)'

■ Tudatos szóalkotással keletkezett szóösszevonás. | (⊕) A →*csikbogár* összetételből, mindkét összetételi tagból való hangkiesésekkel. (⊖) Ma állattani műszóként él. (⊖) Nyelvújítási szó.

📖 MNy. 2: 217; EtSz.; TESz.; EWUng. • Vö. *csikbogár*

csibuk × **A**: 1817 *Tsubuk* (SzT.); 1823 *Csibuk* (MNY. 70: 94); 1847 *csubak* (Nyr. 26: 369); NYJ. *csubik* (ÚMTsz.) **J**: 'hosszú szárú {török} pipa | Tschibuk' **Sz**: ~**ozik** 1854 *csibukozott* (NSz.)

■ Valószínűleg oszmán-török jövevényszó, esetleg szerbhorvát közvetítéssel is. | (≡) Oszm. *çubuk*, (N.) *çibuk*: 'bot, pálca; pipaszár, hosszú szárú pipa'; – vö. még szb hv. *čibuk* 'hosszú szárú pipa'. Az oszmánban török eredetű. (≈) Megfelelői: rom. *ciubuc*; le. *cybuch*; or. *чыбук*; stb.: 'ua.; pipaszár'. (△) A szó kései felbukkanása az irodalmi vagy kereskedelmi nyelvből való átvétel mellett szól. – Az 1266 *Chybuk* [szn.] (NyK. 46: 130) valószínűleg kun eredetű.

EtSz.; TESz.; Doerfer: TE. 3: 45; EWUng.

csicsás **A**: 1771 *csicsos* (Nyr. 103: 77); 1890–1906 *csicsás* (ÚMTsz. *csecsés* a.); NYJ. *csicsós* (ÚMTsz. *csecsés* a.) **J**: **1.** 1771 'feldíszített | aufgeputzt' (Nyr. 103: 77) (↑); **2.** 1890–1906 'szép, csinos | hübsch, nett' (ÚMTsz. *csecsés* a.) (↑); **3.** 1915–1960 'túldíszített, ízléstelen | überschmückt, geschmacklos' (ÚMTsz. *csicsós*¹ a.)

■ Belső keletkezésű, valószínűleg szóhasadással. | (△) Hangrendi átcsapással keletkezhetett a *csecsés* (→*csecse*) szóból. Az 1. jelentés lehetett az eredeti; később pejoratív jelentésfejlődésen ment keresztül.

ÉKsz.; EWUng. • Vö. *csecse*

csicseg × **A**: 1560 k. *chichegees* [sz.]; *chyczegeš* [sz.] (GyöngySzt. 244., 3150.); 1603 *cziczegnek* (NySz.); 1862 *csicsog* (CzF.); NYJ. *csicség* (MTsz.) **J**: **1.** 1560 k. 'csicsereg | zwitschern' (GyöngySzt. 244., 3150.) (↑); **2.** 1838 'cuppogásra emlékeztető hangot ad | quatschen {im Matsch watend}' (Tzs.)

csicsereg [1] **A**: 1784 *csicsereg* (Nsz.); 1831 *Csicsergés* [sz.] (Kreszn.); 1858 *csicserg* (Nsz.); 1862 *csicsérég* (CzF.); NYJ. *csicsorognak* (ÚMTsz.); *csücsörög* (MTsz.) **J**: **1.** 1784 'csivitel, csiripel | zwitschern' # (Nsz.) (↑); **2.** 1832 'csacsog | schwätzen' (TudGyűjt. 3: 71); **3.** 1838 'szivárog, csörgedez | sickern, rieseln' (Tsz.)

■ Onomatopoetikus eredetű. | (△) A szótó a →*cicerél*-ével lehet összefüggésben. A szóvég gyakorító képző. (⊂) Ugyanebből a töből másik gyakorító igeképzővel: *csicserél* 'csiripel, csicsereg' (1789: NSz.); *csicserész* 'ua.' (1846: NSz.); *csicserikel* 'ua.' (1862: NSz.); *csicserkél* 'ua.' (1862: CzF.).

EtSz.; TESz. *csicsereg* a.; EWUng. • Vö. *cicerél*

csicserborsó × **A**: 1395 k. *cicer borfo* (BesztSzt. 477–478.); 1405 k. *chicer borfo* (MNY. 37: 274); 1767 *Tsitser borsó* (Pápai Páriz–Bod: Dict. *Cicer* a.); 1783 *Csitserborsó* (NSz.) **J**: 'a pillangós virágúak családjába tartozó, a bükkönnyel rokon termesztett növény | Kichererbse'

csicseriborsó **A**: 1572 *cichiri borso* (NySz. *borsó* a.); 1590 *cziczéri borso* (Szikszai Fabricius: LatMSzt. 33); 1664 *ciceri-borsót* (Wagner: Phras. 2: 30); 1664 *Csicheri borsó* (NySz. *borsó* a.); 1790 k. *Csecseri borsó* (Nyr. 85: 210); 1836 *Tsitseri borsó* (Kassai: Gyökerésző 5: 292); NYJ. *cicéli borsó* (ÚMTsz.); *csicsíri borsó* (Csűry: SzamSz.); *csincseriborsó* (MTsz.) **J**: 'a pillangós virágúak családjába tartozó, a bükkönnyel rokon termesztett növény | Kichererbse (Cicer)'

■ A szócsalád időrendben legkorábbi tagja, a **csicserborsó** részfordítás német minta alapján, összetett szó. | (≡) Vö. lat. *cicerpisum* 'csicseriborsó' [< lat. *cicer* 'ua.' + *pisum* 'borsó';

tautologikus összetétel]. (⊗) Megfelelői: ném. *Kichererbse*; ang. *chick-pea*; fr. *pois-chiche*; stb.: 'csicseriborsó'. (⊕) A *cs*-vel való kiejtéshez vö. →*csízió*.

■ A **csicseriborsó** összetétel. | (⊕) A *csicseriborsó* első tagja származékszó a *csicser*-ből melléknévképzővel, népetimológiai értelmezéssel jött létre, tkp. 'Csicsér vidékéről származó <borsó>'; vö. 1263 k. *Checher* [HN.] (Szentpétery: KritJ. 1: 414).

▣ A SZÓCSALÁDHOZ MÉG | (⊖) Az összetételekből önállósodás útján: (N.) *cicer*, *cicor*, *csiccseri* stb. 'csicseriborsó' (ÚMTsz.).

📖 EtSz.; TESz. *csicseri* a.; EWUng. • Vö. *borsó*

csicsereg → *csicseg*

csicseriborsó → *csicserborsó*

csicskás Δ **A:** 1909 *csicskás* (UjIdők 1909: 334); 1937/ *csicskás* (NyK. 70: 453) **J:** 'tisztiszolga, küldönc | Offiziersbursche'

■ Származékszó. | (⊕) A (R.) *csicska* 'V-alakú piros paszomány a tisztiszolga zubbonyujjának elején' (1914 e./: MNy. 39: 231) szóból keletkezett melléknévképzővel. A *csicska* vitatott eredetű: vagy belső fejlődésű, származékszó a →*csúcs*-ből kicsinyítő képzővel vagy az ukr. (Kárp.) *чичка* 'virág' szóból ered. – A *csicskás* már az első világháború előtt használatban volt a katonai nyelvben, azonban ezt adatokkal nem lehet igazolni.

📖 MNy. 39: 381, 40: 60; TESz.; EWUng. • Vö. *csúcs*

csicsó → *csicsóka*

csicsóka × **A:** 1773 *tsitsóka* (Nyr. 19: 42) **J:** 1. 1773 'a napraforgóval rokon növény, amelynek megvastagodott gyökérgumói vannak | Topinambur (*Helianthus tuberosus*)' (Nyr. 19: 42) (↑); 2. 1801 'burgonya | Kartoffel' (Nszt.)

csicsó × **A:** 1808 *Tsitsó* (Sándor I.: Toldalék) **J:** 'a napraforgóval rokon növény, melynek megvastagodott gyökérgumói vannak | Topinambur (*Helianthus tuberosus*)'

■ Valószínűleg a szócsalád alapja, a **csicsó** származékszó. | (⊕) A →*csúcs*-ből keletkezett -ó kicsinyítő képzővel. A *csicsóka* a *csicsó*-ból -ka kicsinyítő képzővel jött létre. Az alapszóban egy *u* > *i* elhasonulás ment végbe. A megnevezés a csicsókakrumpli göcsörtös, dudoros alakjára utal; vö. *csucsor* (→*csucsorka*). A magyarázat nehézsége, hogy a *csicsóka* időrendben későbbi adatolású, mint a vélt alapszó. (⊖) Idetartozik: *picsóka* 'csicsóka' (1838–1845: MNyTK. 107: 31); ez valószínűleg szóvegyülés a *csicsóka* és a →*pityóka* szavakból. (⊕⇒) A magyarból: szbvh. *čičoka*, *čičovka*; szlk. (N.) *čičovka*: 'ua.'

📖 EtSz.; MNy. 61: 212; TESz.; EWUng. • Vö. *csúcs*

csiga **A:** 1272 ? *Chyga* [SZN.] (MNy. 10: 39); 1395 k. *chyga* (BesztSzej. 1118–1119.); 1467 Czwg (Oklsz.); 1836 nyaka *tsugája* (Kassai: Gyökerésző 5: 218); NYJ. *csilige* (MTsz.) **J:** 1. 1395 k. 'egy fajta puhatestű állat | Schnecke (Gastropoda)' # (BesztSzej. 1118–1119.) (↑); 2. 1493 'tengelye körül forgó, korong alakú emelőeszköz, amelyet a vájátába illeszkedő kötéllel

mozgatnak | Rolle' # (OkLSz.); **3.** 1512 k. 'csigaemelővel működtetett kínzóeszköz | Folterseil' (WeszprK. 103); **4.** [főleg *nyak~*] 1560 k. 'csigolya | Wirbelbein' (GyöngySzt. 4466.); **5.** 1585 'játékcsga | Kreisel' # (Cal. 1094); **6.** 1820 'csigatészta, lúdgége | Schneckenmudeln' (MNY. 68: 336) **Sz:** *~z* [főleg *el~*] 1512 k. meg *czigazot* [sz.] 'elkínozt, meggyötört; elfáraszt, elbágyaszt | (haupts. *el~*) quälen; abmatten, abplagen' (WeszprK. 103); 1861 'felkelti az érdeklődést vki, vmi iránt | (haupts. *fel~*) spannend machen' (NSz.) | *~s* 1522 *Chygasewswenye* 'csiga alakú, csigavonalú | schneckenförmig' (OkLSz.); 1790 'göndör, fűrtös | lockig' (NySz.)

■ Bizonytalan eredetű, esetleg egy fiktív tő egy származékának szófajváltásával. | (⊕) Egy főnevesült, -a képzős folyamatos melléknévi igenévnek tűnik; az alaktanához vö. →*csusza*, →*hulla* stb. A szótó esetleg egy ótörök nyelvből jön; vö. Kāšy. *čīyri* 'kerék'; oszm. *çikrik* 'kútkerék, rokkakerék'; tat. *čīyir* 'kerék' [? < török **čīy-* ~ **čīg-* 'forgat, teker, csavar']. A szótó igei természetéhez vö. →*csigolya*¹. – Játszi szóalkotás a *csiga* szóból: (N.) *csilige* 'kicsi csiga' (MTsz.). (⊕⇒) A magyarból: szbhv. *čigra*, (N.) *čiga* 'orsó, csiga, tekercs, henger; pörgettyű; kútgém'; rom. (N.) *cigă* 'csiga; orsó, csiga, tekercs, henger; pörgettyű'; stb.

📖 TESz.; EWUng.; Róna-Tas–Berta: WOT. • Vö. *csigabiga*, *csigolya*¹, *csigolya*²

csigabiga **A:** 1536 *chygabygat* (NySz.); NYJ. *csege-bige*, *csigaliga*, *csigariga* (MTsz.); *csigë-bugà* (ÚMTsz.) **J:** **1.** 1536 'furcsa ember | drolliger Mensch' (NySz.) (↑); **2.** 1560 k. '(különböző mitikus lények megnevezéseként) | (als Benennung versch. mythischer Wesen)' (GyöngySzt. 4548.); **3.** 1590 'csiga | Schnecke' (Szikszai Fabricius: LatMSzj. 71); **4.** 1598 'bonyodalom, szövevény | Verwicklung' (NySz.); **5.** 1604 'semmiség, apróság | Kleinigkeit' (Nyr. 12: 38)

■ Játszi szóalkotással keletkezett ikerszó. | (⊕) A *csiga* szóból jött létre; a keletkezésmódjához vö. →*csecsebecse*, →*cserebere* stb. Az eredeti jelentése 'csiga' lehetett, amelyből – a csigaház spirális alakja alapján – a 4. jelentés kialakulhatott; az 1. és 2. jelentés a 4.-hez kötődik. (⊖) Idetartozik: (N.) *csiligebuga* 'csiga' (MTsz.).

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *csiga*

csigat → *csi*

csiger × [4] **A:** 1215/ ? *Cheger* [szN.] (VárReg. 179.); 1395 ? *Cygerd* [sz.] [HN.] (Csánki: TörtFöldr. 2: 146); 1430 k. *chyger* (SchlSzt. 2158.); 1577 *chwǵór* (OrvK. 392); 1591 *Cziger* (SzT.); 1673 *Csügrőt* (SzT.); 1713 *tségért* (NySz.); 1732 *csiger* (SzT.); 1734 *Chinger* (MNY. 79: 510); 1807 *Tzigora* [□] (Nyr. 25: 284); 1835 *csenger*, *Csige* (TudGyűjt. 2: 29); 1862 *cséngér* (CzF.) **J:** **1.** 1215/ ? 'savanyú, silány bor | Tresterwein' (VárReg. 179.) (↑), 1430 k. 'ua.' (SchlSzt. 2158.) (↑); **2.** 1788 'silány gyümölcsbor | minderwertiger Obstwein' (MNY. 20: 139)

■ Valószínűleg jövevényszó egy török nyelvből. | (≡) Tar. *čägir* 'égetett szesz; pálinka'; kelet-török *čeyir* 'bor'; vö. még CC. *čayir* 'ua.'; kipcs. *čakir* 'ua.'; oszm. *çakır* 'ua.'; stb. [török eredetű]. (⊕) A törökben ritka palatális alak átvételével lehet számolni. vö. →*bölény*, →*gödény* stb. (⊕) Kiindulási alakja valószínűleg a **čiger* lehetett. (⊕⇒) A magyarból: szbhv. *činger*, (Kaj) *čiger*; szlk. (N.) *čingír*; rom. (N.) *cighir*; stb.: 'csiger, lőre', a románban 'gyümölcsbor' jelentésben is.

📖 MNY. 2: 195; EtSz.; TESz.; Ligeti: TörK. 287; EWUng.; Róna-Tas–Berta: WOT.

csigolat → *csigolya*¹

csigolya¹ **A:** 1211 ? *Cigolou* [szN.] (OklSz.); 1549 *Chygolya* (OklSz.); 1551 *chygola* (OklSz.); NYJ. *csuguja* (MTsz.) **J:** 'gerincoszlop csontja | Wirbelbein' #

csigolat **Δ A:** 1551 *nyakchygolaton* (NySz.); 1585 *tsigalat* (Cal. 523) **J:** 'gerincoszlop csontja | Wirbelbein'

■ A szócsalád időrendben legkorábbi tagja, a **csigolya¹** egy relatív fiktív tői származékszó szófajváltásának eredménye. | ⊕ Főnevesült folyamatos melléknévi igenév *-a* képzővel; az alaktanhoz vö. →*csusza*, →*hulla* stb. Az *-l* gyakorító képzős relatív tő ('forgat, teker, csavar; hajlik, görbül' jelentésben) a →*csigolya²* tövével függ össze. Az abszolút tő a →*csiga* szóéval azonos. A →*csigolya¹* és →*csigolya²* szószerkezetileg azonos, de ezek a szavak egymástól függetlenül fejlődtek ki.

■ A **csigolat** származékszó. | ⊕ A relatív töből *-at* névszóképzővel keletkezett.

▣ A SZÓCSALÁDHOZ MÉG | ⊕ Eredetileg mindkét szó a fej forgatását szolgáló nyakcsigolyákra vonatkozhatott; a 'gerinccsigolya' jelentés jelentésbővüléssel alakult ki.

📖 MNy. 11: 312; NytudÉrt. 30: 23; TESz.; EWUng.; Róna-Tas-Berta: WOT. • Vö. *csiga*, *csigolya²*

csigolya² × **A:** 1358 u./ *Chigla* mezei [HN.] (EtSz.); 1655 *tzigolya* (NySz. *cigolya* a.); 1677 *Czigoiásban* [sz.] [HN.] (CIFU5 7: 138); 1685 *Csigolia* [HN.] (SzT.); 1687 *Czigollya(n)* [HN.] (SzT.); 1792 *tsigaja* tetőn [HN.] (SzT.) **J:** 'kosárfonó fűz | Korbweide (*Salix purpurea*)'

■ Szófajváltással keletkezett egy relatív fiktív tő származékából. | ⊕ Főnevesült folyamatos melléknévi igenév *-a* képzővel; az alaktanhoz vö. →*csusza*, →*hulla* stb. Az *-l* gyakorító képzős relatív tő ('forgat, teker, csavar; hajlik, görbül' jelentésben) a →*csigolya¹* szócsaládjával függ össze. Az abszolút tő a →*csiga* szóéval azonos. A →*csigolya²* és →*csigolya¹* szószerkezetileg azonos, de ezek a szavak egymástól függetlenül fejlődtek ki. ⊕ Finnugor magyarázata, ill. ótörök származtatása kevésbé valószínű.

📖 MSzFE.; TESz.; EWUng.; Róna-Tas-Berta: WOT. • Vö. *cigle*, *csigolya¹*

csihad × **A:** 1825 *tsihed* (Bálint: SzegSz. 1: 243); 1873 *Csihadj* (Nyr. 2: 421) **J:** 'csendesedik {szél, vihar, fájdalom} | nachlassen {Wind, Sturm, Gewitter, Schmerz}'

■ Onomatopoetikus eredetű. | ⊕ A szótő a →*csi*, →*csitít* stb. szócsaládjával függ össze. Végződése *-d* kezdő-visszaható képző.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *csi*, *csitít*

csihés × **A:** 18. sz. *csihéssé* (Nyr. 40: 422); 1805 e. *csijést* (Nyr. 37: 349); 1816 *tsihéssé* (Nyr. 34: 524); NYJ. *csihís* (ÚMTsz.); *csühös* (Nyr. 36: 235) **J:** <MN> **1.** 18. sz. 'rossz hírű, hírhedt | berüchtigt, verrufen' (Nyr. 40: 422) (↑); **2.** 1873 'félénk, ijedős; nyavalyatörős | furchtsam; epileptisch' (Nyr. 2: 188) | <FN> **1.** 1821 'gonosztevő; bűnös személy | Übeltäter; Schuldiger' (TudGyűjt. 2: 67); **2.** 1847 'az, akit mindenki ugrat, megviccel | Zielscheibe des Spottes {Person}' (Arany J.: ÖM. 2: 106)

■ Ismeretlen eredetű. | ⊕ A szó alaktani szerkezete alapján *-s* melléknévképzős származékszonak tűnik, de ez a feltevés nem igazolható.

📖 EtSz.; TESz.; EWUng.

csihi-puhi A: 1848 *csihi-puhi* (Nsz.); 1854 *csihé, puhé* (Nsz.); 1860 *csihipuhi* (NSz.); 1878 *suhé-puhé* (Nyr. 7: 328) **J:** <FN> 1848 'verés; verekedés | Schläge; Schlägerei' (Nsz.) | <ISZ> 1854 'a verés hangjának utánzására' | <zur Schallnachahmung des Prügeins>' (Nsz.) (↑)

■ Összetett szó, ikerszó. | (△) Az önálló szóként nem adatolt tagok származékszavak a →*csihol*, ill. →*suhog* és →*puha*, ill. →*páhol* fiktív töveiből. A végződése -i (ill. -é) folyamatos melléknévi igenévképző. A keletkezés módjához vö. →*csetepaté*, →*tutyimutyi* stb.

📖 TESz.; Kelemen J.: Monds. 291; EWUng. • Vö. *csihol, páhog, puha, suhog*

csihol A: 1669 *dohánycsiholást* [✍] [sz.] (NySz.); 1784 *tsehelni* [sz.] (Baróti Szabó: KisdedSz. 81); 1792 *tziholok* (Baróti Szabó: KisdedSz. *Tsehelek* a.); 1805 *tsaholtam* (Nsz.); 1817 *csoholt* (Nsz.); 1862 *csehél* (CzF.); 1862 *csihel* (CzF. *csahol* 2. a.); NYJ. *csuholni* [sz.] (ÚMTsz.) **J:** 'acéllal, kovakővel stb.) tüzet pattint, üt ki | Feuer schlagen'

■ Onomatopoetikus eredetű. | (△) A kovakőnek acéllal való összeütögetésekor keletkező csikorgó hang megjelenítésére. A szóvég -l gyakorító képző. A *csihol* és →*csahol* hangalakja összekeveredett.

📖 MNy. 9: 386; EtSz.; TESz.; EWUng. • Vö. *csihi-puhi*

csík¹ A: 1113 *Ciker* [HN.] (Fejérpataky: KKOk. 60); 1213/ ? *Sicu* [SZN.] (VárReg. 382.); 1255/ ? *Chek* [HN.] (Nyr. 105: 482); 1395 k. *chuk* hal (BesztSz. 306.); 1405 k. *chik* (SchlSz. 805.); 1763 *Csék* (NSz.) **J:** 1. 1113 ? 'hengeres testű, mocsárban, lápban élő halfajta | Schlammbeißer (Misgurnus fossilis)' (Fejérpataky: KKOk. 60) (↑), 1533 'ua.' (Murm. 1161.); 2. 1395 k. 'angolna | Aal' (BesztSz. 306.) (↑); 3. 1708 'metélt tészta | Nudel' (Pápai Páriz: Dict. *Offa* a.); 4. 18. sz. eleje ? 'daganat | Geschwulst' (SzT. *csík³* a.), 1779 u. 'ua.' (Nsz.); 5. 1838 'pióca | Blutegel (Hirudo medicalis)' (Tsz.) **Sz:** ~**ászik** 1648 *csíkászó* [sz.] (KárOk. 4: 291) | ~**ász** 1652 *Czikaž[na]k* <FN> 'réticsík-halász | Schlammbeißerfänger' (MNy. 42: 77)

■ Valószínűleg onomatopoetikus eredetű. | (△) A réti csík éles levegővételi hangjának utánzására. A →*csikar* tövével és a →*csikorog* szócsaládjával lehet azonos. Több más nyelvben is hangutánzó-hangfestő eredetű megnevezései vannak ennek a halfajtnak; vö. ném. (N.) *piepaal*; szlk. (N.) *sikavica*; stb. A 2., 3., 5. jelentése metafora. A 4. jelentéshez vö. →*béka*, →*rák* stb. (△) Az értelmezés, miszerint egy *síkhall* ~ *csíkhall* 'csúszós, sikamlós hal' típusú összetétel első tagjának önállósodásával keletkezett volna, kevésbé valószínű. (△⇒) A magyarból: szb. *čikov*, (N.) *čik* 'réti csík', rom. (N.) *cicár* 'kövicsík, kövihal' stb.

📖 TESz.; NytudÉrt. 71: 24; EWUng. • Vö. *csík², csikar, cssikbogár, csíkmák, csikorog, gyík, mácsik*

csík² A: 1763 *Csikas* [sz.] (SzT.); 1787 *tsikosnak* [sz.] (NSz.); 1799 *tsík* (Márton J.: MNSz.–NMSz. *Streif* a.) **J:** 'sáv, vonal, szalag | Streifen' # **Sz:** ~**os** 1763 'csikozott, sávós | gestreift' (SzT.) (↑) | ~**oz** 1799 [sz.] (Márton J.: MNSz.–NMSz. *Streif* a.) (↑)

■ Bizonytalan eredetű, esetleg jelentésselkülönüléssel. | (△) Talán a →*csík¹* szóból keletkezett, leginkább e halfajta csikos mintájú, hosszúkás testformája alapján. (△) A *csikos*-ból elvonással való magyarázata kevésbé valószínű.

📖 EtSz.; TESz. *csikos* a.; EWUng. • Vö. *csík¹, csikbogár*

csikar A: 1756 meg *csikarta* (MNY. 70: 94); 1784 *tfikorni* [sz.] (Baróti Szabó: KisdedSz. 90) **J:** 1. 1756 '⟨görcsös⟩ fájdalmat okoz | zwicken, kneifen' # (MNY. 70: 94) (↑); 2. 1756 'karmol; karcol | kratzen; ritzen' (MNY. 70: 94) (↑); 3. 1784 'csikorogtat; fogat csikorgat | knarren lassen; mit den Zähnen knirschen' (Baróti Szabó: KisdedSz. 90) (↑); 4. [ma ki~] 1787 'kicsikar; kizsarol | abdringen; erpressen' # (Nszt.)

■ Onomatopoetikus eredetű. | ⊕ A szótő a →*csikorog* szócsaládjával azonos. A szóvég -*r* gyakorító képző. Hasonlóan más finnugor nyelvekben is: osztj. (V.) *tjkar-* 'csikorog, nyikorog, recseg'; votj. (Sz.) *žukjrt-* 'röfög, röffen(t) <disznó>; csikorog, nyikorog, recseg <kocsikerék>'; md. (E.) *čikur*, (M.) *čikor* 'csikorgás, nyikorgás, recsegés'. A magyar szóval való etimológiai kapcsolata tisztázatlan. ⊖ Valószínűleg nem tartozik ide: 1469 *czikar* [SZN.] (MNY. 57: 362).

📖 EtSz.; MSzFE. *csikorog* a.; TESz.; EWUng. • Vö. *csik*¹, *csikorog*

csikasz × A: 1791 *tsikaſzok* (Nszt.); NYJ. *csikászoknak* (MNYj. 1: 143) **J:** <MN> 1791 'csenevész; sovány | verkümmert; mager' (Nszt.) (↑) | <FN> 1864 'farkas | Wolf' (Nszt.)

■ Ismeretlen eredetű. | ⊕ A *csikász* változat a *halász* (→*hal*¹), *vadász* (→*vad*) stb. analógiájára keletkezett. A főnévi jelentés keletkezéséhez vö. →*ordas*.

📖 EtSz.; TESz.; EWUng.

csíkbogár A: 1795 k. *Tsik' bogár* (Nszt.); 1800 *Tsikbogár* (Márton J.: MNSz.–NMSz.) **J:** '2–3 cm-es, vízben élő, halivadék-pusztításával komoly károkat okozó, feketésbarna rovar | Fadenschwimmkäfer (Dytiscidae)'

■ Összetett szó. | ⊕ A →*csik*¹ vagy →*csik*² + →*bogár* szavakból keletkezett, jelzői alárendeléssel. Az első tag a bogár életmódjára →*csik*¹ vagy sárga csíkos szárnyfedelére →*csik*² vonatkozik. ⊖ Korábbi megnevezés ugyanezzel az előtaggal: *csíkféreg* (1793–1797: EtSz. 1: 1037, 1. csík a.).

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *bogár*, *csibor*, *csik*¹, *csik*²

csikk A: 1905 k./ *csikk* (Nyr. 78: 90); 1907 *csik* (NyF. 48: 61) **J:** '⟨kialudt v. eldobott⟩ cigaretta- v. szivarvég | Zigaretten- od. Zigarrenstummel'

■ Jövevénytyszó, de az átadó nyelv bizonytalan. | ⊕ Vö. ném. (au.) *Tschick*, (argó) *schick* 'cigaretta- v. szivarvég, csikk; rágasra használt dohány'; ol. *cicca* 'ua.'; fr. *chique* 'rágasra használt dohány'; szln. *čik* 'szivarvég/-csenk'; cseh (argó) *čik* 'cigaretta- v. csikk'; stb. A franciából terjedt el [< fr. *chiquer* 'tele szájjal eszik, majszol fal']. ⊕ E szavak viszonya a cig. (balk.) *tschik*, *djik*, (erd.) *cik*, (ném.) *tschik*: 'sár, kosz' szavakhoz tisztázatlan.

📖 MNY. 35: 49; Nyr. 78: 90; TESz.; EWUng.

csikland → *csiklik*

csiklik [1] A: 1211 ? *Ciquilou* [sz.] [SZN.] (PRT. 10: 510); 1214/ ? *Cicolou* [sz.] [SZN.] (VárReg. 329.); 1766 *tsikolják* (NSz.); 1777 *csikló* [sz.] (Nszt. *csiklik*¹ a.); 1816 *Tsiklik* [▽] (Nszt. *csiklik*¹ a.) **J:** 1. 1766 'csiklandoz | kitzeln' (NSz.) (↑); 2. 1777 ? 'viszket | jucken' (Nszt. *csiklik*¹ a.) (↑), 1816 'ua.' (Nszt. *csiklik*¹ a.) (↑) **Sz:** ~ó 1211 ? [SZN.] (PRT. 10: 510) (↑); 1777 'női szeméremtest része | Kitzler' (Nszt. *csiklik*¹ a.) (↑)

csikland **A:** 1577 k. *chyklandýk* [□] (OrvK. 361); 1577 k. *chyklangya* [d-j] (OrvK. 248); 1585 *Tsiklondom* (Cal. 1070); 1717 e./ *csiklándja* (NySz.); 1777 *csiklantsa* (Nsz. *csiklik*¹ a.) **J:** 1. 1577 k. 'csiklandoz | kitzeln' (OrvK. 361) (↑); 2. [~ik] 1577 k. 'viszket | jucken' (OrvK. 361) (↑) **Sz:** ~**ós** 1577 *chyklandos* (KolGl.) | ~**oz** 1584 *csiklandoz* (NySz.)

■ A szócsalád alapja, **csiklik** fiktív töből keletkezett származékszó. | ⊕ A szótő ismeretlen eredetű. Végződése -l gyakorító képző.

■ A **csikland** származékszó. | ⊕ A *csiklik*-ből keletkezett -nt ~ mt mozzanatos képzővel; az -nd-hez vö. →*fecskend*, →*örvend* (→*öröm*).

■ A SZÓCSALÁDHOZ MÉG | ⊖ A rokon nyelvekben találhatók hasonló szavak (vö. cser. (KH.) *tsəɣə-lte-*; lapp (N.) *čágáldut'te-*: 'csiklandoz, viszket'), amelyeknek idetartozása ezek esetleges hangutánzó-hangfestő eredete miatt kétséges. ⊖ Idetartoznak: (N.) *csiklint* 'csiklandoz, viszket' (MTsz.).

📖 MSzFE. *csikland* a.; TESz. *csikland* a., *csikló* a. is; MNy. 70: 85; EWUng.

csíkmák × **A:** 1577 k. *Chyk makoth* (OrvK. 250); 1708 *Tsík-mák* (Pápai Páriz: Dict.) **J:** 'egy fajta főtt tészta, metélt; mákos metélt, mákostészta | gekochte Nudeln; mit Mohn bestreute Nudeln'

■ Összetett szó. | ⊕ A →*csík*¹ + →*mák* szavakból keletkezett, szintaktikailag bizonytalan alárendeléssel. A tagok egymáshoz való viszonya tisztázatlan. – A szó játszi szóalkotással keletkezhett; a →*mácsik* szóval is összefüggésben lehet.

📖 EtSz. 1. *csík* a.; TESz.; EWUng. • Vö. *csík*, *mácsik*, *mák*

csikó [6] **A:** 1213/ ? *Chikou* [SZN.] (VárReg. 267.); 1262 ? *Chytkou* [HN.] (Wenzel: ÁÚO. 8: 24); 1358–1359 ? *Cykou* [SZN.] (MNy. 16: 152); 1466 ? *Chethko* [SZN.] (OkISz.); 1522 ? *Cheko* [SZN.] (MNyTK. 86: 38); 1525 k. *Chýthko* (MNy. 11: 82); 1533 *czetko* (Murm. 467.); 1585 *Tsiko* (Cal. 370); 1599 *czitkaiat* (SzT.); 1752/ *csikkó* (NSz.); 1818 *csiku* (NSz.); 1889 *csikót* (NSz.) **J:** 1. 1213/ ? 'ló, számár stb. kicsinye | Fohlen' # (VárReg. 267.) (↑), 1525 k. 'ua.' (MNy. 11: 82) (↑); 2. [*sárga* ~] 1844/ 'aranypénz | Goldmünze' (NSz.); 3. 1898 'puska {a diáknyelvben} | Spickzettel {in der Schülerspr}' (Dobos: DiákSz.); 4. 1901 'különféle eszközök, szerszámok | verschiedene Werkzeuge' (ÚMTsz.); 5. 1915 'különféle társasjátékok figurája | {Spieler bzw. Figuren versch. Gesellschaftsspiele}' (MNy. 11: 334) **Sz:** ~**s** 1378 *Cykus* [SZN.] (Házi: SoprSzv. 1: 174); 1630 *Czitkos* kabalat <MN> (HokISz.); 1721 *Csikosok* <FN> 'a ménest őrző, legeltető pásztor | Pferdehirt' (MNy. 57: 488) | ~**zik** 1645 *tsikozik* 'kanca' ellik, csikózik | fohlen' (CorpGr. 316)

■ Származékszó. | ⊕ A →*csi*, ill. *csitt* (→*csitít*) szóból -kó kicsinyítő képzővel. A 2–5. jelentések tréfás metaforák. ⊖ Ugyanebből az alapszóból nyomatékosító elemmel: *na* (→*no*): *csina* (? 1211 *Chyna* [SZN.] (OkISz.)); ? 1247 k. *Chena* [SZN.] (ÓMOlv. 98); 1836 'csikó' (Kassai: Gyökerésző 5: 195); 1875 'csikóhívogató szó' (Nyr. 4: 286)). – Idetartozik még: *csidu* 'csikó' (1831: TudGyűjt. 7: 74). ⊕⇒ A magyarból: szbhv. *čikoš*; szlk. *čikós*; ném. *Tschikosch*; stb.: '(magyar) csikós'.

📖 NyK. 33: 121; EtSz.; TESz., *csina* a. is; EWUng. • Vö. *csi*, *csitít*

csikordul → *csikorog*

csikorgat → *csikorog*

csikorog [1] **A:** 1416 u.¹ *Likorg* (BécsiK. 218); 1513 *lilorog* (NagyszK. 247); 1519 k. *licorog* (DebrK. 600); NYJ. *csikarog* (ÜMTsz.); *csitorgván* [sz.] (MTsz.) **J:** 1. 1416 u.¹ 'tárgy' éles, ritmikusan ismétlődő bántó hangot ad | knarren' # (BécsiK. 218) (↑); 2. 1604 'élőlény' fülsértő hangot ad | schreien' (Szenczi Molnár: Dict. *Strix* a.); 3. 1754 ? 'szenved | leiden' (NSz.), 1807 'ua.' (NSz.); 4. 1784 ? 'fagy | es friert' (Baróti Szabó: KisdedSz. 90), 1833 'ua.' (NSz.); 5. 1790 'nyomorog | darben' (NSz.) **Sz:** **csikorgás** 1493 k. *chykorgaas* (FestK. 378)

csikorgat **A:** 1416 u.¹ *Likorgatoc* (BécsiK. 218); 1813 *csikargatták* (NSz.); 1843 *csitkorgotva* [sz.] (SZT.); NYJ. *csitorgat* (MTsz.) **J:** 'fogával csikorgó hangot idéz elő, csikorog | mit den Zähnen knirschen; knarren lassen' # **Sz:** ~**ás** 1416 u.¹ *Likorgatafanac* (BécsiK. 262)

csikordul **A:** 1853 *csikordul* (Nszt.); 1860 *csikordult* (NSz.) **J:** 'rövid, csikorgó hangot ad | einmal knarren' #

■ Onomatopoetikus eredetű. | ⊕ A szótő a →*csikar*-éval azonos. A szóvég különféle igeképzők, amelyek közül az -*r* egy ősi gyakorító képző. Hasonlóan más finnugor nyelvekben is; vö. →*csikar*. A *k* ~ *cs* ~ *t* hangváltozás a szó hangutánzó-hangfestő természetével magyarázható.

📖 FUF. 11: 191; EtSz.; MSzFE.; TESz.; EWUng. • Vö. *csik*¹, *csikar*

csilingel **A:** 1845/ *csilingele* (Nszt.); 1865 *csilinköl* (NSz.); NYJ. *csilingël, csilinkol* (MTsz.) **J:** 'lágyan cseng, csenget | hell läuten, klingeln' #

■ Játszi szóalkotás. | ⊕ A →*cseng*-ből tönnyúlással. A szóvég -*l* gyakorító képző. Hasonlóan a szlovákban is: szlk. *ciling, cililing* 'indulatszó a tiszta csengés hangjának megjelenítésére', *cilingat* 'nagyon tisztán, hosszan cseng'. – A *csilink* 'harangocska' (1839: MTsz.) valószínűleg elvonás a *csilingel*-ből. ~ Idetartoznak az alábbi ikerszók: *csingilingi* 'csilingel' (1858: Nszt.), 'csengő, csengettyű; csengő, csilingelő hang' (1858/: Nszt.), és *csiling-cseleng* 'csilingel' (1859: NSz.).

📖 EtSz.; TESz., *csingilingi* a. is; EWUng. • Vö. *cseng*

csilla × **A:** 1795 k. *Tsilla* (Nszt.); NYJ. *cella* (MTsz.) **J:** 1. 1795 k. 'káka | Binse (Scirpus)' (Nszt.) (↑); 2. 1836 'nád hajtása | Rohrsproß' (Kassai: Gyökerésző 5: 191); 3. 1839 'gyékényből | Mark des Rohrkolbens' (MTsz.)

■ Szófajváltással keletkezett egy fiktív tő származékából. | ⊕ Főnevesült folyamatos melléknévi igenév -*a* képzővel; vö. →*csiga*, →*hinta* stb. A szótő a →*csillog* szócsalád tövével lehet azonos. A megnevezés alapja a lebomló mocsári növények foszforeszkáló tulajdonsága lehetett. ⊕ A →*csille* szóból való magyarázata kevésbé valószínű.

📖 MNy. 34: 172; TESz.; NyK. 83: 144; Benkő: FiktI. 97; EWUng. • Vö. *csillog, csónak*

csillag **A:** 1373 *Chylagh* [szn.] (OkI Sz.); 1388 ? *Chilak* [szn.] (OkI Sz.); 1416 u.¹ *Lillagoc* (BécsiK. 105); 1519 k. *czýllac* (DebrK. 328); 1585 *tsillág* (Cal. 18); 1854 *csellag* (NSz.); NYJ. *csëllag* (MTsz.); *sillag* (ÜMTsz.) **J:** 1. 1416 u.¹ 'este látható égitest (a Hold kivételével); csillagzat | Stern; Gestirn' # (BécsiK. 105) (↑); 2. 1549 'csillag ábrázolása, ilyen alakú jel, jelvény, szimbólum | Sternchen als Zeichen, Abzeichen, Symbol' # (OkI Sz.); 3. 1636 'kiemelkedő személyiség | hervorragende Persönlichkeit' # (Pázmány: ÖM. 7: 312); 4. 1761

'fehér folt (főleg ló homlokán) | Blesse (bei Pferden)' (SzT.); **5.** 1791 'szem fénye | Augenlicht' (NSz.); **6.** 1905 'zsírgömböcskék a húslevesen | Fettauge auf der Fleischsuppe' (NyF. 16: 46) **Sz:** ~**os** 1527 *cyllagus* (ÉrdyK. 560) | ~**oz** [főleg *meg~*] 1588 *Megcsillagoztatá* [sz.] (RMKT. 4: 213) | ~**zat** 1604 *Czillagzat* (Szenczi Molnár: Dict.) | ~**talán** 1604 *Czillagátlan* (Szenczi Molnár: Dict.) | ~**ász** 1789 *tsillagász* (NySz.) | ~**ászat** 1800 *tsillagászat* (Nsz.) | ~**osodik** 1867 *csillagosodik* (NSz.) **R:** ~**om** 1770/ 'kedvesem | mein Schatz' (NSz.) | ~**át** [*a csillagát!*] 1849/ 'enyhe bosszúság kifejezésére' | (zum Ausdruck milden Verdrusses)' (NSz.)

■ Származékszó, finnugor kori tövel és magyar képzéssel. | ☐ A szótő a →*csillog* szócsaládjáéval azonos. A szóvég névszóképző; az alaktanához vö. →*harag*, →*világ* stb. A 4. jelentéshez vö. →*hold*¹. – Lehetséges, hogy a *csillag* a →*csillog* szóhasadás útján párhuzamosan keletkezett párja.

📖 EtSz.; TESz.; Benkő: FiktI. 106; EWUng. • Vö. *csillog*

csillám → *csillámlík*

csillámik → *csillámlík*

csillámlík **A:** 1585 *tsillamlom* [▽] (Cal. 439); NYJ. *sillámlík* (ÚMTsz.) **J:** 'csillog, felcsillan, fénylik | schimmern'

csillámik Δ **A:** 1585 *tsllámom* [ɔ: *tsillámom*] (Cal. 264) **J:** 'csillog, felcsillan, fénylik | schimmern'

csillám **A:** 1673 *tsillámok* (NySz.) **J:** **1.** 1673 'szentjánosbogár | Johanniswürmchen (Phasius splendidula)' (NySz.) (↑); **2.** 1763 'villám | Blitz' (NSz.); **3.** 1787 'csillogás | Schimmer' (Szily: NyÚSz.); **4.** 1803 'máriaüveg | Marienglas' (Márton J.: MNSz.–NMSz. *Katzensilber* a.)

■ A szócsalád alapja, a **csillámik** származékszó egy finnugor eredetű tövből. | ☐ A szótőhöz vö. →*csillog*. A szó belseji *a* > *á* hangzónyúláshoz vö. *villámlík* (→*villám*). Végződése mozzanatos képző; az alaktanához vö. *csuszamik* (→*csúszik*).

■ A **csillámlík** származékszó. | ☐ A *csillámik*-ből keletkezett gyakorító képzővel.

■ A **csillám** elvonás. | ☐ A *csillámik*-ből vagy a *csillámlík*-ből lett elvonva.

▣ A SZÓCSALÁDHOZ MÉG | ☐ Tisztázatlan idetartozású: *becsillámlík* 'belopódzik, beoson' (1583 u.: Nyr. 11: 31); *csillyám* 'egy fajta növény' (1655/: MNy. 64: 350).

📖 EtSz. *csillag* a.; TESz.; EWUng. • Vö. *csillog*

csillan → *csillog*

csillapít **A:** 1608 le *cséллеpítésére* [?✎] [sz.] (RMNy. 3/2: 124–125); 1617 *csillapettanaiaik* (NySz.); 1654 *czilapittyak* [t-j] (SzT.); 1760 *Tsillapíták* (NySz.); NYJ. *csiplagít* (MTsz.) **J:** **1.** 1608 'nyugtat; mérsékel | beruhigen; lindern' # (RMNy. 3/2: 124–125) (↑); **2.** 1822 'késleltet | zurückhalten' (Wagner: Phras. *Alvus* a.)

csillapodik **A:** 1669 el *tsillapodnak* (NySz.); 1685 *csilapodása* [sz.] (NySz.); 1702 meg-*tsillapodik* [▽] (NySz. *csillapít* a.) **J:** **1.** 1669 'megnyugszik; enyhül | sich beruhigen; sich

lindern' # (NySz.) (↑); **2.** 1719 'leülepszik | sich niederschlagen' (Oklsz.)

csillapul A: 1806 *tsilapúltt* [sz.] (NSz.); 1825 *csillapúlnak* (NSz.) **J:** 'megnyugszik; enyhül | sich beruhigen, sich lindern'

■ Bizonytalan eredetű, esetleg egy relatív fiktív töből keletkezett származékszó. | (⊕) A relatív tö -p mozzanatos képzővel keletkezett. Az abszolút tö feltehetőleg hangutánzó-hangfestő eredetű. A szó végződése különféle igeképzők. (⊕) Finnugorból való magyarázata kevésbé valószínű.

📖 EtSz.; MSzFE. *csillapodik* a.; TESz.; Benkő: FiktI. 51, 159; MNy. 84: 337; EWUng.

csillapodik → *csillapít*

csillapul → *csillapít*

csillár A: 1824 *csillárookban* (Nsz.); 1831 e. *Csillár* (Szily: NyÚSz.) **J:** **1.** 1831 e. 'szentjánosbogár | Johanniswürmchen (Phasius splendidula)' (Szily: NyÚSz.) (↑); **2.** 1838 'vékony csillámlemez | Glimmerblättchen' (Tzs.); **3.** 1842 ? 'több égős világítóttest | Kronleuchter' # (NSz.), 1843 'ua.' (NSz.)

■ Tudatos szóalkotásból eredő származékszó. | (⊕) A szótő a →*csillog* szócsaládjának kikövetkeztetett tövével azonos. A szóvég névszóképző; az alaktanához vö. *hordár* (→*hord*), *tanár* (→*tanít*) stb. A 3. jelentéshez vö. ném. *Leuchter* 'gyertyatartó; világítóttest', *Kronleuchter* 'csillár'. (⊕) Nyelvújítási szó. (⊖) Tisztázatlan idetartozású: *csillárfű* 'farkasszőlő' (1791: NSz.).

📖 EtSz. *csillag* a.; TESz.; EWUng. • Vö. *csillog*

csille A: 1285/ *Chelle* (Oklsz.); 1323 *Chyllekutha* [HN.] (Oklsz.); 1529 *czellye* (Oklsz.); 1579 *tfilje* (MNy. 62: 102); 1668 *Csele* malom (Oklsz.); 1788 *Csihét* (MNy. 65: 232); NYJ. *csije*, *csijje* (ÚMTsz.) **J:** **1.** 1285/ 'egy fajta könnyű kocsi | leichter Wagen' (Oklsz.) (↑); **2.** 1529 'egy kocsira való rakomány | Wagenladung' (Oklsz.) (↑); **3.** 1559 'boglya | Heuhaufen' (Oklsz.); **4.** 1585 'tutaj; csónak | Floß; Kahn' (Cal. 896); **5.** 1843 'szállítóközi bányákban, építkezéseken stb. | Förderwagen, -hund' (Bloch *Hund* a.) **Sz:** ~s 1464 *Chylles* [SZN.] (Oklsz.)

■ Valószínűleg német (feln.) jövevényszó. | (⊖) Ném. (kfn.) *zille*, *zülle* 'csónak, folyami hajó', – ném. *Zille* 'lapos uszály, lapos halászhajó' [szláv eredetű; eredetéhez vö. →*csónak*]. (⊕) A származtatás jelentéstani nehézsége az, hogy az 'uszály, csónak, ladik' jelentés viszonylag későn bukkan fel a magyarban. – A 2., 3. jelentés metonímia az 1. jelentés alapján. A szó eleji *cs*-hez vö. →*csap*², →*csaplár* stb. (⊕) Az értelmezés, miszerint egy összetételből vagy egy jelzős szószerkezetből önállósodással keletkezett volna, kevésbé valószínű.

📖 EtSz.; MNy. 61: 139; TESz.; NyK. 83: 143; Mollay: NMÉR.; EWUng. • Vö. *csónak*

csillog A: 1513 *lillago* [sz.] (NagyszK. 17); 1589 *chilagnac* (NySz.); 1724 *Tsillog* (NSz.) **J:** **1.** 1513 'ragyog {szem}; fénylik | glänzen {Auge}; strahlen' # (NagyszK. 17) (↑); **2.** 1763 'tündököl {erkölcsi érték} | leuchten {sittlicher Wert}' (NSz.); **3.** 1813 'kitűnik | hervorragen' (NSz.) **Sz:** ~tat 1815 *tsillogtatja* 'ragyogtat | glänzen lassen' (NSz.); 1840 'kitűnik, kiemelkedik | sich auszeichnen' (NSz.)

csillan A: 1822 *csillanó* [sz.] (NSz.) J: 1. [főleg *fel~*] 1822 'feltűnik | erscheinen' (NSz.) (↑); 2. 1830 'felsugárzik | aufblinken' # (NSz.); 3. 1853 'csillog; (fényt) visszaver | glänzen; reflektieren (Licht)' (NSz.); 4. [főleg *fel~, meg~*] 1886 'felragyog (szem) | erglänzen (Auge)' # (NSz.)

■ Származékszó, finnugor kori tövel és magyar képzéssel. | ⊕ A szótőhöz vö. vog. (AK.) *šūly-* 'szikrázik, sziporkázik, csillog'; osztj. (Kaz.) *šūapī-* 'fénylik, ragyog <a sötétben>'; zürj. (Sz.) *žuljal-* 'felcsillan, csillámlik, fénylik'; votj. (Sz.) *čī'al-* 'fénylik, ragyog'; cser. (KH.) *cālyāža-* 'felcsillan, csillámlik, fénylik <hó>'; md. (E.) *čīl'dor mol'e-* 'fénylik, ragyog, felcsillan, csillámlik' (*mol'e-* 'megy, jár'); karj. *tšīlkettō-* 'felcsillan, csillámlik, fénylik' [fgr. *čōlk3-* ~ *čōlk3-* 'fénylik, ragyog, felcsillan, csillámlik']. Tőigeként csak a vogulban, a további rokon nyelvekben képzőkkel áll. A veláris és palatális magánhangzók feltételezett alapnyelvi váltakozása a szócsalád hangutánzó-hangfestő eredetével magyarázható. A szóvég -g gyakorító képző, ill. -n mozzanatos képző.

📖 FUF. 11: 192; EtSz. *csillag* a.; MSzFE.; TESz.; MNy. 84: 337; EWUng. • Vö. *csilla*, *csillag*, *csillámlik*, *csillár*, *sajog*¹

csimasz × A: 1198 ? *cimoz* [sz.] (MNL (OL) Dl. 40001); 1211 ? *Chymoz* [sz.] (PRT. 10: 512); 1405 k. *chimaz* (SchlSj. 1713.); 1578 *csima* [✓] (NySz.); 1604 *Csimmaz* (Szenczi Molnár: Dict.); 1830 *Csömöz* (TudGyűjt. 7: 119); 1838 *Csemezsagú* (Tsz.); NYJ. *csimmag* (Nyr. 26: 329) J: 1. 1405 k. 'szúnyog | Mücke' (SchlSj. 1713.) (↑); 2. 1525 k. 'poloska | Wanze' (MNy. 11: 82); 3. 1525 k. 'egy fajta csillogó, fényes bogár | Art glänzender Käfer' (Gl.); 4. 1719 ? 'pajor; féreg | Engerling; Ungeziefer' (SzT.), 1784 'ua.' (Baróti Szabó: KisdedSz. 79)

■ Bizonytalan eredetű, esetleg olasz (É.) jövevényszó. | ⊕ Vö. ol. (v.-ven.) *címaş* 'ági/házi poloska', (vel.) *cimese* 'krizantémpoloska', (ver.) *çimeso* 'ági/házi poloska', (svájci) *címaş* 'ua.', – ol. *cimice* 'ua.' [lat. *cimex*, *cimicem* [tárgyeset] 'ua.']. ⊕ A szóvégi g-s változat a →mag népetimológiai hatására keletkezhetett. Az 'ági/házi poloska' jelentést a középkori magyar városok olasz lakossága terjeszthette el. A 3. jelentés az ágyi/házi poloskára is vonatkozhat. A sokkal korábbi szúnyog jelentés keletkezése viszont tisztázatlan. A bizonyosan sokkal későbbi 4. jelentés metaforán alapul.

📖 EtSz.; Nyr. 88: 25; TESz.; EWUng. • Vö. *csincsilla*

csimbalkodik × A: 1647 *tsimbalkodván* [sz.] (NSz.); 1648 *tsimberkedik* [▽] (NySz.); 1794 *tsimpelkednek* (NSz.); 1813 *csimpajkodása* [sz.] (NSz.); 1839 *csümmelkedni* [sz.] (TudGyűjt. 12: 20) (EtSz. *csimpeszkedik* a.); NYJ. *csimmelkedik* (MTsz. *csimpelkedik* a.) J: 'csimpaszkodik | sich klammern'

csimpaszkodik A: 1708 ? *tsipefzkedem* (Pápai Páriz: Dict. *Öbhaereo* a.); 1790 rá *tsemeszkedtek* (NySz.); 1792 *Tsimmeşzkedni* [sz.] (Baróti Szabó: KisdedSz.); 1808 *Tsimpeşzkedni* [sz.] (Sándor I.: Toldalék *Tsimbelkedni* a.); 1831 *csimbeszkedik* [▽] (Kreszn.); 1837 *csimpaszkodik* (Nszt.); 1870 *csimpászkodik* (NSz.); 1874 *csümpeszkedtem* (NSz.); 1885 *csipaszkodott* (Nszt.); NYJ. *csimpószkodik* (ÚMTsz.); *csippeszkodik* (MTsz. *csimpaszkodik* a., *csimpeszkedik* a.) J: 'kapaszkodik, függeszkedik, lóg | sich klammern'

csimbalkódzik × A: 1787 *tsimbalkóddzik* [▽] (NSz.); 1788 *tsimpalygóznia* [sz.] (NSz.); 1790 *tsimpelkództek* (NSz.); 1792 öszve *csimbálygozik* (MNy. 65: 232); 1796 *tsimpajkódzik* (NSz.) J: 'csimpaszkodik | sich klammern'

■ Relatív fiktív töből keletkezett származékszó. | ⊕ A relatív tö -l, ill. -sz gyakorító képzővel keletkezett. A *csimberkedik* változat szó belseji -r-je lehet gyakorító képző is vagy l ~ r hangváltozással keletkezett. Az abszolút tö esetleg a →*csüng*-gel függhet össze. A szóvégek

különféle gyakorító-visszaható képzők. A magyarázat nehézsége, hogy a →*csüng* szó belseji magánhangzója palatális, ezzel szemben a *csimbalkodik*, *csimpaszkodik*, *csimbalkózik* szavaké veláris. A szócsalád kapcsolata a →*csíp*-pel tisztázatlan, de a szó keletkezéséhez feltehetőleg a →*csíp* is hozzájárulhatott. Ugyanakkor avval is számolni kell, hogy egyes változatok összefüggnek a →*csíp*-pel, amely a különböző eredetű változatok keveredéséhez vezetett.

📖 EtSz. *csimpeszkedik* a.; TESz. *csimpaszkodik* a.; EWUng. • Vö. *cibál*, *csüng*

csimbalkózik* → *csimbalkodik

***csimbók* × A:** 1728 *Csombok* (MNY. 75: 377); 1755 *csimbókba* (Nyr. 44: 123); 1762 *tsombókra* (MNY. 60: 223); NYJ. *csimbúk* (ÚMTsz.); *csombrék* (EtSz. 1: 1135) **J:** 1. 1728 'csomó | Knoten' (MNY. 75: 377) (↑); 2. 1755 'hajfonat | Zopf' (Nyr. 44: 123) (↑); 3. 1800 'gomb | Knopf' (Márton J.: MNSz.–NMSz. Toldalék); 4. 1836 'egy fajta gumós növény | Art Knollengewächs' (NSz.); 5. 1898 'alacsony termetű ember | Person von niedrigem Wuchs' (Dobos: DiákSz.)

■ Származékszó. | (⊕) A *csimbó* ~ *csombó*-ból keletkezett (ezek a →*csomó* 'csomó, görcs, bűtyök' változatai) -*k* kicsinyítő képzővel. Az 1. jelentés lehetett az eredeti, a további jelentések metaforikusan fejlődtek ki. (⊗) A hangalakra a →*csimbalkodik* is hatással lehetett, de ezzel a szóval való etimológiai összefüggése kevésbé valószínű.

📖 EtSz. *csomó* a.; TESz.; EWUng. • Vö. *csomó*

***csim-bum* A:** 1896 *Csin! Bum!* (MNY. 63: 102); 1959 *csim-bum* (ÉrtSz.) **J:** <ISZ> 1896 'lövöldözés, lármás zene, cintányér zaját utánzó szóként' | <Schallw für die Nachahmung lärmender Musik> # (MNY. 63: 102) (↑) | <FN> 1959 'zajos jelenet; zenebona | Heidenspektakel; Krawall' # (ÉrtSz.)

■ Összetett szó, ikerszó. | (⊕) A *csin* ~ *csim* 'hangutánzó szó' + *bumm* 'indulatszó' (1782: Nszt.) szavakból keletkezett. Az önálló szóként nem adatolt első tag szórövidülés a →*csinnadratta* szóból. A *csin* ~ *csim* váltakozás hasonulással éppúgy magyarázható, mint a *bumm* analógiás hatásával. – A második tag hangutánzó-hangfestő eredetű, a tompa, kongó, mély hanghatás megjelenítésére.

📖 TESz., *bumm* a. is; Kelemen J.: Mondszt. 72, 191; EWUng. • Vö. *csinnadratta*

***csimpánz* A:** 1855 *simpánz* (CsaládK. 1: 173); 1857/ *csimpáncz*, *csimpánz* (Nszt.); 1877 *simpánc* (NSz.); 1882 *csimpánszé* [-é birtokjel] (NSz.) **J:** 'egy fajta kisebb termetű, emberszabású majom | Schimpanse'

■ Nemzetközi szó. | (≡) Ném. *Schimpanse*; ang. *chimpanzee*; fr. *chimpanzé*; stb.: 'csimpánz'. A franciából terjedt el [< kikongo *chimpenzi*, *kimpenzi* 'emberszabású majom']. (⇒⊕) A magyarba főleg német közvetítéssel került át. (⊕) A szó eleji *cs* téves olvasaton nyugszik, de okkal számolhatunk a *csimpaszkodik* (→*csimbalkodik*) hatásával is.

📖 TESz.; EWUng.

csimpaszkodik* → *csimbalkodik

csimpolya × **A:** 1744 *Czímpojas* [sz.] [SZN.] (SzT.); 1775 *Csimpojas* [sz.] (MNy. 60: 223); 1815 *csimpoly* (Nyr. 3: 215); 1838 *Csimpolya* (Tsz.) **J:** 1. 1744 ? 'duda | Dudelsack' (SzT.) (↑), 1815 'ua.' (Nyr. 3: 215) (↑); 2. 1873 'kis dob | kleine Trommel' (NyK. 10: 327); 3. 1886 'furulya | Blockflöte' (Nyr. 15: 382)

■ Román jövevényszó. | (≡) Rom. *cimpoi* 'duda' [esetleg latin eredetű; vö. lat. *centipellio* 'recés gyomor <kérődző állatok összetett gyomra>']. (△) A szóvégi *a* megjelenésére az lehet a magyarázat, hogy a magyar először a rom. *cimpoiaș* 'dudás' szót vette át, amelynél a szóvégi *s* – mint melléknévképző – kiesett; a szóvégi *a* ugyanakkor analógián is nyugodhat → *csoroszlya*, → *korcsolya* stb. Az *ly*-os írásmód másodlagos keletkezésű és hiperkorrekt. A 2., 3. jelentés metafora.

📖 MNy. 47: 254; TESz.; EWUng. • Vö. *centi, dupla, flekk, ipall, pelenka*

csín Δ **A:** 1181 ? *Cin* [SZN.] (PRT. 8: 277); 1619 *csinnyanak* [*n-j* ~ *ny-j*] (NySz.); 1621 *Cziny* (Szenczi Molnár: Dict.); 1763 *csintúl* (NySz.); 1843 *csínnek* (NSz.) **J:** 1. 1619 'rend; mód | Ordnung; Art' (NySz.) (↑); 2. 1621 'csend; nyugalom | Ruhe; Stille' (Szenczi Molnár: Dict.) (↑); 3. 1636 'fortély | Kniff' (NySz.); 4. 1763 'csinosság; ízléses külső | Nettigkeiten; geschmackvolles Außeres' (NySz.) (↑)

■ Szláv jövevényszó. | (≡) Óe. szl. *čínъ* 'rend, sor; rang, méltóság, tekintély; mód, szabály'; szbhv. *čin* 'tett, cselekedet; rang, hivatal, tiszt(ség)', (R.) 'alak, (megjelenési) forma'; szlk. *čin* 'tett, cselekvés, cselekedet'; or. *чин* 'rang, méltóság, rend, szertartás; illendőség, illem'; stb. [indoeurópai eredetű; vö. óind *cinōti*, *cáyati* 'rétegez, sorba rendez; gyűjt; halmoz; összeilleszt; felépít, létesít'; gör. *ποιέω* 'csinál, tesz, cselekszik'; stb.]. (△) Ahogy a → *csinos*, → *csintalan* stb. is mutatja, a szó a magyarban eredetileg veláris *j*-vel hangzott; a 19. században a toldalékolt alak esetenként palatális magánhangzóval is előfordul. (↗) Nem tartozik ide a nyelvjárási *csín* ~ *csíny* 'a hordódonga vájata' (1586: Radvánszky: Csal. 2: 64) szó; ez valószínűleg az olaszból ered: ol. (vel.) *zina*, (mil.) *gina*: 'ua.'

📖 EtSz.; Kniezsa: SzlJsz. 134; TESz.; EWUng. • Vö. *csínál, csínja-bínja, csínján, csinos, csintalan, csíny, poéta*

csínál **A:** 1372 u./ *czjynalna* (JókK. 25); 1506 *Ekechenalo* [sz.] [SZN.] (Oklsz. *eke-csináló* a.); 1512 k. *czanaltata* [sz.] (WeszprK. 105); 1585 *tsinyált* [sz.] (Cal. 4); 1812 *tsálásaért* [sz.] (SzT.); 1816 *Tséalom* (Gyarmathi: Voc. 101); NYJ. *cánunk* (MTsz.); *sán* (ÚMTsz.) **J:** 1. 1372 u./ 'készít | herstellen, verfertigen; errichten' # (JókK. 25) (↑); 2. 1507 'javít | ausbessern' (SzT. *csínálás* a.); 3. 1551 'tesz, cselekszik | tun, machen' # (NySz.); 4. 1555 'gerebenez | hecheln' (Oklsz.) (MNy. 4: 177); 5. 1568 'rak, helyez | legen, stellen' (SzT.); 6. 1572 'nemz, létrehoz; együtt hál, közösül <szépítő kifejezésekben> | zeugen; beischlafe <in euphem Ausdrücken>' (SzT.); 7. 1750 k. 'okoz, előidézt | verursachen' (SzT.) **Sz:** ~**tat** 1372 u./ *czjynaltattny* (JókK. 3) | ~**t** 1490 k. *chjynath* <BEF MN-I IGENÉV> (NagyvGl. 174.); 1867 'tettetett, színlelt | Schein-; erkünstelt' (Nefelejts 1867. máj. 5.: 215) | ~**mány** 1551 *chinalmanyi* (TESz.) | ~**odik** 1794 *nem-tsinálódna*-é 'készül, létrejön | entstehen' (Nsz.).

■ Szláv jövevényszó. | (≡) Szbhv. (R.) *činjati* 'csinál, gyakorta tesz, cselekszik'; le. (R.) *czyniac* 'ua.'; más szláv nyelvekben csak igekötővel: or. *учиняють* 'csinál, tesz, cselekszik, elrendez'; stb. [< szláv **činiti* 'rendbe szed, elrendez; tesz, csinál, cselekszik'; vö. → *csín*]. (△) A szó belseji *n* depalatalizálódás eredménye. A változatok, mint pl. a *cán*, *csál* szóösszerántással keletkeztek.

📖 EtSz.; Kniezsa: SzlJsz. 135; TESz.; EWUng. • Vö. *csín, mondvacsinált*

csincsér × **A:** 1556 *zinger* (MNY. 79: 510); 1564 *Chynchyer* (OkISz.); 1598 *czenczér* [?] (Kakuk: ÉIOsm. 431); 1603 *czönczer* [?] (Kakuk: ÉIOsm. 431); 1634 *Csincsir* (MNY. 79: 510); 1697 *Cséncsér* (MNY. 79: 510) **J: 1.** 1556 'kézi békó, bilincs | Handfessel' (MNY. 79: 510) (↑); **2.** 1681 'nyakló, nyakvas | Halseisen' (SZT.)

■ Oszmán-török jövevényszó, esetleg szerbhorvát közvetítéssel is. | (≡) Oszm. *zincir* 'bilincs, kötelék'; – vö. még szbhv. (R.) *sindžir* 'ua.'. Az oszmánba az újperzsa *zinjūr* 'ua.' szóból ered. (≈) Megfelelői: rom. *singir*, (R.) *zingir*; blg. (R.) *zundžip*; albán *zinxhir*: 'ua.'. (△) A szó belseji cs hanghelyettesítésen, a szó eleji cs hasonuláson alapul. A szó belseji g-s változatok gy-ként olvasandók és helyettesítésre utalnak. (△⇒) A magyarból: szlk. (R.) *činčier* 'ua.'.

EtSz.; TESz.; Kakuk: ÉIOsm. 431; EWUng.

csincsilla **A:** 1887 *chinchillával* (Nsz.); 1893 *Csincsilla* (PallasLex.) **J: 1.** 1887 'ennek kikészített prémje, bundája | Chinchillapelz' (Nsz.); **2.** 1893 'Dél-Amerikában honos rágcsáló állat | südamerikanisches Nagetier' (PallasLex.) (↑)

■ Nemzetközi szó. | (≡) Ném. *Chinchilla*; ang. *chinchilla*; sp. *chinchilla*; stb.: 'csincsilla'. A spanyolból terjedt el [< sp. (arg.) *chinchá* 'görény' vagy egy indián nyelvből]. (⇒△) A magyarba elsősorban a németből került át. (⊙) Állattani és szőrmeipari műszó.

EtSz.; EWUng. • Vö. *csimasz*

csinga × **A:** 1550 k. *czenghe, czyngewel* (KolGl.); 1830 *Csinga, Csönge* (TudGyűjt. 7: 119); NYJ. *cingál* [sz.] (MTsz.); *csenge* (EtSz. *csinge* a.) **J: 1.** 1550 k. 'labda | Spielball' (KolGl.) (↑); **2.** 1830 'egy fajta labdajáték | Art Ballspiel' (TudGyűjt. 7: 119) (↑); **3.** 1832 'vmihez toldott darab | Ansatzstück' (TudGyűjt. 3: 71); **4.** 1897 'hinta | Schaukel' (Nyr. 26: 282)

csingolódik × **A:** 1651 *őszve-chingolódik* [▽] (NySz.); 1786 *tzingolódnak* (NySz.) **J: 1.** 1651 '(össze)ölelkezik | sich umschlingen' (NySz.) (↑); **2.** 1888 'vmibe kapaszkodva himbálódik | sich schaukeln' (Nyr. 17: 272)

■ A szócsalád időrendben legkorábbi tagja, a **csinga** bizonytalan eredetű, esetleg egy származékszó szófajváltásával keletkezett. | (△) Egy →*csüng*-ből származó, -a képzős főnevesült folyamatos melléknévi igenévnek tűnik; az alaktanához vö. →*csusza*, →*hulla* stb.

■ A **csingolódik** származékszó. | (△) Ugyanebből az alapszóból gyakorító képzővel alkotott származékszó lehet.

▣ A SZÓCSALÁDHOZ MÉG | (⊖) Idetartoznak: *csingalózik* 'lecsüng, lelóg' (1630: SZT.); *csingasz kodik* 'vmibe kapaszkodik' (1830: Uránia 3: 144); *csingál* 'ua.; ringatózik, himbálódik' (1831: Kreszn.); *csingolyázik* 'ringatózik, himbálódik' (1855–1860: MNY. 38: 222); (N.) *csingol* 'vmibe kapaszkodik' (Nyr. 84: 363); stb. (△) Az értelmezés nehézsége, hogy a →*csüng* szó belseji magánhangzója palatális, a *csinga* és a szócsalád további tagjaié viszont veláris. (△) A magyarázat, miszerint a *csinga* a *csingál*-ból elvonással keletkezett, téves.

EtSz.; TESz. *csinga*¹ a., *csingolódik* a. is; EWUng. • Vö. *csüng*

csingolódik → *csinga*

csínja-bínja **A:** 1675 *Csinnyát-binnyát* (NySz.) **J:** 'fortély, tipp, trükk | Kniff, Trick'

■ Játszi szóalkotás útján keletkezett ikerszó. | (△) A *csínja* (→*csín* 'mód, fortély, trükk' E/3. személyű, birtokos személyjellel) szóból; a keletkezés módjához vö. →*csigabiga*, *csonkabonka* (→*csonka*) stb.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *csín*

csínján A: 1585 *Tsinnyan* (Cal. 696) J: 'óvatosan, nyugodtan, lassan | sachte, behutsam'

■ Megszilárdult határozóragos főnév szófajváltásával keletkezett. | (△) A *csínján* 'módjával, ügyességgel' a →*csín* E/3. személyű, birtokos személyjellel és -n módhatározóraggal ellátott alakja. Eredetileg olyan tevékenységekre utalhatott, amelyek különleges szakértelmet, ügyességet és elővigyázatosságot igényeltek. A szófajváltás birtokosi szószerkezetben mehetett végbe. (⊖) Hasonló jelentésváltozáshoz vö. *módjával* 'mértékkel' (1598: TESz.); ez a →*mód-*ból E/3. személyű, birtokos személyjellel és eszközhatározóraggal keletkezett.

📖 EtSz. *csín* a.; TESz.; EWUng. • Vö. *csín*

csinnadratta A: 1860 *csindaratta*-bummaratta (NSz.); 1866 *csindedaratta* (NSz.); 1877 *Csintaratta* (MNy. 68: 336); 1879 *csinnaratta* (NSz.); 1881 *csinnadratta* (Nsz.); 1890 *csinadrattát* (Nsz.). J: <FN> 1. 1860 'hangos zene | überlaute Musik, Tschintarata' (NSz.) (↑); 2. 1881 'zaj; láрма | Geräusch; Lärm' (Nsz.) (↑) | <ISZ> 1881 'figyelemfelkeltő szóként v. hangos zene zajának utánzására | (Schallw für Klimbim, für überlaute Musik)' (Nsz.) (↑)

■ Német jövevényszó. | (≡) Ném. *Tschintarata* 'túlságosan hangos zene', (B.) *tschinnadra* 'ua.; hangos rézfúvós zene', *tsching taratata* 'a rézfúvós zene jellegzetes hangjának utánzására' [hangutánzó-hangfestő]. (⊖) Idetartoznak: *csintadra* 'csinnadratta' (1872: NSz.); *csindara* 'a rézfúvós zene jellegzetes hangjának utánzására' (1881: Nsz.); ezek vagy a bécsi németből (↑) kerültek át vagy a magyarban szóösszerántással keletkeztek.

📖 TESz.; Kelemen J.: Monds. 73; EWUng. • Vö. *csim-bum*

csinos A: 1604 *Czinós* (Szenczi Molnár: Dict.); 1613 *csinyosban* (NySz.); 1636 *tsinnyosságára* [sz.] (NySz.); 1750 *tsínos* (NSz.) J: 1. 1604 'elrendezésében, külsejében tetszetős | wohlgeordnet' (Szenczi Molnár: Dict.) (↑); 2. 1604 'kecses, bájos, kedves, szelíd | anmutig, ruhig' (Szenczi Molnár: Dict.) (↑); 3. 1613 'takaros, szép, rendes; kedves, bájos | hübsch; nett' # (NySz.) (↑) Sz: ~ít 1604 *Czinofitom* (Szenczi Molnár: Dict. *Tranquillo* a.) | ~odik 1792 *Tsínofodni* [sz.] (Baróti Szabó: KisdedSz.)

■ Származékszó. | (△) A →*csín* 'rend, mód; csinosság, tetszetősség' szóból keletkezett -s melléknévképzővel.

📖 TESz. *csín* a.; EWUng. • Vö. *csín*

csintalan A: 1273 *Chyntolon* [SZN.] (Oklsz.); 1348 *Chyntalan* [SZN.] (Oklsz.); 1518 k. *Cỹtalan* (PeerK. 338); 1843 *csinytalan* (NSz.); 1844 *Csinytalan* (NSz.) J: 1. 1273 ? 'züllött, léha, aljas | unzüchtig, niederträchtig' # (Oklsz.) (↑), 1518 k. 'ua.' (PeerK. 338) (↑); 2. 1273 ? 'nyugtalan, pajkos, vidám | unruhig, ausgelassen' # (Oklsz.) (↑), 1604 'ua.' (Szenczi Molnár: Dict.); 3. 1273 ? 'zilált, rendetlen | unordentlich' (Oklsz.) (↑), 1604 'ua.' (Szenczi Molnár: Dict.) Sz: ~kodik 1604 *Czintalankodom* (Szenczi Molnár: Dict.)

■ Származékszó. | (△) A →*csín* 'rend, mód, trükk, fortély' szóból -*talan* melléknévképzővel keletkezett. A szó leginkább egy személy viselkedésére, modorára vonatkozott. (⊖) Az alapszó

további, hasonló értelmű, melléknévképzős származékszava: *csínatlan* 'rendetlen; ügyetlen, tehetetlen' (1784: Baróti Szabó: KisdedSz. 16).

📖 TESz. *csín* a.; EWUng. • Vö. *csín*

csínvat × **A:** 1614 *csínuat* (NyDtáj. 150); 17. sz. *Czimbat* (Nyr. 5: 205); 1760 *Csinatos* [sz.] (MNy. 79: 510); 1786 *csínatt* (MNy. 65: 232); 1834 *Tsinvad* (Kassai: Gyökerésző 3: 466) **J:** 'egy fajta sűrű, rendszerint sávolykötésű szövet | Drillich'

■ Szlovák jövevényszó. | (≡) Szlk. *čínovat'* 'háromnyüsstös vászon' [eredetéhez vö. szlk. *činy* [többes szám] 'csép, csin vessző, keresztcsép <a szövőszéken>'; a szlávba a ném. (kfn.) *schin* 'vékony fa- v. fémléc, sín'; vö. →*sín*] (≈) Vö. még cseh *čínovat'*; ukr. (N.) *чинівать*; stb.: 'háromnyüsstös vászon'. (⊕) A *csimbat* változathoz vö. →*bognár*, →*bükköny* stb. (⊖) Ugyanerre az etimonra megy vissza: *csin* 'keresztcsép <a szövőszéken>' (1806: EtSz.).

📖 EtSz.; TESz.; EWUng. • Vö. *sín*

csíny **A:** 1594 e. *chynt* (Balassi: Camp. 30); 1643 *csínyt* [✍] (LevT. 2: 239); 1761 *tsinokra* (NSz.) **J:** 'bosszantó v. mulattató, pajkos cselekedet, tett | übermütiger Streich' #

■ Szóhasadás eredménye. | (⊕) A →*csín* 'mód, trükk, fortély' szóból keletkezett, szóvégi palatalizációval. A szó belseji palatális magánhangzós és a szóvégi *ny*-es változatok csak a 19. sz. második felében szilárdultak meg. A szónak eredetileg pejoratív értelme volt. – Az *államcsíny* 'államcsíny, puccs' (1851: NSz.) összetétel tükörfordítás a ném. *Staatsstreich* 'ua.' alapján; a magyarban az →*állam* és *csíny* szavakból áll.

📖 EtSz. *csín* a.; Kniezsa: SzlJsz. 134; Grétsy: Szóhas. 133; TESz.; EWUng. • Vö. *csín*

csíp **A:** 1208 ? *Cipeu* [sz.] [HN.] (Jerney: MNyKincs. 26); 1211 ? *Chipeu* [sz.] [SZN.] (Oklsz.); 1214/ ? *Sypeu* [sz.] [SZN.] (VárReg. 323.); 1456 k. *chýpi* (SermDom. 2: 313); 1763 *csépni* [sz.] (NSz.) **J:** 1. 1456 k. 'állat' megszúr | stechen (Bienen, Mücken usw.)' # (SermDom. 2: 313) (↑); 2. 1519 'vmilyen tárggyal' összeszorít | zwicken (mit den Fingern, mit einem Gegenstand)' # (JordK. 63); 3. 1566 'csipkelődik | sticheln' (Heltai: Fab. 128); 4. 1577 'erős íz' éget | brennen (auf der Zunge)' (KolGl.); 5. [főleg *le~*] 1577 'vmiből' letör | abbrechen (KolGl.); 6. 1613 'elvesz; ellop | wegnehmen; klauen' (NySz.); 7. [főleg *el~*] 1791 'elfog | festnehmen' (NSz.); 8. [*~vkit, vmit*] 1978 'vkit kellemesnek, bájosnak, vonzónak tart | für angenehm, anziehend halten' (Nyr. 102: 150) **Sz:** **csipel** 1456 k. *chýpelyk* 'csipked, megcsíp | zwicken' (SermDom. 2: 521) | **~tető** 1513 *chyphthewas* <FOLY MN-I IGENÉV> (Oklsz.); 1528 *czipthethew* <FN> 'zárdá, rendház | Kloster' (MNy. 31: 125); 1570 'csípőfogó | Zwickzange' (NySz.) | **csipdes** 1528 *chýpdesesek* [sz.] (SzékK. 349) | **csipked** 1577 k. *chýpkeodeo* [sz.] (OrvK. 75) | **csipet** 1636 *Csipetenként* (NySz.) | **csipetnyi** 1749 *csipetnyi* (NySz.) | **~tet** 1759 *csiptesd* 'lefog, szorít | klemmen (trans.)' (NSz.) | **csippent** 1766 *tsippentéssel* [sz.] (NSz.) | **csipeget** 1710 k. *csipegetett* [sz.] 'cakkoz, csipkéz | zacken' (SzT.); 1767 *Tsipegetni* [sz.] 'tépked, kopaszt, cibál | rupfen, zupfen' (Pápai Páriz–Bod: Dict.) | **csipesz** 1833 *csipesz* (Szily: NyÚSz.) | **csipetke** 1838 *csipetke* (Tsz.) | **csipkelődik** 1851 *csipkelődék* 'csipkelődik, gúnyolódik | sich häkeln' (NSz.)

■ Valószínűleg örökség a finnugor korból. | (≡) Zürj. (Sz.) *čepel'* 'csipet', *čepel't-* 'csíp, csipked'; votj. *čepil'i* 'csipés', (Sz.) *čepil't-* 'csíp, csipked'; ? cser. (KH.) *cawešte-* 'csíp, csipked, (meg)csíp' [fgr. **čěppz* 'csipet, ujjhegy; csíp, csipked']. (⊕) A rokon nyelvi megfelelők alapján eredetileg egy fajta igenévszó lehetett; vö. még (N.) *csíp* 'egy csipet kender'. Az esetleges hangutánzó-hangfestő jelleg némileg bizonytalanná teszi a magyarázatot. (≈) Ehhez hasonló: or.

уцунать; csuv. *тѣѡбат*: '(meg)csíp, csípked'. ⊕ Igeközös összetételek: *becsíp* 'enyhén ittassá válik, becsiccent' (1838: Tzs.), *kicsípi magát* 'kicsinosítja, kicicomázza magát' (1841: NSz.), amelynek az értelmi-szemléleti keletkezési alapja nem világos.

📖 FUF. 7: 39; MSzFE.; TESz., *kicsípi magát* a. is; MNy. 77: 168; EWUng. • Vö. *csimbalkodik*, *csipisz*, *csipke*², *csípő*, *csúp*

csipa **A**: 1211 ? *Chypa* [szn.] (Oklsz.); 1532 *copassa* [sz.] (TihK. 46); 1550 k. *chopa* (KolGl.); 1559 *Czipas* [sz.] (NySz.); 1595 *chyppait* (NySz.); NYJ. *csapa* (ÚMTsz.) **J**: 1. 1211 ? 'a szem sárgás váladéka | Augenbutter' # (Oklsz.) (↑), 1532 'ua.' (TihK. 46) (↑); 2. 1803 'gyanta | Harz' (Márton J.: MNSz.–NMSz. *Hartz II.* a.)

■ Ótörök jövevényszó. | ⊕ Oszm. *çapak*; ujb. (mod.) *čapak*; tar. *čapak*; stb.: 'csipa' [tisztázatlan eredetű]. ⊕ Vö. még Kāšy. *čālpāk*; kirg. *čilpaq*: 'ua.'. ⊕ Kiindulási alakja a **čapaγ* lehetett. A szóvéghez vö. →*apró*, →*bóda*. Az elhasonuláshoz a magyarban vö. →*gyertya*.

📖 EtSz.; TESz.; Ligeti: TörK. 58; EWUng.

csip-csup **A**: 1713 *csip-csop* (Nyr. 72: 75); 1718 *csippel-csuppal*, *csöppel-csappal* (Nyr. 72: 75) **J**: 'vacak, apró, csekély, jelentéktelen | fipsig, geringfügig'

■ Játszi szóalkotás útján keletkezett ikerszó. | ⊕ A *csip*-ből jött létre, feltehetőleg a →*csepp* változatából; a keletkezés módjához vö. →*csigabiga*, *csonkabonka* (→*csonka*) stb. ⊕ Idetartozik: *csirip-csup* 'igen apró' (1818: MNy. 82: 254). – Idetartoznak még: (N.) *csipegve-csupogva* 'apránként, cseppenként' (Nyr. 9: 140), *csipeg-csupog* 'lassan csepeg' (Nyr. 9: 140). ⊕ Az első tag és a →*csip* összefüggése kevésbé valószínű.

📖 EtSz. 2. *csip* a.; TESz.; EWUng. • Vö. *csepp*

csiperke **A**: 1228 *Cheperka* [szn.]; *Cheperke* [sz.] (Oklsz.); 1584 *chöpörke* [?] (NySz. *csöpörke* a.); 1707 *Pecsérke* (MNy. 8: 128); 1783 *csiperke* (EtSz.); 1794 *patsírta* gombával (NSz.); 1795 *Petsertigomba* (NSz.); 1831/ *Peczérke* (Tsz. 289); 1861 *pecsirke* (NSz.); NYJ. *picsírke*, *sepérke* (ÚMTsz.) **J**: 1. 1228 ? 'egy fajta gomba, sampinyon | Champignon (Psalliota campestris)' # (Oklsz.) (↑), 1358 'ua.' (Oklsz.); 2. 1878 'keskeny karimájú kalap | schmalkrempiger Hut' (Nyr. 7: 138)

■ Jövevényszó, valószínűleg egy déli szláv nyelvből, és a szlovákból. | ⊕ Blg. *nečypka*, (N.) *nečypka*; szbhv. *pečurka*; szln. *pečarka*; szlk. *pečiarke*, (N.) *pičurca*: 'csiperke' [< szláv **pek*- 'süt']. ⊕ Megfelelői más szláv nyelvekben is megtalálhatók. A bolgárból ered a rom. *ciupercă* 'csiperke'. ⊕ A magyarban vagy hangátvetés ment végbe, vagy a korábbi változatok a szó eleji *č* hangot tartalmazó bolgár változatra mennek vissza. A későbbi változatok, mint a *pecsérke*, a szlovákból erednek, a *pacsírta* változat a *pacsirta* (→*pacsir*) népetimológiás hatását tükrözi. Az 2. jelentés keletkezéséhez vö. *cseperke kalap* 'vékony karimájú kalap' (1847: NSz.). – A *csuporka* 'csiperke' (1838: Tsz.) székely nyelvjárási szó valószínűleg külön átvétel a románból (↑). ⊕ A *csiperke* és a →*cseperedik* összefüggése kevésbé valószínű.

📖 EtSz.; Kniezsa: SzlJsz. 408, 614; TESz.; EWUng. • Vö. *pecsenye*

csipisz **A**: 1831 *Csipisz* (TudGyűjt. 7: 18) **J**: 1. 1831 'ürülék, széklet | Exkrementé' (TudGyűjt. 7: 18) (↑); 2. 1832 'nulla, semmi | Null, Nichts' (TudGyűjt. 3: 71); 3. 1846 'a maga

nemében kicsi dolog | ein (in seiner Art) kleines Ding' (Bloch); 4. 1862 'ujjal mutatott füge | mit Fingern gezeigte Feige' (CzF.)

■ Bizonytalan eredetű, esetleg származékszó. | (△) Talán a →*csíp* szóból -sz névszóképzővel; az alaktanához vö. →*eresz*, →*rekesz* stb. Az eredeti jelentése 'kicsi, jelentéktelen mennyiség' lehetett. Az 1. jelentés a 2.-ból fejlődhetett ki a *csipisz az orrodra, nesze csipisz* 'kapsz egy pofont' kifejezésekből. (△) A szlovénből való származtatása kevésbé valószínű.

EtSz.; TESz.; EWUng. • Vö. *csíp*

csipke¹ A: 1113 ? *cipicas* [sz.] [HN.] (MNL (OL) Dl. 273052); 1246/ *chipke*-bokor (Wenzel: ÁÚO. 7: 213); 1305 *Chypka* (Oklsz.); 1799 *Sipke* gyümöls (NSz.); 1863 *Csipnye*-bokor, *Csipke* (Kriza [szerk.] Vadr. 494); NYJ. *bicske*, *csitke* (MTsz.); *Sípká* (Nyr. 43: 142) **J:** 1. 1113 ? 'csipkebogyó | Hagebutte' (MNL (OL) Dl. 273052) (↑), 1246/ 'ua.' (Wenzel: ÁÚO. 7: 213) (↑); 2. 1113 ? 'vadrózsa | Hagerose' (MNL (OL) Dl. 273052) (↑), 1264 'ua.' (Oklsz.); 3. 1753 'tövis | Dorn' (NSz.) **Sz:** ~s 1113 ? [HN.] (MNL (OL) Dl. 273052) (↑); 1550 k. *czypkées* (FN) (KolGl.)

■ Valószínűleg bolgár vagy szlovák jövevényszó. | (≡) Blg. *uunka* 'csipkebogyó; csipkebogyóbokor' [< blg. *uun* 'tövis, túske, fullánk; csúcs, hegyes vég'; stb.] vagy szlk. *sípka* 'csipkebogyó' [< szlk. *šíp* 'nyíl(vessző); csipkerózsa']. Vö. még óe. szl. *šipъkъ* '(csipke)rózsa'; or. *уиновикъ* 'csipkebogyóbokor'; stb. (△) A szó eleji szláv *š* > m. *cs* hangváltozás a szláv jövevényszavakban szokatlan. – A *bicske* változat hangátvétellel keletkezett. A 3. jelentéshez vö. cseh *šipka* 'nyilacska', (R.) 'tövis, túske, fullánk'. (⊖) Idetartoznak: *csiggenye* 'csipkebogyó; csipkebogyóbokor' (1831: Kreszn.); *csipkenye* 'ua.' (1836: Kassai: Gyökerésző 5: 185); ezek a →*berkenye*, *gelyegenye* (→*galagonya*) stb. növénynevek hatására keletkeztek.

EtSz.; Kniezsa: SzlJsz. 615; TESz.; EWUng. • Vö. *csipke²*

csipke² A: 1535 *chypkes* [sz.] (Oklsz.); 1660 ? *csepkés* [sz.] (Radvánszky: Csal. 2: 336); 1714 *csepkével* (SzT. *csipke¹* a.); 1734 *Csüpkés* [sz.] (SzT. *aranycsipkés* a.); NYJ. *sípke* (ÚMTsz.); *csitke* (ÚMTsz.) **J:** 1. 1535 'cakkos (ruha)szegély | gezackter Rand' (Oklsz.) (↑); 2. 1576 'csipkedisz (ruhán) | Spitze (an Kleidern); zackiger Vorsprung' # (SzT.); 3. 1734 'cakk | Zacke' (MNY. 57: 488); 4. 1735 'csipkediszítmény (építészetben) | Spitzornament (in der Architektur)' (SzT.) **Sz:** ~s 1535 (Oklsz.) (↑) | ~z 1604 *Csipekészet* (Szeneci Molnár: Dict.)

■ Belső keletkezésű, kialakulásmódja azonban bizonytalan. | 1. Elvonás. | (△) A *csipked* '(meg)csíp, csipked' (→*csíp*) szóból keletkezett. A megnevezés azon alapulhat, hogy a hálózathoz hasonló, gyakran ollóval elkészített, lyuggatott csipke valamiféle megtépkedett, lecsipkedett dologra emlékeztet. 2. Jelentésselkülönülés. | (△) A →*csipke¹* szóból jött létre. A megnevezés a tűskék és a hegyes, fogazott szélű ruhaszegély, ill. cakkozott szegélydíz közötti hasonlóságon alapulhat. □ (≈) Hasonló szemlélethez vö. ném. *Spitze* 'hegyes, cakkozott kiálló rész, nyúlvány; csücsök'; fr. *point* 'szúrás, dőfés, csúcs, hegyes vég'; stb. (△) A 2. jelentés lehetett az eredeti. (△⇒) Valószínűleg a magyarból: blg. (N.) *uinka*; szbvhv. *čipka*, *čipke* [többes szám]; szlk. *čipka*; stb.: 'csipke (ruhán)'. (△) A →*csíp*-ből, -*ke* kicsinyítő képzős származékszóként való magyarázata téves.

EtSz.; Kniezsa: SzlJsz. 615; TESz.; EWUng. • Vö. *csíp*, *csipke¹*

csipog A: 1536 ? *fybogak* (Pesti: Fab. 62); 1621 *Czipegni* [sz.] (Szeneci Molnár: Dict.); 1784 *tfipogni* [sz.] (Baróti Szabó: KisdédSz. 81); 1804/ *sipogását* [sz.] (NSz.); 1805 *csipög* (NSz.); 1862 *csibeg* (CzF.); NYJ. *cipeg* (ÚMTsz.) **J:** 1. 1536 ? 'vékony, magas hangon szól |

piepen, piepsen' # (Pesti: Fab. 62) (↑), 1621 'ua.' (Szenczi Molnár: Dict.) (↑); 2. 1889 'csacsog, fecseg | plappern, schwatzen' (NSz.)

■ Onomatopoeitikus eredetű. | ⊕ A szótő a →*cseveg*, →*csibe* stb. tövével függ össze. A szóvég -g gyakorító képző. ≅ Hasonló hangutánzó-hangfestő szavak más finnugor nyelvekben: zürj. *čipestni* 'csicseregni, csiripelni kezd'; votj. *čipsini* 'csiripel, csipog, cincog' stb. ⊕ Mindkét szó valószínűsíthető etimológiai összefüggése szól amellett, hogy az első szótörténeti adat ide is, és a →*zsibong* szóhoz is tartozhat.

📖 MNy. 10: 162; EtSz. *csipög* a.; TESz.; EWUng. • Vö. *csibe*, *cseveg*, *csivikel*, *zsibong*

csípő [6] **A:** 1211 ? *Chipeu* [SZN.] (OkLSz.); 1550 k. *czype* (KolGl.); 1551 *chipeienek* (NySz.); 1572 *chepew* (Gl.); 1577 k. *Chypeore* (OrvK. 280); NYJ. *csíp*, *csipü* (Nyatl.) **J:** 'a törzs csípőcsont körül kidomborodó része | Hüfte'

■ Származékszó szófajváltásának eredménye. | ⊕ A →*csíp* '(meg)csíp, csípked' szóból főnevesült folyamatos melléknévi igenév -ő képzővel; az alaktanához vö. →*kendő*, →*tető* stb. A megnevezés azon a szemléleten alapul, hogy a csípőcsont mintegy befogja, becsípi a forgócsontot. Ehhez a szemlélethez vö. még *csípőcsont* (1577 k.: OrvK. 280) összetételt. ~ Idetartoznak: (R.) *csípely* 'csípő' (1846: NSz.); (N.) *csipöle* 'ua.' (MTsz.); ezek származékszavak a *csípő*-ből névszóképzővel.

📖 EtSz.; TESz.; EWUng. • Vö. *csíp*

csíra¹ × **A:** 1744 *csire* (MNy. 79: 510); 1785 *Csira* (MNy. 11: 371) **J:** <MN> 1. 1744 'lefelé álló <szarv> | abwärts gebogen <Horn>' (MNy. 79: 510) (↑); 2. 1830 'kicsiny, vöröstarka, rövidszarvú <szarvasmarha> | klein, rotscheckig, kurzhörnig' (TudGyűjt. 7: 119); 3. 1886 'vörös <ember> | rot <Mensch>' (Nyr. 15: 334) | <FN> 1819 e. 'kis, vöröstarka tehén | kleines, rotscheckiges Rind' (Nsz.).

■ Ismeretlen eredetű. | ⊕ A →*csíra*² szóval való összefüggése tisztázatlan.

📖 EtSz.; TESz. *csíra*² a.; EWUng.

csíra² × **A:** 1773 *tsiranakis* (NytudÉrt. 45: 55); 1836 *Stira* (Kassai: Gyökerésző 5: 199); NYJ. *csíra*, *scsíra* (MTsz. 2. *csíra* a.) **J:** 1. 1773 'hermafrodita | Zwitter' (NytudÉrt. 45: 55) (↑); 2. 1878 'meddő tehén | gelte Kuh' (Nyr. 7: 41); 3. 1894 'kisgyerek | kleines Kind' (Nyr. 23: 72)

■ Szlovák jövevényszó. | ≡ Szlk. *štira*, (N.) *ščira*: 'kétnemű lény, hermafrodita' [? < rom. (N.) *știr* 'terméketlen, meddő']. Forrása: gör. *στειρα* 'meddő asszony, nő'. Vö. még blg. (N.) *uyp* 'terméketlen, steril'; ukr. (N.) *у́мұ́ря* 'meddő birka'; stb. A vlach pásztorkodás szavaként a megfelelői minden balkáni nyelvben megtalálhatók. ~ Idetartozik: *ester* 'steril, meddő' (1838: Tsz.); a románból (↑) származik.

📖 EtSz.; Kniezsa: SzlJsz. 136; TESz. *csíra*¹ a.; EWUng. • Vö. *steril*

csíra **A:** 1400 ? *Chira* [SZN.] (OkLSz.); 1577 k. *ký chýraznak* [sz.] (OrvK. 79); 1590 *cziraia* (Szikszai Fabricius: LatMSzj. 30); 1795 k. *tzirka* [sz.] (NSz.); 1797 *tsírázot* [sz.] (ItK. 86: 207); NYJ. *cěra* (ÚMTsz.) **J:** 1. 1577 k. 'magból, gumóból kisarjadtt fiatal hajtás | Keim(ling)' # (OrvK. 79) (↑); 2. 1700 'gyökér; kezdet | Wurzel; Anfang' (NSz.) **Sz:** ~**zík** 1577 k. (OrvK. 79) (↑)

■ Bizonytalan eredetű, esetleg örökség; ugor kori tő, valószínűleg magyar képzéssel. | (≡) A szótőhöz vö. vog. (AK.) *šark*, (FL.) *širka*: 'csíra' [ugor **čörz* vagy **čörkz*: 'ua.']. (⊕) A magyarázatot nehezíti, hogy a magyar szó eredeti palatális magánhangzórendszere nem helytálló. Nem dönthető el, vajon a szóvégi *a* egy névszóképző vagy egy birtokos személyjel. – A (R.) *csirág* 'spárga' (1763: NSz.) a *csíra* többes számú *csirák* alakjának félreértésével keletkezett.

📖 FUF. 11: 194; MSzFE.; TESz., *csirág* a. is; EWUng.

csiribiri × **A**: 1708 *csiribiri*-lovak [🔪] (Pusztai); NYJ. *czire-bire* (ÚMTsz.) **J**: 1. 1708 'hitvány; aprócseprő, kicsi | gering; kleinwinzig' (Pusztai) (↑); 2. 1891 'sokat beszélő | geschwätzig' (Nyr. 20: 45)

■ Valószínűleg olasz (É.) jövevényszó. | (≡) Ol. (mil.piem.tr.vel.) *ciribicòcola*, *ciribígola*, *ciribiricòcola* 'ostoba, tökfilkó (tréfás)', (val.) *ciribècola* 'üres fecsegés; szószátyár, fecsegő ember', (com.) *ciribiciàcola* 'könnyelmű, meggondolatlan, butácska kislány', *ciribít* 'bohóc, bolondos, hóbortos fickó, különc', (N.) *ciribiribín* 'kezdő refrénként' [hangutánzó-hangfestő eredetű]. (≈) Hasonló hangutánzó-hangfestő szavak: vog. (R.) *sirä-pirä* 'kicsi; kacat, holmi, törmelék'; votj. (M.) *čīri-pīri* 'ua.'; ném. (St.) *tschuri-muri* 'kapkodó, szórakozott ember, hebehurgya, kelekótya'. (⊕) Bizonyára a Magyarországon fellépő olasz komédiások terjesztették el. A 2. jelentés keletkezéséhez valószínűleg a →*csiricsaré* megfelelő jelentése is hozzájárult. (⊖) Idetartoznak: *csiricsánkó* '(kis) csacsi, kisfiú, tacsó, legényke' (1696: SzT.); *csiripár* 'apró, csöppnyi, icipici' (1835: SzT.). (⊕) A (N.) *csuri-buri* (ÚMTsz.) vagy a *csiribiri*-ből keletkezett játszi szóalkotással vagy egy ettől független ikerszó. (⊕) A *csiribiri* magyar ikerszóként való magyarázata nem meggyőző.

📖 TESz.; EWUng.

csiricsaré **A**: 1764 e./ *Csiri, csaré* (Amade: Versei 283); 1794 *Tsiri-Tsári* (MNY. 8: 272); NYJ. *cserecsara* (ÚMTsz.) **J**: (FN) 1. 1764 e./ ? 'fecsegés | Geschwätz' (Amade: Versei 283) (↑), 1794 'ua.' (MNY. 8: 272) (↑); 2. 1862 'irka-firka | Gekritzel' (CzF.) | (MN) 1. 1814 'közönséges | gemein' (Nszt.); 2. 1829 'fecsegő | geschwätzig' (TudGyűjt. 11: 84); 3. 1878 'apró-cseprő; hitvány | geringfügig, geringwertig' (Nyr. 7: 328); 4. 1878 'rikítóan tarka; cicomás | schreiend bunt; aufgedonnert' (Nyr. 7: 429); 5. 1890 'szeleburdi; félbolond | schusselig; halbverrückt' (Nyr. 19: 480); 6. 1905 'víg kedvű | lustig' (NyF. 17: 13)

■ Vitatott eredetű. | 1. Belső keletkezésű összetétel, ikerszó. | (⊕) Az önálló szóként nem adatolt tagok a →*cserreg*, →*csiripel* és →*csáro* fiktív, hangutánzó-hangfestő eredetű tövéből eredő származékszók. A végződése -i, ill. -é folyamatos melléknévi igenévképző; a keletkezés módjához vö. →*csuhi-puhi*, →*csetepaté* stb. 2. Szlovén vagy szlovák jövevényszó. | (≡) Szln. *čirečare* 'irkafirka, ákombákom, cikornya, cifraság'; szlk. *čiry-čary* 'irkafirka, ákombákom' [tisztázatlan eredetű]. (≈) Vö. még cseh (N.) *čiryčary*; ném. (N.) *tschirischari*: 'ua.'

📖 MNY. 50: 275; TESz.; EWUng. • Vö. *csáro*, *cserreg*, *csiripel*

csiripel **A**: 1527 *cherypóleestewl* [sz.] (ÉrdyK. 570); 1531 *fyrippoluan* [sz.] (TelK. 24); 1536 *chýrýppelný* [sz.] (NySz.); 1578 *cziripelesiből* [sz.] (Bornemisza: ÖrdKís. 147); 1627 *Csiripeltek* (NySz.); 1790 *tsiriből* (NSz.); 1793 *tsiribűlnék* (NSz.); 1796 *tsirimpelése* [sz.] (NSz.); 1805 *csiripél* (NSz.); 1825 *tserepelni* [sz.] (Bernolák: LexSl. *čwrlikat* 'a., *čirik* a.); 1860 *csirpel* (NSz.); NYJ. *csiripőll* (ÚMTsz.) **J**: 1. 1527 'madár, főleg veréb) éles, magas hangon

szól | zwitschern, tschilpen' # (ÉrdyK. 570) (↑); 2. 1627 'fecseg, cseveg | schwatzen, plaudern' (NySz.) (↑); 3. 1796 'ciripel | zirpen' (NSz.) (↑)

■ Onomatopoetikus eredetű. | (⊕) A szótó a →*csirke* szóéval azonos. A szóvég gyakorító képző. (⊗) Hasonló hangutánzó-hangfestő szavak: finn *sirkutta*-; ném. *zirpen*, (R.) *tschirpen*; or. *cupukam̃*; stb.: 'csiripel, csicsereg; ciripel'. (⊖) Ugyanebből a töből másik gyakorító igeképzővel: *csirikkál* 'csiripel, csicsereg' (1789: NSz.); *csirikkel* 'ua.' (1789: NSz.); *csirikol* 'ua.' (1789: NSz.). (⊕) A *csirip* 'indulatszó a csiripelés utánzására' (1804: NSz.) a *csiripel*-ből elvonással keletkezett.

📖 EtSz.; Grétsy: Szóhas. 112; TESz.; EWUng. • Vö. *ciripel*, *csér*, *cserfel*, *csiricsáré*, *csirke*

csiriz A: 1647 *Csirész* [?✍] (NySz.); 1673 *csirézzel* (NySz.); 1708 *Tsiríz* (Pápai Páriz: Dict. 277); 1792 *tsirisz* (Nszt.); 1796 *tsirizzek* (NSz.); 1833 k. *Tsiliz* (NSz.); NYJ. *csirészt* (ÚMTsz.) **J:** 1. 1647 'cipész ragasztószere | Kleister' # (NySz.) (↑); 2. 1875 e. 'a sületlen kenyér szalonnás rétege | Schliefe' (MTsz.); 3. 1898 'tejbekása | Milchbrei' (Dobos: DiákSz.)

■ Oszmán-török jövevényszó, esetleg szerbhorvát közvetítéssel is. | (⊖) Oszm. *çiriş* 'csiriz, enyv'; – vö. még szbvh. *čiriš*, *čiriš* 'ua.'. Az oszmánban az újperzsa *sirīš* 'ua.' szóból. (⊗) Megfelelői: blg. *cupuuu*; rom. (N.) *ciriş*; stb.: 'ua.'. (⊕) A szóvéghez vö. →*csausz*. – A 2., 3. jelentés metafora. (⊕⇒) A magyarból, részben esetleg visszakölcsönzésként: szbvh. *čiriz*; szlk. *čiris*, (N.) *čiriz*; stb.: 'csiriz, enyv'.

📖 EtSz.; TESz.; Kakuk: ÉlOsm. 109; EWUng.

csirke A: 1322 ? *Chyrke* [SZN.] (OkI Sz.); 1323 ? *Chyrke* [SZN.] (AnjOkm. 2: 90); 1346 ? *Cherke* [SZN.] (OkI Sz.); 1568 *czirket* (NySz.); 1577 *chwrke* (KolGl.); 1603 *czerkeiuel* (NySz.); 1764 *Csérkét* (MNY. 79: 511); NYJ. *csirkē* (Nyatl.) **J:** 1. 1322 ? 'tyúk kicsinye; más szárnyas kicsinye | Hühnchen, Küken; Junges einer anderen Art Geflügel' # (OkI Sz.) (↑), 1568 'ua.' (NySz.) (↑); 2. 1792 'egy fajta gyermekjáték | Art Kinderspiel' (NSz.); 3. 1808 'kislány; fiatal nő | junges Mädchen; junge Frau' (NSz.); 4. 1873 'egy villára való széna-, szalmacsomó | eine Gabelvoll Heu od. Stroh' (Nyr. 2: 380) **Sz:** ~sz 1897 *csirkésznek* 'gazember, csirkefogó | Gauner' (Nyr. 26: 76)

■ Onomatopoetikus eredetű, de kialakulásmódja bizonytalan. | (⊕) Feltehetőleg egy relatív, fiktív töből főnevesült, nem adatolt -e folyamatos melléknévi igenévképzővel. Ez a relatív tö -g gyakorító képzővel keletkezett; az abszolút tö a →*csiripel* tövével azonos. A *csirke* az eredeti háromszótagos változatból második nyílt szótagbeli hangzókieséssel és a -ke kicsinyítő képzős származékszavak hatására keletkezhetett. De lehetséges, hogy a *csirke* közvetlenül az abszolút töből, -ke kicsinyítő képzővel keletkezett. Az alaktanához vö. →*fecske*, →*lepke* stb. A 4. jelentéshez vö. →*csibe*.

📖 MNY. 7: 355; EtSz.; TESz.; EWUng. • Vö. *csér*, *csiripel*, *csirkefogó*

csirkefogó A: 1843 *csirkefogóknak* (NSz.) **J:** 'gazember, szélhámos, csalo | Gauner' #

■ Szófajváltással keletkezett összetett szó. | (⊕) Főnevesüléssel jött létre a →*csirke* + *fogó* (a →*fog*¹ 'fog, elfog, megfog, megragad' ige folyamatos melléknévi igeneve) szavakból; tárgyi, jelöletlen alárendeléssel. (⊖) Rokon értelmű szavak: *csirkelopó* 'gazember, szélhámos, csalo' (1804: NSz.); *csirkefogdosó* 'ua.' (1804: NSz.); *csirkekergető* 'ua.' (1804: NSz.).

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *csirke*, *fog*¹

csiszár Δ **A:** 1219/ ? *Cefar* [HN.] (VárReg. 111.); 1232 ? *Cyzar* [SZN.] (Wenzel: ÁÚO. 6: 504); 1297 *Chyzar* [HN.] (OkISz.); 1341 ? *Chyzer* [HN.] (Györffy: ÁMTF. 3: 507); 1521 *Chyzarok* (OkISz.); 1522 *Cezar* [SZN.] (MNYTK. 86: 76); 1862 *csiszér* (CzF.) **J:** 1. 1219/ ? 'fegyverkovács; kardcsiszoló | Waffenschmied; Schwertfeger' (VárReg. 111.) (↑), 1521 'ua.' (OkISz.) (↑); 2. [bor~] 1559 'borivó, borissza | Weintrinker' (Székely I.: Krón. 210b); 3. 1792 'hóhérlegény | Henkersknecht' (Baróti Szabó: KisdedSz.); 4. 1792 'lócsiszár, kupec | Roßtäuscher' (Baróti Szabó: KisdedSz.); 5. 1832 'tőzsér | Viehhändler' (NSz.); 6. 1881 'lókötő; tolvaj | (Roß)dieb' (Nyr. 10: 525)

■ Fiktív töből keletkezett származékszó. | ⊕ A szótó a →*csiszol*-éval azonos. A szóvég névszóképző; az alaktanához vö. →*búvár*. A 2. jelentés esetleg tréfás metafora. A 4., 5. jelentés azon nyugodhat, hogy a lókereskedők az eladásra kínált állatok fogait átciszolták, hogy fiatalabbnak látszanak.

📖 EtSz.; NéNy. 10: 85; TESz.; EWUng. • Vö. *csiszol*, *ló-*

csiszlik × **A:** 1780 e. *tsizliket* (Nsz.); 1792 *Tsifzlik* (Baróti Szabó: KisdedSz.); 1835 *Csizliket* (SzT.) **J:** 1. 1792 'cipő v. csizma sarok feletti kemény részét belülről borító bőrdarab | Gleitfutter (am Steifzwickel des Schaftstiefels)' (Baróti Szabó: KisdedSz.) (↑); 2. 1817 'foltozó suszter; pancser | Flickschuster; Pfuscher' (Nsz.); 3. 1910 'pimasz kölyök; gazfickó | unverschämter Kerl; Schurke' (EtSz.)

■ Valószínűleg származékszó. | ⊕ A *csizl-* töből (a →*csiszol* töváltozatából) *-ék* > *-ik* névszóképzővel keletkezett; az alaktanához vö. →*hajlék*. A keletkezése feltehetőleg azzal magyarázható, hogy a csizmának leginkább a belső kérge csiszolódik, súrlódik, dörzsölődik legerősebben. A 2., 3. jelentés gúnyos, pejoratív metonímia alapján fejlődött ki.

📖 NéNy. 10: 84; TESz.; EWUng. • Vö. *csiszol*

csiszol **A:** 1476 *Chysolo* [sz.] [SZN.] (MNY. 6: 180); 1517 meg *chyzoltak* (DomK. 157); 1566 *csuszzsolás* [sz.] (NySz.); 1803 *tsúszolódik* [sz.] (EtSz.); 1810 *Tsiszolok* (NSz.); 1862 *csiszol* (CzF.) **J:** 1. 1476 ? 'egyenletesre simít; dörzsöl | schleifen; reiben' # (MNY. 6: 180) (↑), 1517 'ua.' (DomK. 157) (↑); 2. 1604 'fényesít | polieren' # (Szenczi Molnár: Dict.) **Sz:** ~6 1476 [SZN.] (MNY. 6: 180) (↑) | ~t 1851 *csiszolt* (NSz.) | ~atlan 1858 *csiszolatlan* (Nsz.)

■ Onomatopoetikus eredetű. | ⊕ A szótó a →*csesz* és a *csosz* (→*csoszog*) stb. tövével függ össze. A szóvég gyakorító képző. ⊖ Ugyanebből a töből másik gyakorító igeképzővel: *csiszál* 'csiszol, köszörül; dörzsöl, súrol, reszel' (1783: Nsz.); *csiszorál* 'ua.' (1820: NSz.).

📖 EtSz.; NéNy. 10: 84; TESz.; EWUng. • Vö. *csesz*, *csiszár*, *csiszlik*, *csoszog*

csitít **A:** 1572 *chytetotta* (SzT.); 1573 *chititotta* (SzT.); 1582 *cittitást* [sz.] (NySz.); 1631 *czidittia* vala [t-j] (SzT.) **J:** 'megnyugtat, csillapít | beschwichtigen' #

csitt **A:** 1693/ *Tsitt* (MNY. 74: 508); 1708 *Tsit* patt (Pápai Páriz: Dict. Bat! a.) **J:** <ISZ> 1693/ 'pszt | pst' (MNY. 74: 508) (↑) | <FN> 1838 'egy fajta kártyajáték | Whistspiel' (Tzs.)

csitol × **A:** 1728 *csitolni* [sz.] (SzT.) **J:** 'megnyugtat, csillapít | beschwichtigen'

csitul **A:** 1839 *csituljon* (Nsz.) **J:** 'lecsendesedik, lenyugszik | still werden, sich legen' #

■ Valószínűleg a szócsalád alapja, az igék onomatopoetikus eredetűek. | ⊕ A szótó összefüggésben áll a →*csi* és a →*csihad* stb. szócsaládjával is. A szóvégek különféle igeképzők.

■ A **csitt** valószínűleg elvonás a szócsalád igéiből. | ⊕ A főnévi jelentés jelentésátvétel az ang. *whist* 'csendes, csend; elhallgattat; whist-játék' szóból származik.

▣ A SZÓCSALÁDHOZ MÉG | ⌘ Hasonló indulatszó más nyelvekben is: ol. *zit*; szlk. *cit*, *čit*; stb.: 'pszt!'. ⌘ Korai adatok ugyanebből a töből másik képzővel: *csittehenedik* 'hallgat' (*czytteheneduen* [sz.] (1372 u./: JókK. 41), ill. *csittenet* 'csend' (*czyttenetett* (1372 u./: JókK. 135)). Idetartozik még: *csittogat* 'elcsitít, elcsendesít' (1891: NSz.). ⌘ *chittuf* [HN.] (1146: MNL (OL) DL 206814)

📖 EtSz. *csitt* a.; TESz. *csitt* a.; EWUng. • Vö. *csi*, *csihad*, *csikó*

csitol → *csitít*

csitri **A**: 1774 *tsitri*-bodor (Nsz.); 1816 *tsutré* (Gyarmathi: Voc.); 1838 *Csötrös* [sz.] (Tsz.); NYJ. *csëtre* (ÚMTsz.) **J**: <MN> **1.** 1774 'rövidre nyírt; rövid hajú | gestutzt; kurzhaarig' (Nsz.) (↑); **2.** 1876 'apró; jelentéktelen | fipsig; unwichtig' (Nyr. 5: 130); **3.** 1891 'serdülő korban levő | heranwachsend' (Nsz.) | <FN> **1.** 1831 'kurta haj | kurzes Haar' (TudGyűjt. 7: 74); **2.** 1838 'rövid hajú személy | kurzhaarige Person' (Tzs.); **3.** 1873 'kamaszlány | Backfisch' (Nyr. 2: 459)

■ Fiktív töből keletkezett származékszó. | ⌘ A szótő bizonytalan, esetleg hangutánzó-hangfestő eredetű; esetleg a →*csötönöz* és a *csetlik* 'megbotlik, belebotlik' (→*csetlik-botlik*) tövével függhet össze. A végződése -ó ~ -ő folyamatos melléknévi igenévképzős változat lehet; vö. (N.) *sikati* (→*sikattyú*). A szó eredetileg a botladozó kisgyermeket jelenthette. A melléknévi 2., 3. jelentések lehettek az eredetiek; a melléknévi 1. jelentés, ill. a főnévi jelentések metonimikusan fejlődtek ki. ⌘ Esetleg idetartoznak: *sutri* 'rövid farkú, kurta farkú' (1834: Kassai: Gyökerésző 3: 218); (N.) *csetres* 'lebzselő, ögyelgő, lábatlankodó (alak)' (MTsz.), *csöntörög* 'megbotlik, belebotlik' (MTsz.), *csötörög* 'kószál, kóborol, csatangol, tévelyeg' (MTsz.); vö. még *csitri-sutri* 'rövid farkú, kurta farkú' (1834: Kassai: Gyökerésző 3: 218).

📖 EtSz.; TESz.; EWUng. • Vö. *csetlik-botlik*, *csötönöz*

csitt → *csitít*

csitul → *csitít*

csivikel × **A**: 1802 *Tsivikol* (NSz.); 1804 *tsivakoltak* (NSz.); 1895 *csivikel* (NSz.) **J**: 'csipog, csicsereg | piepsen, zwitschern'

csivitel **A**: 1815 *csevetélő* [sz.] (Nsz.); 1815–1853 *csevetelne* (Nsz.); 1831 *csevetöl* (Kreszn.); 1853 *csevetültem* (NSz.); 1862 *csevetél* (CzF.); 1959 *csivitel* (ÉrtSz.); NYJ. *csebetöl*, *csevetüll* (ÚMTsz.); *csivatónyi* [sz.] (ÚMTsz.) **J**: **1.** 1815 'cseveg; fecseg | plaudern; schwatzen' (Nsz.) (↑); **2.** 1908 'csahol | kläffen' (MNY. 4: 138); **3.** 1915 'csicsereg | zwitschern' # (Nyr. 44: 425)

■ Onomatopoetikus eredetű. | ⌘ A szótő a →*civakodik* szócsaládjával valamint a →*cseveg*, →*csipog* stb. szavakkal függ össze. A szóvég gyakorító képző.

📖 EtSz. *csevetel* a., *csivog* a.; TESz. *csivitel* a.; EWUng. • Vö. *civakodik*, *cseveg*, *csipog*

csivitel → *csivikel*

csíz A: 1193 ? *chiz* [HN.] (ÓMOLv. 58); 1538 *chýž* (Pesti: Nomenclatura Q1); 1560 k. *Chysz* (GyöngySzt. 141.); 1702 *tsíz* (NySz.) **J:** 'kis testű, sárgászöld tollazatú, pintyféle énekes madár | Zeisig (*Carduelis spinus*)'

■ Szláv jövevényszó. | (≡) Szbhv. *čiz*; szlk. (N.) *číž*; or. *чуж*; stb.: 'csíz' [hangutánzó-hangfestő eredetű]. (△) A *csíz* alak elhasonulással keletkezett. (⊖) Ugyanerre az etimonra megy vissza: *csízik* 'csíz' (1793: EtSz.); ez a szlk. *čížik* 'ua.' szóból származik.

📖 EtSz.; Kniezsa: SzlJsz. 136; TESz., *csízik* a. is; EWUng.

csízio × A: 1538 e. *Cisiot* (Szabó K.: RMK. 1: 166); 1628 *csizioval* [✍] (Szabó K.: RMK. 1: 255); 1799/ *csízio* (Nsz.); NYJ. *csézijó* (ÚMTsz.) **J:** 1. 1538 e. 'versbe szedett ünnepnaptár | versifizierter Festkalender' (Szabó K.: RMK. 1: 166) (↑); 2. 1600 k. 'népszerű-tudományos leírás | populärwissenschaftliche Beschreibung' (Nyr. 29: 256); 3. 1799/ 'álmoskönyv; jóskönyv | Traumbuch; Wahrsagebuch' (Nsz.) (↑); 4. 1898 'diákcsíny; idegen nyelvű szöveg kész fordítása | Schülerkniff; Spickzettel' (Dobos: DiákSz.)

■ Latin (k.) jövevényszó. | (≡) Lat. (k.) *cisio* '24 hexameter az állandó ünnepek és a naptári szentek neveivel' [< lat. (e.) *Circumcisio Domini* 'Jézus körülmetélésének ünnepnapja, újév napja'; ezzel a nappal kezdődik az ünnepnapok felsorolása]. (△) A szó eleji *cs* palatalizációval a magyarban keletkezett. Az első változat hangzóközi *zs* hangjának kiejtéséhez vö. → *bazsalikom* stb.; a *z*-s alakhoz vö. → *bazilika* stb. A 2., 3. jelentés a kétféle, azaz a hétköznapi és ünnepi kalendárium keveredésén alapul. A 4. jelentéshez vö. *érti a csízio* 'jól eligazodik, kiismeri magát vmiben 'a furfangos, ravasz ember' tkp. 'ért a naptárszámításhoz, eligazodik a naptárban' (1892: Nyr. 21: 188).

📖 EtSz.; O. Nagy: MiFán 55; TESz.; EWUng. • Vö. *cement*¹, *cirkusz*, *cizellíroz*, *dominál*, *precíz*

csizma A: 1492 *Chyzmas* [lat. végződéssel] (OklSz.); 16. sz. eleje *tyzma* (Radvánszky: Csal. 2: 8); 1519 *Chissma* (OklSz.); 1550 k. *cyzma* (KolGl.); 1553/ *Chifzmaiat* (Tinódi: Cronica F2a); 1745 *csidmát* (SzT.); 1792 *tsizsmát* (Baróti Szabó: KisdedSz. *Sám* a.); 1819 *Tyzma* (Tsz.); NYJ. *csézmám* (ÚMTsz.) **J:** 1. 1492 'egy fajta magas szárú lábbeli | Schaftstiefel' # (OklSz.) (↑); 2. 1898 'egy fajta sörös- v. boroskancsó | Stiefel (Trinkgefäß)' (Dobos: DiákSz.)

■ Szerbhorvát jövevényszó. | (≡) Szbhv. *čizma*, (Kaj) *čizma*: 'keményszárú csizma' [< oszm. *çizme* 'ua.']. (≈) Megfelelői más balkáni nyelvekben is: blg. *čuzma*; albán *çizme*; stb.: 'ua.'. (△) A 2. jelentést valószínűleg a ném. *Stiefel* 'egy fajta sörös- v. boroskancsó' befolyásolta. (△⇒) A magyarból: szlk. *čizma*; le. (R.) *ciżma*; stb.: '(magyar) keményszárú csizma'.

📖 NyTan. 1/1: 53; EtSz.; Kniezsa: SzlJsz. 136; TESz.; EWUng. • Vö. *csizmadia*

csizmadia A: 1577 *csizmacsia* [✍] (Kakuk: ÉlOsm. 110); 1579 *Czymazia* [SZN.] (SzT.); 1585 *Czhysmagyat* (SzT.); 1590 *Chyzmasiakat* (SzT.); 1593 *Chizmazia* [SZN.] (SzT.); 1602 *Csiszmasia* [?✍] [SZN.] (OklSz.); 1604 *Chizmadia* (Vámosi: Csizm. 9); 1790 *Tsizsmadia* (NSz.); 1843 *csismadéa* (SzT.); NYJ. *csézmadēját*, *csizmaggya* (ÚMTsz.) **J:** 'csizmakészítő mesterember, iparos | Stiefelmacher'

■ Szerbhorvát jövevényszó. | (≡) Szbhv. (N.) *čizmèdžija* 'csizmakészítő' [< oszm. *çizmeci* 'ua.']. (△) Egyes változatok és a *csizmadia* alak elhasonulással keletkeztek.

📖 EtSz.; Kniezsa: SzlJsz. 137; TESz.; EWUng. • Vö. *csizma*

csobán¹ × **A:** 1405 k. *choban* (SchlSzt. 2135.); 1560 k. *chobany* (GyöngySzt. 3835.); 1585 *Tsobán* (Cal. 275); 1586 *chobank* (MNY. 79: 511) **J: 1.** 1405 k. ? 'csobolyó | Lägél' (SchlSzt. 2135.) (↑), 1490 k. 'ua.' (NagyvGl. 141.); **2.** 1888 'egy fajta vödör | Art Eimer' (Nyr. 17: 336)

■ Szlav jövevényszó. | (≡) Szbhv. *džban*, *žban*, *žbanj* 'fából készült vizeskanna'; cseh *džbán*, (R.) *čbán* 'korsó'; or.-e. szl. *чѣбанъ* 'ua.'; or. *жбан* 'fából készült, fedeles kanna'; stb. [eredetéhez vö. →*cseber*].

EtSz. 1. *csobány* a.; Kniezsa: SzlJsz. 137; TESz.; EWUng. • Vö. *cseber*

csobán² × **A:** 1579 *cyobant* (BudBLEv. 1: 176); 1634 *Chiaban* (Kakuk: ÉlOsm. 110); 1666 *Czobán* (Kakuk: ÉlOsm. 110); 1722 *Tsobány* [HN.] (SzT.) **J: 1.** 1579 'juhász | Schäfer' (BudBLEv. 1: 176) (↑); **2.** 1861 'juhászkuja | Schäferhund' (MNysz. 6: 370)

■ Oszmán-török jövevényszó, román közvetítéssel is. | (≡) Oszm. *çoban* 'juhász; pásztor'; – vö. még rom. *cioban* 'pásztor; pásztorkuja'. Az oszmánban az újperzsa *šabān*, *šubān* 'juhász, pásztor' átvétele. (≈) Megfelelői: újgör. *τσοπάνης*; le. *czaban*; or. *чабан*; stb.: 'ua.'. (△) A román közvetítésre főleg az utal, hogy a szó a keleti magyar nyelvváltozatok szava.

MNY. 37: 263; TESz.; Kakuk: ÉlOsm. 110; EWUng.

csobb △ **A:** 1628 *csobbal* (NySz.); 1862 *csubbot* (CzF.); 1875 *csupp* (NSz.); 1879 *csuppsz* (NSz.) **J: <FN>** 1628 'csattanás (mint a vízcsobbanás hangja) | Plumps; Platsch' (NySz.) (↑) | <ISZ> 1875 'zsupsz! | plumps' (NSz.) (↑)

csobbant **A:** 1662/ *csubbantván* [sz.] (NySz.); 1912 *Csobbant* (Freckay: MestSz. 434); NYJ. *csuppant* (ÚMTsz.) **J: 1.** 1662/ 'cuppogó, loccsanó hangot ad | klatschendes Geräusch machen' (NySz.) (↑); **2.** 1912 'édesen, durván bevakol (falat) | rauh verputzen (Mauer)' (Freckay: MestSz. 434) (↑)

csobban **A:** 1663 *csuppannak* (NySz.); 1804/ *tsobbanni* [sz.] (NSz.) **J:** 'loccsan, toccsan | platschen' #

csobog **A:** 1706 *csupog* (NySz.); 1794 *csobog* (EtSz.) **J: 1.** 1706 'cuppog | quatschen' (NySz.) (↑); **2.** 1794 '〈víz, folyadék〉 gyors folyás, csurgás közben hangot ad | plätschern' # (EtSz.) (↑)

■ A szócsalád alapjai, az igék onomatopoetikus eredetűek. | (△) A tő összefügg a →*cuppant* szócsaládjának tövével. A végződéses különféle igeképzők.

■ A **csobb** valószínűleg elvonás eredménye. | (△) Az igékből keletkezhetett.

EtSz. *csubog* a.; TESz. *csobban* a.; EWUng. • Vö. *cuppant*, *csobolyó*, *zsuppan*

csobban → *csobb*

csobbant → *csobb*

csobog → *csobb*

csobolyó × **A:** 1265 *Chobolo* [szN.] (Györffy: ÁMTF. 1: 65); 1557 *chyobolyot* (OkI Sz.); 1647 *csobolya* (NySz.); 1736 *Csobojo*, *Csobolloy* (SzT.); 1746 *Czubolloy* (SzT.); 1768 *csobollo* (Bakos J.: Szműv. 23); 1803 *csobolót* (NSz.); 1838 *Csoborló* (Tsz.) **J:** 'kis hordócska; ivóedény | Art kleines Faß; Lägél'

■ Vitatott eredetű. | 1. Szófajváltással keletkezett egy relatív fiktív tő származékából. | (⊕) Egy -ó képzős folyamatos melléknévi igenév főnevesülése. A relatív tő -l gyakorító képzővel keletkezett. Az abszolút tő a *csobog*, *csobban* (→*csobb*) igék tövével azonos. A szó belseji -l később palatalizálódott. 2. Örökség, finnugor kori tő magyar képzővel. | (⊖) A tőhöz vö. vog. (AK.) *šumpāl* 'nyírfakéregből készült kis ivóedény'; osztj. (Kaz.) *šūmpāl* 'ua.'; zürj. *čib* 'lapát'; votj. (R.) *čib* 'ua.'; finn *sammio* 'dézsa; vödör', (N.) *sammi* 'dézsa' [fgr. **čumpā* 'nyírfakéregből készült kis ivóedény']. (⊕) A szó belseji **mp* > m. *b* hangváltozáshoz vö. →*eb*, →*hab* stb. Az -l névszóképző esetleg már az ugor korban a tőhöz kapcsolódott: ugor **čumpāl* 'ua.'. A végződés -ó kicsinyítő képző. ■ (⊕) Egyik magyarázat sem különösebben meggyőző.

📖 FUF. 20: 52; NyK. 51: 115; Melich-Eml. 210; TESz.; UEW. 43; EWUng. • Vö. *bokolyó*, *csobb*

csócsál × **A:** 1808 *Tsótsálni* [sz.] (Sándor I.: Toldalék); NYJ. *csúcsáll* (ÚMTsz.) **J:** 'majszol; (kisgyermeknek számára) előre megrág | pappen; vorkauen (für ein Kleinkind)'

■ Onomatopoetikus eredetű. | (⊕) A csámcsogó rágás hangjának utánzására keletkezett. A végződés -ál gyakorító képző. Hasonló hangszerkezetű és jelentésű: ol. (pad.vic.) *cinciar* 'szopik, szürcsöl', (giul.) *ciociare* 'szopik <mellből>, szürcsöl' stb. (⊖) A *csócsa* 'előre megrágott étel <kisgyermeknek>' (1829: EtSz. *csócsa* a.) elvonással keletkezett a *csócsál*-ból.

📖 EtSz. 1. *csócsa* a.; TESz.; EWUng.

csoda **A:** [1105–1110] ? *Soda* [szN.] (Wenzel: ÁÚO. 6: 71); 1138/ ? *Suda* [szN.] (MNY. 32: 133); 1198 *Chuda* [szN.] (MNL (OL) Dl. 104875); 1211 *Choda* [szN.] (PRT. 10: 515); 13. sz. eleje/ *chudaltus* [sz.] (KT.); 1838 *Csedálatos* [sz.] (Tsz.); NYJ. *csēda* (MTsz.) **J:** <FN> 1. [1105–1110] ? 'olyan rendkívüli jelenség v. esemény, amelyet a vallásos hit szerint vmely természetfölötti lény, erő idézett elő | Wunder' # (Wenzel: ÁÚO. 6: 71) (↑), 13. sz. eleje/ 'ua.' (KT.) (↑); 2. 1519 'szörny | Ungetüm, Monstrum' (JordK. 147); 3. 1519 'dicséretes tett; erény | lobenswerte Tat; Tugend' (JordK. 374); 4. 1574 k. 'csodálkozás | Verwunderung' (NySz.); 5. 1801 'bosszúság | Verdruß' (SzT.); 6. 1864 'indulatos kifejezésekben, elhomályosult jelentéssel | (in heftigen Ausdrücken mit verblaßter Bedeutung)' (NSz.) | <MN> 1. 1524 'csodálatos, rendkívüli | wunderbar, außerordentlich' # (MNY. 25: 70); 2. 1841 'rút; piszkos | häßlich; schmutzig' (MTsz.) | <PARTIKULA> 1527 'mn fokozására> elképesztő, bámulatos | erstaunlich, verblüffend (zur Steigerung von Adjektiven)' (ÉrdyK. 560) **Sz:** ~1 13. sz. eleje/ [sz.] 'ámulva, gyönyörködve néz, figyel vmit v. vkit | bewundern' (KT.) (↑); 1538 'furcsának, érdekesnek, különösnek talál, tart vmit, es. vkit | für merkwürdig halten' (Gl.) | ~lat 13. sz. eleje/ [sz.] (KT.) (↑) | ~latos 13. sz. eleje/ (KT.) (↑) | ~s 1372 u. *czudaf* (JókK. 1) | ~lkozik 1495 k. *lodalkozik* uala 'ámul, meglepődik vmin | sich wundern' (MNY. 6: 23); 1517 ? 'furcsának, érdekesnek, különösnek talál, tart vmit, es. vkit | für merkwürdig halten' (NySz.); 1580 'ua.' (SzT.)

■ Szláv jövevényszó. | (⊖) Óe. szl. *čudo* 'rendkívüli jelenség v. esemény, csoda'; szbvhv. *čudo* 'csoda; nagyon sok, rengeteg'; szlk. *čudo* 'csoda; kísértet, rém; külön'; or. *чудо* 'csoda'; stb. [< szláv **ču-* 'észrevesz, hall']. (⊖) Megfelelőjük: rom. *ciudă* 'bosszúság, kellemetlenség'. (⊕) A *cseda* változat elhasonulással keletkezett. A főnévi 5. jelentés a román szó hatását tükrözheti. A partikula jelentéséhez vö. →*betyár*, →*kurva* stb.

csodaképpen → -képpen

csók → csókol

csóka **A:** 1138/ ? *Cauka* [szn.] (MNY. 32: 132); 1211 ? *Chouka* [szn.] (Oklsz.); 1215/ *Choucad* [sz.] [szn.] (VárReg. 197.); 1395 k. *choka* (BesztSzj. 1189.); 1528 *Tzokake* [HN.] (MNY. 63: 15); 1604 *Czóka* (Szenczi Molnár: Dict.) **J:** <FN> **1.** 1215/ ? 'fekete tollazatú varjúféle madár | Dohle (*Coloeus monedula turrium*)' # (VárReg. 197.) (↑), 1282 'ua.' (Oklsz.); **2.** 1525 k. 'a verébszerűek rendjébe, a légykapók családjába tartozó vmely madárnem | eine zur Familie der Fliegenfänger gehörende Vogelgattung' (MNY. 11: 82); **3.** 1876 'a szem szivárványhártyáját körülvevő üvegszerű gyűrű | glasartiger Ring um die Iris im Auge' (Nyr. 5: 46); **4.** 1898 'papnövendék (tréfás elnevezésként) | Seminarist (scherzhaft)' (Dobos: DiákSz.); **5.** 1907 'varjú | Krähe' (NyF. 38: 33); **6.** 1908 'barna v. fekete hajú gyermek (tréfás elnevezésként) | dunkelbraun- oder schwarzhaariges Kind (scherzhaft)' (MNY. 4: 139); **7.** 1910 'lúd | Gans' (Nagy J.: CsökNyj. 50); **8.** 1920–1921 '(idősebb) férfi (gúnyos megnevezésként) | (älterer) Mann (als spöttische Benennung)' (Nsz.); **9.** 1941–1942 'kis fekete folt a birkán | kleines schwarzes Mal am Schaf' (ÚMTsz.); **10.** 1950 k. 'holló | Rabe' (Nyatl. *feketevárjú* a.); **11.** 1957 'mocsári kosbor | Knabenkraut (*Coloeus monedula turrium*)' (Bálint: SzegSz.) | <MN> **1.** 1825 'a szivárványhártyáján fehér foltos szemű (ló); kékesfehér szivárványhártyájú (ló, marha, kutya) | an der Iris weiß gefleckt (Pferd); weiß-bläuliche Iris habend (Pferd, Rindvieh usw.)' (MNY. 26: 153); **2.** 1879 'nagy és bizonytalan színű szemű | große Augen von unbestimmter Farbe habend' (Nyr. 8: 189); **3.** 1937 'sötétszőrű (szarvasmarha) | dunkel (Haare des Viehs)' (Bartha: Szín. 30)

■ Vitatott eredetű. | **1.** Belső keletkezésű, egy onomatopoetikus eredetű fiktív főszármazékának szófajváltása. | (⊕) Egy -a képzős folyamatos melléknévi igenév főnevesülésével keletkezett; vö. → *csusza*, → *hulla* stb. Hasonló onomatopoetikus szavak: fr. *choucas*; miser-tatár *čavka*; stb.: 'csóka'. **2.** Déli szláv vagy nyugati szláv jövevényszó. | (≡) Blg. *čavka*; szbhv. *čavka*; cseh (R.) *čavka*; szlk. *čavka*: 'csóka' [onomatopoetikus eredetű]. ▣ (⊕) A főnévi 3., valamint a melléknévi 1., 2. jelentés a csóka világos szemszínével függ össze, és a *csókaszemű* (1585: Cal. 457) összetételre megy vissza. A főnévi 4., 6., 9. jelentés és a melléknévi 3. jelentés a csóka tollazatának sötét színe alapján keletkezett. A főnévi 8. jelentés tréfás-gúnyos metafora. A főnévi 7. és 10. jelentés keletkezésmódja nem világos. (⊕⇒) A magyarból: rom. *ciocă*, *ceucă* 'ua.'

EtSz.; Kniezsa: SzlJsz. 616; TESz.; EWUng. • Vö. *csókol*

csókol **A:** 1372 u./ meg *czokolyauala* [l-j] (JókK. 41); 1838 *tsokalam* (SzT.); NYI. *csolkol* (MTsz.) **J:** 'csókkal illet, érint | küssen' # **Sz:** ~**ás** 1372 u./ *czokolafanak* (JókK. 154) | ~**ódzik** 1752 *csokolóztak* (MNY. 70: 94)

csók **A:** 1302 ? *Choc* [szn.] (Oklsz.); 1533 *czok* (Murm. 678.); 1878 *csólkot* (NSz.) **J:** **1.** 1302 ? 'vkinek, vminek (felpattanó) ajakkal történő érintése | Kuß' # (Oklsz.) (↑), 1533 'ua.' (Murm. 678.) (↑); **2.** 1798 'eljegyzés | Verlobung' (MNY. 70: 19); **3.** 1803 'süteményfajta | Plätzchen (Gebäck)' (Nsz.); **4.** 1847 'szeretkezés | Geschlechtsverkehr' (Nsz.) **Sz:** ~**os** 1764 *tsókossait* <FN> 'szeretője vkinek | Geliebte(r)' (NSz.); 1998 'olyan személy, aki különleges kedvezményre számíthat vkitől | privilegierte Person' (Nsz.) | ~**dos** 1811 *csókdossa* (Nsz.)

■ A szócsalád alapja, a **csókol** valószínűleg örökség az ugor korból. | (≡) Vog. (AK.) *šoχəl-* 'csókol' [ugor **čukk3-(l3-)* 'ua.']. (⊕) Az *-l* igeképző talán már az ugor alapnyelvben a tőhöz járult. A szó onomatopoetikus jellege némileg gyengíti az egyeztetést. A szó belseji *ó* hangsúly hatására keletkezett. A szó belseji *l* későbbi szervesen járulékhang.

■ A **csók** elvonás eredménye. | (⊕) A *csókol* igéből keletkezett. A 3. jelentéshez vö. →*puszedli*.

▣ A SZÓCSALÁDHOZ MÉG | (⊖) Idetartoznak: *csócs* 'csók' (1836: Kassai: Gyökerésző 5: 217), (N.) *csócsi* 'csókolni való' (MTsz.): a szóvégi, ill. a szó belseji *cs* játszi szerepű, megjelenésében a →*csócsál* hatásával is számolhatunk.

📖 Vir. 1947: 161; MSzFE.; TESz.; Benkő: FiktI. 24; EWUng. • Vö. *csóka*

csokoládé **A:** 1699 *Csukorlatéhoz* (MNy. 79: 511); 1704 *Csukaladi* (ItK. 22: 3); 1706 *csokoládival* (Nyr. 73: 19); 1736 *csukolátának* (Nyr. 73: 19); 1748 *Cioccolátával* (NSz.); 1757 *csokoládára* (NSz.); 1760 *csokoládét* (NSz.); 1783 *tsokoládára* (Nsz.); 1786 *Csukolladé* (SzT.); 1801 *Tsokoláta* (NSz.); 1802 *Kokoládé* (NSz.); 1815 *csokoládót* (NSz.) **J: 1.** 1699 'megőrölt kakaóbab, kakaóvaj, cukor, es. tej felhasználásával készült, szilárd halmazállapotú, barna színű édesség | Schokolade' # (MNy. 79: 511) (↑); **2.** 1704 'kakaóporból forró tejjel, es. vízzel készült, édes ital | Trinkschokolade' (ItK. 22: 3)

■ Vándorszó. | (≡) Ném. *Schokolade*, (R.) *schockolata*, (h.) *tšukəlādi*; ol. *cioccolata*; sp. *chocolate*, (R.) *chocollatl*; or. *uokolad*; stb.: 'csokoládé'. Vö. még lat. (h.) *chocolata* 'ua.'. A spanyolból terjedt el [*< azték chocolaia* 'csokoládéital']]. (⇒⊕) A magyarba német és olasz közvetítéssel került át. (⊖) A *csoki* 'csokoládé' (1932: MNy. 28: 90) szórövidülés a *csokoládé*-ből *-i* kicsinyítő képzővel.

📖 EtSz.; Bárczi: FrJsz.; TESz.; EWUng.

csokor **[4] A:** 1570 ? *Chyokor* [SZN.] (MNy. 7: 174); 1591 *czokor* (MNy. 42: 77); 1602 *Cziukor* [SZN.] (OkI Sz.); 1732 *csokros* [SZ.] (SzT.); NYJ. *csokort* [□] (ÚMTsz.) **J: 1.** 1591 'madárraj; csoport | Vogelschwarm; Gruppe' (MNy. 42: 77) (↑); **2.** 1766 'virágfürt; virágcsokor, bokréta | Büschel; Strauß' # (NSz.); **3.** 1788 'bojt | Quaste' (Nsz.); **4.** 1792 'fodor | Krause' (Baróti Szabó: KisdedSz.); **5.** 1834 'szalagcsokor | Bandschleife' (Nsz.); **6.** 1904 'halom | Haufen' (ItK. 14: 160)

■ Vitatott eredetű. | **1.** Belső keletkezésű, de keletkezésmódja bizonytalan. | (⊕) Nem dönthető el, hogy a →*csuk*-ból keletkezett származékszó, vagy éppen elvonás a →*csuk* valamelyik igei származékából (hasonló elvonásokhoz vö. →*hunyor*, →*kotyor* stb.). A szócsaládban névszói és igei származékok egyaránt vannak: →*csoport*, →*csukorgat*, →*csuportit*. A feltételezett igenévszók eredeti jelentése 'tömeg, köteg, csomó, nyaláb', ill. 'összeprésel, felhalmoz' lehetett. **2.** Örökség a finnugor korból. | (≡) Zürj. (Sz.P.) *čuker* 'csoport, raj <állat>; tömeg <emberek>', (Sz.) *čukert-* 'felhalmoz, összegyűjt' [fgr. **čukk3-(r3)* 'csoport, raj']. Eszerint az *-r* névszóképző talán már a finnugor alapnyelvben a tőhöz járult. A szó belseji **kk* > m. *k* hangváltozáshoz vö. →*csókol*, →*csuk* stb. ▣ (⊕) A szó alaki felépítése nagyon régi eredetre utal, bár csak a 18. sz. végén került át a nyelvjárásokból az irodalmi nyelvbe. (⊖) Idetartozik: *csokréta* 'virágcsokor' (1889: Nsz.), amely a *csokor* és →*bokréta* szavakból keletkezett szövegyüléssel. (⇒⊕) A magyarból: rom. *ciucure* 'rojt, bojt'.

📖 FUF. 11: 198; Nyr. 41: 135; MSzFE.; TESz.; EWUng. • Vö. *csuk*

csoma × **A**: 1630 k. *csomában* [✓] (NyK. 73: 91); 1742 *csumás* [sz.] (Bakos F.: REL. 230)
J: 1. 1630 k. 'pestis; járvány | Pest; Seuche' (NyK. 73: 91) (↑); 2. 1840 'kolera | Cholera' (Bakos F.: REL. 229); 3. 1842 'szitokszóként' | 'als Schimpfw.' (NSz.); 4. 1881 'ijesztő jelenség, szörnyeteg | Schreckbild, Ungetüm' (Nyr. 10: 525); 5. 1897 'diftéria | Diphtherie' (Nyr. 26: 419); 6. 1906 'madárijesztő | Vogelscheuche' (NyF. 29: 29); 7. 1908 '(kukorica)üszög | Maisbrand (Ustilago reiliana)' (MNY. 4: 140)

■ Román jövevényszó. | (≡) Rom. *ciumă*, [végartikulussal] *ciuma* 'pestis; a pestis démona; szörnyeteg; csapás, szerencsétlenség; kukoricaüszög' [bizonytalan eredetű, esetleg a lat. *cyma* 'fiatal sarj; kidudorodás' továbbélése]. (≈) Megfelelői: oszm. *çuma* 'pestis'; blg. *çyma* 'ua.'; szbhv. *čuma* 'ua.'; stb. (△) Az eredeti változat a *csuma* lehetett, a *csoma* alak esetleg a →*csomó* hatására keletkezett: a pestis jellemző tünete a nyirokcsomók megduzzadása. A szóvégi *a*-hoz vö. →*áfonya*, →*cimbora* stb.

EtSz.; Pais-Eml. 402; NyIrK. 4: 302; TESz.; EWUng. • Vö. *csuma*

csomag **A**: 1815 *csomagot* (Nsz.) **J**: 1. 1815 'összecsomagolt áru; összecsomagolt holmi | Pack; Paket; Gepäck' # (Nsz.) (↑); 2. 1846 'nagy mennyiség vmiből | ein Stoß von etw' (Nsz.); 3. 1850 'iratsomó | Aktenbündel' (NSz.) **Sz**: ~**ol** 1862 *csomagolt* [sz.] (Nsz.)

■ Tudatos szóalkotással keletkezett származékszó. | (△) A →*csomó* kikövetkeztetett *csom-*tövéből keletkezett -g névszóképzővel; vö. →*csillag*, →*harag* stb. (⌘) Nyelvújítási származékszó.

TESz.; EWUng. • Vö. *csomó*

csombolyék × **A**: 1784 *Tsombolyék* (Baróti Szabó: KisdedSz. 103); 1798 *tsombolikok* (NSz.); 1808 *Tsombolék* (Sándor I.: Toldalék) **J**: 1. 1784 'battyu | Bündel' (Baróti Szabó: KisdedSz. 103) (↑); 2. 1798 'csomó | Knoten' (NSz.) (↑); 3. 1838 'hajfonat | Zopf' (Tsz.)

csombolyodik × **A**: 1784 *Tsombolyodom* [▽] (Baróti Szabó: KisdedSz. 86); 1793 *tsombojodnak* (NSz.); 1808 *Tsombolódni* [sz.] (Sándor I.: Toldalék) **J**: 'csomóba fonódik | sich zusammenwinden'

csombolyít × **A**: 1789 *tsombolyított* volt (NSz.); 1808 *Tsombolítani* [sz.] (Sándor I.: Toldalék *Tsombolgatni* a.); 1863 *Csongojt* (Kriza [szerk.] Vadr. 494) **J**: 'göngyölít; csomóba köt | einwickeln; bündeln'

csombolygat × **A**: 1792 *Tsombolygatni* [sz.] (Baróti Szabó: KisdedSz.); 1808 *Tsombolgatni* [sz.] (Sándor I.: Toldalék); NYJ. *csongojgat* (MTsz.) **J**: 'göngyölget; összecsomagol | einwickeln; bündeln'

■ Relatív fiktív töből keletkezett származékszók. | (△) Az -l ~ -ly gyakorító képzős relatív tö összefügg a →*csömbölyék* szócsaládjával, mint annak párhuzamosan keletkezett párja. Az abszolút tö a →*csomó* tövével függhet össze. A szervetlen szó belseji *b* hanghoz vö. →*csimbók*. A végződéses -ék névszóképző, ill. különféle igeképzők. (⊖) Idetartoznak: (R.) *egybecsonkolyodik* '(össze)göngyölödik' (1508: DöbrK. 244); (N.) *csongorgat* '(össze)göngyöl' (ÜMTsz.). – Idetartozik még: *csombol* 'kötegel, (össze)göngyöl' (1831: Kreszn.); ez feltehetőleg elvonással keletkezett a szócsalád tagjaiból.

EtSz. *csomó* a.; MNY. 46: 176; TESz. *csombolyodik* a.; EWUng. • Vö. *csomó*, *csömbölyék*

csombolygat → *csombolyék*

csombolyít → *csombolyék*

csombolyodik → *csombolyék*

csombor × **A**: 1220/ ? *Chumburd* [sz.] [HN.] (VárReg. 13.); 1327 ? *Chomborteluke* [HN.] (Györffy: ÁMTF. 1: 538); 1395 k. *chombor* (BesztSzj. 337.); 1435 k. *combar* (SoprSzj. 214.); 1683 *csombord* [□] (Nyr. 40: 109); 1861 *csömbör* (MNyszet. 6: 320); NYJ. *combor* (MTsz.) **J**: 1. 1220/ ? 'borsfű | Art Minze; Saturei (*Satureja hortensis*)' (VárReg. 13.) (↑), 1395 k. 'ua.' (BesztSzj. 337.) (↑); 2. 1578 'csombormenta | Polei (*Mentha pulegium*)' (NySz.); 3. [vad~] 1783 'kakukkfű | Thymian (*Thymus*)' (EtSz.)

■ Szláv, esetleg déli szláv jövevényszó. | (≡) Szb. (e.) *čubrǣ*; szbhv. *čubar*; szln. (N.) *čóber*; – cseh (R.) *čubr*; or. *чабѣ*; stb.: 'borsfű, csombord' [tisztázatlan eredetű]. (△) A szó belseji *m* vagy arra utal, hogy a szó még a 10. sz. vége előtt, vagy pedig egy bolgáros szláv nyelvváltozathoz a 12. sz. végéig került a magyarba; vö. → *galamb*, → *gomba* stb. A *csombord* változat szóvégi *d*-je szervesen járulékhang. A *csömbör* változat hangrendi átcsapással keletkezett. (⊙) A szó a növénytan szaknyelvben is él.

📖 EtSz.; Kniezsa: SzJsz. 139; TESz.; EWUng.; H.Tóth-Eml. 383 • Vö. *zsombor*

csomó **A**: 1086 ? *Chomudi* [sz.] [SZN.] (MNL (OL) DI. 208421); 1211 ? *Chomos* [sz.] [SZN.] (PRT. 10: 514); 1221 ? *Chomou* [sz.] (OkI Sz.); 1224 ? *Chomou* [sz.] (Wenzel: ÁÚO. 6: 424); 1495 e. *lomot* (GuaryK. 28); 1566 *föl-czumózott* [sz.] (NySz.); 1651 *tsimboztatott* [sz.] (NySz. *csimbóz* a.); 1792 *csombót* (NSz.); 1840 *far-csima* (MTsz.) **J**: 1. 1495 e. 'görös (növényben) | Knorren' # (GuaryK. 28) (↑); 2. 1527 'kinövés; bütök | Auswuchs; Gelenkknorren' # (ÉrdyK. 404); 3. 1527 ? 'köteg | Bündel' # (ÉrdyK. 552), 1590 'ua.' (NySz.); 4. 1538 'bog (kötelen, madzagon) | Knoten (am Seil, Strick)' # (Pesti: Nomenclatura F3); 5. [jelzői értékben is] 1550 'nagyobb mennyiség, tömeg | Menge' # (KolGl.); 6. 1589 'halom, rakás | Haufen' (SzT.); 7. 1697 'gombolyag | Knäuel' (SzT.); 8. 18. sz. eleje '(mirigy)duzzanat | (Drüsen)geschwulst' (SzT.); 9. 1754 'bonyodalom | Verwicklung' (NSz.); 10. 1792 'gabonakereszt | Getreidemandel' (Nszt.); 11. 1805/ 'csomag, köteg, pakk | Paket' (NSz.); 12. 1859 'csomópont | Knotenpunkt' (Nszt.) **Sz**: ~**s** 1211 ? [sz.] (PRT. 10: 514) (↑); 1559 *Czomos* (Székely I.: Krón. 171a) | ~**zik** 1527 ? ffl *chomofo* 'megdagad, duzzadtá válik | geschwulstig werden' (ÉrdyK. 287); 1552 meg *chomófzic* 'ua.' (Heltai: Dial. I: 2a) | **csomolyék** 1560 k. *chomolyekonkent* '(egy) sereg, (nagy) csapat, csoport | Schar, Gruppe' (GyöngySzt. 4126.) | ~**sodik** 1527 ? (ÉrdyK. 287); 1604 *Czomofodom* (Szenczi Molnár: Dict.)

■ Örökség, finnugor kori tö magyar képzővel. | (≡) Md. (E.) *šulmo*, (M.) *šulma* 'csomó; köteg', (E.M.) *šulma*- '(össze)csomóz; (be)köt'; finn *solmu*, *solmi* 'csomó', *solmi*-, *solmea*-, *solmia*- 'csomót köt'; lp. (norv.) *čuol'bmâ* 'csomó', (L.) *tjuol'ma*- 'köt, csomóz' [fgr. **čolme* 'csomó, köteg; (össze)köt']. (△) A tö a finnugor megfelelők alapján feltehetőleg igenévszó. A végződés vagy kicsinyítő képző vagy a folyamatos melléknévi igenév -ó képzője. Ha a szó eredetileg folyamatos melléknévi igenév volt, akkor főnevesülés történt; vö. → *gubó*, → *gumó* stb. A szó belseji *b*-s változatok szervesen járulékhangot tartalmazó másodlagos alakulatok. (⊙) Idetartozik (mint a *csombó* változat palatális párja): *csömbő* 'görös, csomó, bütök' (1838: Tsz.); nyelvjárási szó. (⊕⇒) A magyarból: szbhv. *čom* 'kis csomag, köteg'.

📖 FUF. 11: 257; Melich-Eml. 211; MNy. 46: 176; MSzFE.; TESz.; EWUng. • Vö. *csempelődik*, *csimbók*, *csomag*, *csombolyék*, *csomorika*, *csont*

csomorika A: 1578 *czomorika* (NySz.); 1799 *csomorka* (Csokonai: ÖM. 2: 288) **J: 1.** 1578 'torzsikaboglárka | Gifthahnenfuß (Cicuta)' (NySz.) (↑); **2.** 1784 'méhfű | Honigblum' (Baróti Szabó: KisdedSz. 54); **3.** 1807 'vízi bürök | Wasserschieferling' (MagyFűvészk. 204)

■ Származékszó. | ⊕ A →*csomó*-ból keletkezett *-ika* kicsinyítő képzővel; vö. *borsika* (→*bors*), *torzsika* (→*torzsa*) stb. A szó belseji *r* mibenléte tisztázatlan. A megnevezés a növény vastag szárára, a termés vagy a virágzat alakjára utalhat. A növénytani terminológia korabeli kialakulatlansága miatt a jelentésekben is némi bizonytalansággal kell számolnunk. ⊙ Növénytani szakszó. ⊖ Idetartozik: *csomoros* 'csomós, göcsörtös' (1829: EtSz. 1: 1135). ⊗ Tisztázatlan idetartozású: *csomorika* 'szőlőfajta' (1963: KertLex. 192).

📖 EtSz.; TESz.; EWUng. • Vö. *csomó*

csomoszol × [1] **A:** 1211 *Chomoslou* [sz.] [szN.] (Oklsz.); [1237–1240] *Chvmoslo* [sz.] [szN.] (PRT. 1: 772); 1600 k. *csomoszol* [o: *csomoszold*] [✍] (Radvánszky: Szak. 75); 1836 *Tsomiszol* (Kassai: Gyökerésző 5: 210); 1840 *csumuszol* (NSz.) **J: 1.** 1211 ? 'nyomkodva összezúz <szőlőt, gyümölcsöt, lépes mézet> | drückend zerquetschen <Weintrauben, Obst, Wabenhonig>' (Oklsz.) (↑), 1635 'ua.' (NySz.); **2.** 1600 k. 'gyömöszöl | stopfen' (Radvánszky: Szak. 75) (↑); **3.** 1881 'bottal üt, ver | mit dem Stock schlagen' (Nyr. 10: 205) **Sz: csomoszló** 1211 [szN.] (Oklsz.) (↑); 1784 <POLY MN-I IGENÉV> (Baróti Szabó: KisdedSz. 87); 1785 'szőlőzúzó bunkós fa | Weintraubenstampfe' (NSz.)

■ Fiktív töből keletkezett származékszó. | ⊕ A tö ismeretlen eredetű; összefügghet a →*gyömöszöl* tövével. Végződése *-szol* gyakorító képző; vö. →*unszol*, *vonszol* (→*von*) stb. Eredetileg a bortermelés szava lehetett, a korai személynevek ugyanis szőlőműveseket jelölnek. ⊖ Idetartozik: *csömöszöl* 'nyomkodva összezúz <gyümölcsöt>; gyömöszöl; (el)ver' (1797: Nszt.), ez a *csomoszol*-ból keletkezett hangrendi átcsapással, kialakulásában esetleg szerepe lehetett a →*gyömöszöl* hatásának is. Idetartoznak még: *csomoszó* 'bogyótermés(ek)e összezúzó bunkós fa' (1780: NyF. 50: 28); *csomosz* 'nyomkodva összezúz <gyümölcsöt>' (1784: Baróti Szabó: KisdedSz. 87); (N.) *csamiskol* 'ua.' (MTsz.); (N.) *csomoszkol* 'ua.' (EtSz.). ⊗ Valószínűleg nem tartoznak ide: 1086 *Chomudi* [szN.] (Györffy: DHA. I: 253); [1237–1240] *Chomos* [szN.] (PRT. 1: 774); (†1135) [1249 k.] *Chomoz* (Oklsz. *csomó* a.).

📖 EtSz.; TESz., *csömöszöl* a. is; EWUng. • Vö. *gyömöszöl*

csónak A: 1217/ *Cholnuc* [szN.] (VárReg. 30.); 1262 *Cholnok* [HN.] (Györffy: ÁMTF. 2: 232); 1357 *Cholnukwth* (Oklsz.); 1372 u./ *czolnokott* (JókK. 26); 1395 k. *chonok* (BesztSzj. 270.); 1470 *conakban* (SermDom. 2: 692); 1492 *czolnakpinz* (Oklsz.); 1763 *Csónok* (NSz.); 1766 *Csonikjában* (MNY. 60: 224); 1792 *Tsanak* (Baróti Szabó: KisdedSz. *Vetni* a.); 1862 *csónyik* (CzF.) **J: 1.** 1217/ ? 'kisebb vízi jármű, ladik | Boot, Kahn' # (VárReg. 30.) (↑), 1357 'ua.' (Oklsz.) (↑); **2.** 1792 'vetelő | Weberschiffchen' (Baróti Szabó: KisdedSz. *Vetni* a.) (↑); **3.** 1883 'pillangós növényen) a virág legalsó szíromlevele | das unterste Blütenblatt der Schmetterlingsblüte' (Nszt.); **4.** 1885 'ormótlan cipő | Elbkahn <Schuh>' (Nszt.) **Sz: ~os** 1360 *Cholnukus* [HN.] (Csánki: TörtFöldr. 5: 83); 1544 'embereket csónakon szállító ember | jmnd, der Menschen in einem Boot befördert' (Oklsz.) | ~**ázik** 1788 *Tsónakázás* [sz.] (EtSz.)

■ Szláv jövevényszó. | ⊕ Szbhv. *čunak*, *čunjak* 'csónak; vetelő'; szlk. *člnok* 'ua.; a pillangósvirágúak legalsó szíromlevele'; or. *челнок* 'csónak; vetelő'; stb. [*<* szláv **čьlnъ* 'csónak']. ⊕ A *csónak* alak mássalhangzókieiséssel és pótlónyúlással keletkezett. A 3. jelentés a lat. *carina* 'hajógerinc', (tud.) 'a pillangósvirágúak legalsó szíromlevele' hatását tükrözheti.

📖 EtSz.; Kniezsa: SzlJsz. 139; TESz.; EWUng. • Vö. *csille*, *lélekvesztő*

csonk → *csonka*

csonka A: 1208/ ? *Chonka* [SZN.] (Fejér: CD. 3/1: 62); 1264 *Chunkawar* [ɔ: *Chunkanar*] (EtSz.); 1533 *Czonka* (Murm. 857.) **J:** <MN> 1208/ ? 'megcsonkult | verstümmelt' # (Fejér: CD. 3/1: 62) (↑), 1264 'ua.' (EtSz.) (↑) | <FN> 1527 'megcsonkult ember | verstümmelter Mensch' (ÉrdyK. 402) **Sz:** **csonkul** 1553/ *chonkulanac* (Tinódi: Cronica B2a) | **csonkít** 1594 e. *chionkittiak* [t-j] (Balassi: Camp. 11)

csonk A: 1838 *Csonkolni* [sz.] (NSz.); 1843 *Csonk* (Bugát: Szóhalm.) **J:** 1. 1838 'törzs, törzsök | Rumpf, Stumpf' (NSz.) (↑); 2. 1872/ 'kar-, lábcsonk, amputáció utáni végtagmaradvány | Arm-, Beinstumpf, Amputationsrest' (TESz.) **Sz:** ~**ol** 1838 [sz.] 'megcsonkít | verstümmeln' (NSz.) (↑)

■ A szócsalád alapja, a **csonka** olasz jövevénytörzs. | (≡) Ol., (R.) *cionco*, *cionca* [nőnem] '(meg)csonkított, csonka, amputált', (rom.) 'megmerevedett; eltorzult, nyomorék', (vel.) *ciompo* 'béna; nyomorék' [tisztázatlan eredetű]. (≈) Megfelelői: albán *cung* 'csonka'; rom. *cionc*, *ciung*, *ciunt* 'ua.; eltorzult, nyomorék'.

■ A **csonk** elvonás eredménye. | (⊕) A *csonka* szóból keletkezett, részben a népnyelvben, részben nyelvújítási alkotásként.

▣ A SZÓCSALÁDHOZ MÉG | (⊖) Idetartozik: *csonkabonka* '(meg)csonkított, csonka' (1527: ÉrdyK. 468); az ikerszó utótagja játszi szóalkotással keletkezett a *csonka* alakból.

📖 EtSz.; TESz., *csonkabonka* a. is; EWUng. • Vö. *tonka*

csonť A: 1138/ ? *Sunthei* [sz.] [szN.] (MNY. 32: 132); 1274 *Chunta* [sz.] [HN.] (Szentpétery: KritJ. 2/2–3: 87); 1303/ ? *Chanta* [sz.] [HN.] (FNESz. *Csantavér* a.); 1391 *Chonth* [szN.] (Oklsz.); 1416 u.¹ *Lontokrol* (BécsiK. 249) **J:** 1. 1138/ ? 'a gerincesek szilárd vázának eleme | Knochen' # (MNY. 32: 132) (↑), 1274 'ua.' (Szentpétery: KritJ. 2/2–3: 87) (↑); 2. [rossz~, öreg ~ stb.] 1937 'ember, fickó (tréfás) | Mensch, Kerl (scherzhaft)' (Sauvageot: MFrSz.) **Sz:** ~**os** 1334 *Chuntus* [szN.] (MonStrig. 3: 242) | ~**osodik** 1786 *tsontosodó* [sz.] (Nsz.) | ~**ozat** 1832 *csontozatjában* (NSz.)

■ Valószínűleg örökség a finnugor korból, a megfelelések azonban vitatottak. | 1. (⊕) A tőhöz vö. →*csomó*. Ebben az esetben magyar képzéssel lehet számolni; a végződés -t denominális névszóképző, vö. →*evet*, →*nyest* stb. A jelentésváltozáshoz vö. ném. *Knoten* 'csomó': *Knochen* 'csont'. 2. (≡) Lapp (R.) *čutta* 'bokacsont', (L.) *tjuhtta* 'boka; ugrócsont' [fgr. **čutte* 'bokacsont']. (⊕) A másodlagos *n* szervetlen járulékhanghoz vö. →*csüng*, →*ránt*² stb. A 'boka' > 'csont' jelentésfejlődéséhez vö. finn *kontti* 'combcsonť': észt *kont* 'csont'; ném. *Knöchel* 'boka': *Knochen* 'csont' stb. ▣ (⊕) Egyik magyarázat sem különösebben meggyőző. A 2. esetében gyengítő tényező, hogy a szót csak két, egymással távoli rokonságban álló nyelvből ismerjük. (⊕) Szlav származtatása kevésbé valószínű. (⊕⇒) A magyarból: szln. *čonta* 'csont'; rom. (N.) *cionť* 'ua.'.

📖 FUF. 11: 196; TESz.; NyK. 69: 167; MNY. 81: 219; UEW. 38, 45; EWUng. • Vö. *csomó*, *elefántcsonttorony*, *kulcsont*, *sípcsonť*

csoport A: 1382 ? *Chupur* [szN.] (Oklsz.); 1440 k. ? *chuprusagag* [sz.] [HN.] (Oklsz.); 1516 *Choportws* [sz.] [szN.] (Oklsz.); 1536 *choport* (NySz.); 1551 *czoport* (NySz.); 1574 k. *czaport* (NySz.); 1621 *Czuport* (Szenczi Molnár: Dict.); 1747 *Csoporban* (NSz.); 1851 *csopron* (NSz.); NYJ. *csiport* (MTsz.) **J:** 1. 1516 ? 'tömeg; csomó | Menge; Haufen' # (Oklsz.) (↑), 1536 'ua.'

(NySz.) (↑); **2.** 1516 ? 'sereg; személyek összessége | Schar; Gruppe' # (Oklsz.) (↑), 1560 k. 'ua.' (GyöngySzt. 4126.); **3.** 1604 'göröngy | Scholle' (Szenczi Molnár: Dict.); **4.** 1638 'nyáj, csorda | Herde' (SzT.); **5.** 1656/ 'üzleti csomósodás, pók | Gelenkgalle' (Magyary-Kossa: OrvEml. 2: 289); **6.** 1809 'vmely egység része | Gruppe, Abteilung' (NSz.) **Sz:** ~**os** 1516 [SZN.] (Oklsz.) (↑) | ~**osít** 1775 öszve *tsoportosithassa* [sz.] (Szily: NyÚSz.) | ~**osul** 1793 *tsoportosult* [sz.] (Nsz.)

■ Relatív fiktív töből keletkezett származékszó. | (⊕) Az *-r* gyakorító képzős relatív főösszefügg a →*csuporít* tövével. A végződés *-t* névszóképző. Az *r* végű változat a szóvégi *t* elhagyásával keletkezhetett, valószínűleg az *-r* névszóképzős szavak analógiájára; vö. →*fodor*, →*komor* stb. Ez a változat a [4]-es tőtipusba tartozik. (⊕) Onomatopoetikus szóként való magyarázata kevésbé valószínű. (⊕⇒) A magyarból: szb hv. *čopor*; rom. *ciopor*: 'nyáj, csapat, csoport'.

📖 Nyr. 41: 135; EtSz.; TESz.; EWUng. • Vö. *csuporít*

csór A: 1890 *csór* (Nyr. 19: 188) **J:** 'lop; szerez | klauen; stehlen'

■ Cigány jövevényszó. | (⊖) Cig. *tšör-* 'lop' [indoeurópai eredetű; vö. óind *corayati* 'ua.', *caura* 'tolvaj'; hindi *čōr* 'ua.']. (⊗) Megfelelői más nyelvekben is argó szóként: ném. (R.) *dschor*, *schornen*, *geschoren*; cseh *čor*: 'lop'. (⊕) Elterjedését talán a *csór* 'ua.' (→*csavar*) is elősegítette. (⊖) Idetartoznak: *csóreszol* 'lop, elemel' (1898: Dobos: DiákSz.); *csórel* 'ua.' (1900: Nyr. 29: 47); *csóresz*, *csóriscol* 'ua.' (1913: MNy. 9: 381, 426).

📖 Nyr. 43: 440; TESz.; EWUng. • Vö. *csoró*

csorba A: 1227 *Churba* [SZN.] (Oklsz.); 1329/ *Chorba* [SZN.] (Oklsz.); 1518 k. *Lorba* (SándK. 8); 1745 *csórbánn* (SzT.); 1789 *cserba* fogú (MNy. 11: 371); NYJ. *csërba* (MTsz.) **J:** <MN> **1.** 1227 ? 'hiányos fogú, foghíjas | zahnluckig' (Oklsz.) (↑), 1518 k. 'ua.' (SándK. 8) (↑); **2.** 1693 'törött szélű, kicsorbult | schartig' # (KárOk. 4: 580) | <FN> 1568 'csorbaság; fogatkozás | Scharte, Lücke; Mangel' (NySz.) **Sz:** **csorbul** 1594 e./ Meg-*tsorbult* (Balassi: Ist. A6a) | **csorbít** 1651/ meg-*chorbítaná* (Zrínyi: MM. 1: 18)

■ Szláv jövevényszó. | (⊖) Szln. *ščrba*; szlk. (R.) *štrba*; or. *uεpōa*; stb.: 'csorbaság; foghíj' [indoeurópai eredetű; vö. ném. (ófn.) *skirbī(n)* 'agyagedény; törött tárgy darabja'; lett *šķiŗba* 'hasadék, repedés'; stb.]. (⊕) Szláv főnevek melléknevesüléséhez a magyarban vö. →*bolond*, →*gonosz* stb. Ez a változás főleg jelzői használatban mehetett végbe.

📖 EtSz.; Kniezsa: SzlJsz. 140; TESz.; EWUng. • Vö. *cserép*, *csorbóka*

csorbóka × A: 1577 k. *chjorbakat* (OrvK. 268); 1791 *tsorboka* (NSz.); 1791 *Tsorbókáktól* (Nsz.); 1793 *Tsorbáka* (NSz.); NYJ. *csërbóká* (ÚMTsz.) **J:** **1.** 1577 k. 'egy fajta gyomnövény | Gänsedistel (Sonchus)' (OrvK. 268) (↑); **2.** 1941 'gyermekláncfű | Löwenzahn (Taraxacum)' (ÚMTsz.)

■ Jövevényszó, valószínűleg a szerbhorvátból. | (⊖) Szb hv. (N.) *štrbka*, *štrpka* 'salátakatáng, endívia' [< szb hv. *štrba* 'csorbaság; foghíj']. (⊗) Vö. még szlk. *štrbák*; or. (N.) *uεpōák* stb.: 'salátakatáng, endívia'. A megnevezés a növény leveleinek mély bevágásaira ("csorbaságára") utal.

📖 EtSz.; Kniezsa: SzlJsz. 141; TESz.; EWUng. • Vö. *csorba*

csorda **A:** 1082/ *churdawth* [HN.] (MNL (OL) Dl. 200894); 1282/ ? *Charadajaras* [HN.] (Oklsz.); 1291 *Churda* (Oklsz.); 1340/ *Chordawt* (Oklsz.); 1395 k. *cherda* (BesztSzj. 994.); NYJ. *csërda* (MTsz.) **J:** **1.** 1082/ ? 'együtt legeltetett állatok, rendszerint szarvasmarhák csoportja | Herde, bes. Viehherde' # (MNL (OL) Dl. 200894) (↑), 1291 'ua.' (Oklsz.); **2.** 1416 u./² 'embercsoport | Menschengruppe' (MünchK. 70vb); **3.** 1767 'horda | Horde' (NSz.); **4.** 1800 'csomó, halom | Haufen' (Nsz.) **Sz:** ~s 1400 *Chordas* [szn.] (Oklsz.)

■ Szláv jövevényszó. | (≡) Óe. szl. *črěda* 'sor, sorrend; csorda, nyáj'; blg. *чepдa*, (N.) *чepдa* 'csorda, nyáj'; szlk. *črieda* 'ua.'; or. *чepѣд* 'sor, sorrend', (N.) *чepедa* 'csorda, nyáj'; stb. [valószínűleg indoeurópai eredetű; vö. óind *śārdha-h* 'ua., csapat'; óperzsa *šard-* 'típus, fajta'; stb.]. (⇒) A magyarból (esetleg visszakölcsönzésként): szbhv. (R.) *čorda* 'csorda, nyáj'.

EtSz.; Kniezsa: SzlJsz. 141; TESz.; EWUng. • Vö. *csere*

csordít → *csorog*

csordogál → *csorog*

csordul → *csorog*

csormolya × **A:** 1708 *Tsormolya* (Pápai Páriz: Dict.); 1751 *csörmölös* [sz.] (MNY. 75: 377); 1783 *Tsermely* (NSz.); 1785 *tsurmojás* [sz.] (NSz.); 1791 *tsermelye*, *tsörmölye* (Szily: NyÚSz. 37); 1792 *Tsormoly* (Baróti Szabó: KisdedSz.); 1798 *Tsermelye* (NSz.); 1807 *Tsermolya* (Márton J.: MNSz.–NMSz.); 1839 *csermillye* (MTsz. 1: 298); 1862 *csérmelye* (CzF. 1: 968); NYJ. *csermény*, *cserménye*, *csirmolya* (ÚMTsz.); *csermulyás* [sz.] (Nyr. 29: 17); *csermülle* (NyF. 17: 36) **J:** **1.** 1708 'bíborvörös virágú gyomnövény (vetésekben, irtásokon), melynek a lisztbe örölt magva a kenyeret sötétkékre festi | Kuhweizen (Melampyrum)' (Pápai Páriz: Dict.) (↑); **2.** 1708 'mécsvirág | Marienröschen' (Pápai Páriz: Dict.) (↑); **3.** 1708 'légyfogó (növénynevként) | Hohldotter' (Pápai Páriz: Dict.) (↑); **4.** 1751 'üszög (búzában, kukoricában) | Kornbrand (Pilz)' (MNY. 75: 377) (↑); **5.** [~fü] 1836 'csörgő kakascímer | Klappertopf' (Kassai: Gyökerésző 5: 216); **6.** 1900 'kalinca ínfű | Ackergünsel' (Nyr. 29: 17); **7.** 1908 'konkoly | Kornrade' (MNY. 4: 31); **8.** 1914 'apró búza | kleinkörniger Weizen' (Herman: Pászt. 674)

■ Jövevényszó, valószínűleg szláv, esetleg szlovák eredetű. | (≡) Szlk. *čermel'*, (N.) *čermel*, *čermul'a*; – szbhv. (N.) *črmanj*: 'bíborvörös virágú gyomnövény' [< szláv **čьrmь* 'vörös festéket szolgáltató pajzstetű']. A növény megnevezésének alapja a virágzat rikító piros színe. (⇒) A származtatás nehézségét a szláv változatok csekély számú adatoltsága és a magyar két- és háromszótagú változatok egymáshoz való tisztázatlan viszonya okozza. (⇒) A szó a botanikai szaknyelvben is él. (↔) Az 1261-ből adatolható *Chermele* [HN.] (→*csermely*) ugyanerre az etimonra megy vissza, de mivel szláv névadáson nyugszik, ez a helynév szótörténeti tekintetben nem függ össze a *csormolya* szóval. (⇒) A magyarból: rom. *ciormoiag* 'csormolya'.

EtSz. *csermelye* a.; Kniezsa: SzlJsz. 613; TESz.; EWUng. • Vö. *csermely*, *rénye*

csóró **A:** 1602 ? *Csóré* [✍] [szn.] (Oklsz.); 1607 ? *chore* [szn.] (SzT.); 1650 *csore* (SzT.); 1731 ? *Csórój* [szn.] (MNY. 62: 96); 1778 *tsóré* (MNY. 6: 86); 1836 *Csóri* (Kunoss: Szóf.); NYJ. *csóró*, *csorró* (MTsz.) **J:** <MN> **1.** 1602 ? 'meztelen | nackt' (Oklsz.) (↑), 1778 'ua.' (MNY. 6: 86) (↑); **2.** 1602 ? 'szegény | arm' (Oklsz.) (↑), 1884 'ua.' (NSz.); **3.** 1890 'barnabőrű; cigányos |

dunkelhäutig; zigeunerhaft' (Nyr. 19: 189); **4.** 1890 'félkegyelmű | blödsinnig' (Nyr. 19: 576) | <FN> **1.** 1650 'cigány | Zigeuner' (SzT.) (↑); **2.** 1863 'legényke | Bürschchen' (MTsz.)

■ Cigány jövevényszó. | ⊕ Cig. *čor(r)o* 'szegény, szűkölködő, szükségét szenvedő' [? indoeurópai eredetű; vö. esetleg: →*csór*]. ⊕ A szóvégi *é* vagy cigány vokatívusz vagy a →*purdé* hatására utal. A melléknévi jelentésekben szóhasadás kialakulása mutatkozik; az 1. jelentés inkább a *csóré* változathoz, a 2. jelentés inkább a *csóró* változathoz kötődik.

📖 EtSz.; Nyr. 64: 7; TESz. *csóré* a.; EWUng. • Vö. *csór*, *csurdé*

csorog [1] **A:** 950 k. ? *τζεργά* [sz.] (Nyr. 89: 231); 1219/ *Churgo* [sz.] [HN.] (Wenzel: ÁÚO. 11: 156); [1264] *Chorgo* [sz.] [HN.] (Wenzel: ÁÚO. 8: 117); 1416 u.² *lè Loroguā* [sz.] (MünchK. 81vb) **J:** **1.** 1219/ 'folyik | rinnen' # (Wenzel: ÁÚO. 11: 156) (↑); **2.** 1582 '〈eső〉 esik | es regnet' (NySz.); **3.** 1604 'ereszt <edény〉 | lecken <zB. Topf)' (Szenczi Molnár: Dict.); **4.** 1750 '〈pénz〉 kerül, jut | abfallen für jmdn von etw <Geld)' (SzT.) **Sz:** **csorgó** 950 k. ? (Nyr. 89: 231) (↑); 1219/ [HN.] (Wenzel: ÁÚO. 11: 156) (↑); 1621 *Czurgó* 'folyó | Fluß' (Szenczi Molnár: Dict.) | **csorgat** 1584 *czorgattya* (NySz.)

csordul **A:** 1456 k. *ký chordoltik* [R.] (SermDom. 1: 224); 1531 k. *le cfordula* (MKsz. 1984: 229); 1756 *csurdulásival* [sz.] (NSz.) **J:** **1.** 1456 k. 'túlfolyik | überfließen' (SermDom. 1: 224) (↑); **2.** 1598 '〈pénz〉 kerül, jut | abfallen für jmdn von etw <Geld)' (NySz.) **R:** ~**tig** 1456 k. (SermDom. 1: 224) (↑)

csordogál **A:** 1761 *csurdogáló* [sz.] (NySz.); 1775 *csordogáló* [sz.] (NSz.) **J:** **1.** 1761 'lassan folyik | langsam rinnen' # (NySz.) (↑); **2.** 1791 'szivárog | sickern' (NSz.)

csordít Δ **A:** 1764 *tsordítván* [sz.] (NSz.); 1783 *tsurdittaná* (NSz.) **J:** 'csorgatva önt | rinnen lassen'

csurran **A:** 1794 *tsúrranik* [□] (NSz.); 1819 *tsurran* (NSz.); 1860 *csorran* (Nsz.) **J:** **1.** 1794 '〈pénz〉 kerül, jut | abfallen für jmdn von etw <Geld)' (NSz.) (↑); **2.** 1831 'folyni kezd | zu rinnen anfangen' (Kreszn.)

■ Valószínűleg örökség, uráli tő magyar képzővel. | ⊕ A tőhöz vö. vog. (T.) *ćork-* 'csurog, csöpög'; osztj. (O.) *šāri-* 'folyik, áramlik'; finn *soro* 'hulló csepp', *sorotta-* 'csöpög'; – jur. *šulnā-* 'csörgedezik <patak>'; szelk. *sörmba-* 'csöpög, folyik'; kam. *šur-* 'fut'; stb. [uráli **ćor3-* 'csurog, folyik, csöpög']. ⊕ A végződészek különféle igeképzők. A szócsalád némileg onomatopoetikus jellege valamelyest gyengíti az egyeztetést, ám a szabályos hangmegfelelések alapján valószínűnek látszik. Hasonló onomatopoetikus szavak: mong. (N.) *čur-* 'folyik, áramlik'; tamil *čor-* 'lassan csöpög'; stb. Ha az első, görög feljegyzésű adat ide tartozik, olyan mosdóberendezést jelölhetett, amelynek segítségével egy csappal elzárható tömlőből kicsorgó vízzel moshatta le magát az ember.

📖 FUF. 11: 196; Paasonen: Beitr. 143; MSzFE.; TESz.; Benkő: Fiktl. 59, 138; EWUng. • Vö. *csörög*, *csuromvíz*

csoroszlya × **A:** 1395 k. *chorozlauas* (BesztSzj. 455.); 1521 *Chorozlya* (MNY. 3: 323); 1707 *Csaroszlya* (MNY. 8: 127); NYJ. *csērēszlā* (ÚMTsz.); *Cserjeszla* (MNY. 3: 238); *csorosznya* (NytudÉrt. 1: 64) **J:** **1.** 1395 k. 'az ekevas előtti függőleges kés | Messer vor der Pflugschar, Sech' (BesztSzj. 455.) (↑); **2.** 1792 'vénasszony | alte Vettel' (Baróti Szabó: Kisdedsz.)

■ Szláv jövevényszó. | ⊕ Blg. (R.) *чръсло*, (N.) *чръсло*; szlk. *čerieslo*, (N.) *črieslo*; or. (N.) *čépecsló* stb.: 'csoroszlya' [< szláv **čers-* 'vág, metsz']. ⊕ Az eltérő változatok különböző korú és esetleg különböző nyelvekből való átvételre utalhatnak. A 2. jelentés talán az éles, metsző ekekés és a házsártos vénasszonyok éles nyelve közt létrejött asszociáción nyugszik.

csosz → *csoszog*

csoszog **A:** 1086 ? *Chozug* [SZN.] (MNL (OL) DI. 208421); 1529 e. *czozogafat* [SZ.] (VirgK. 42); 1680 k./ *csuszog* (MNY. 28: 318); 1832 *Tsorszog* (NSz.); 1851 *csoszongott* (NSz.) **J:** 'talpával a földet súrolva jár, megy | schlurfend gehen'

csosz × **A:** 1602 *Csoszó* [✂] [SZ.] [SZN.] (Oklsz.); 1748 *tsoszsza* (NSz.) **J:** 1. 1602 ? 'talpával a földet súrolva jár, megy | schlurfend gehen' (Oklsz.) (↑), 1748 'ua.' (NSz.) (↑); 2. 1902 'közösül | koitieren' (Nyr. 31: 468)

csosszant × **A:** 1838 *Csosszantani* (be) [SZ.] (Tsz.) **J:** 1. 1838 'talpával a földet súrolva jár, megy | schlurfend gehen' (Tsz.) (↑); 2. 1847 'csoszogtat | latschen lassen' (NSz.)

csosszan × **A:** 1841 *csosszant* (NSz.) **J:** 1. 1841 '⟨kedv stb.⟩ kerekedik, támad | anwandeln ⟨Lust usw.⟩' (NSz.) (↑); 2. 1843 'vmi csurran-cseppen | etw fällt (auch für ihn) ab' (NSz.); 3. 1862 'megcsúszik; csúszni kezd | ausgleiten; zu gleiten anfangen' (CzF.)

■ A szócsalád alapja, a **csosz** onomatopoetikus eredetű. | ☐ Összefügg a →*csesz* és →*csúszik* igékkel, valamint a →*csiszol* tövével. Bizonyosan igen régi szó, mivel képző nélküli onomatopoetikus ige, de sokáig nem volt adatolható, mivel csak a nyelvjárásokban fordult elő. A *csosz* 2. jelentése eufemizmus.

■ A **csoszog**, **csosszant** és **csosszan** származékszók. | ☐ A *csosz*-ból keletkeztek gyakorító, mozzanatos-műveltető és mozzanatos képzővel.

▣ A SZÓCSALÁDHOZ MÉG | ☐ Ugyanebből a többől más igeképzőkkel keletkezett szavak: *csusztogat* (1594 e./: Balassi: Camp. 11); *csosztat* (1842: NSz.); *csoszlik*: 'csoszogva megy' (1845: NSz.); továbbá *csosszint* 'hanyagul odaad' (1863: Kriza [szerk.] Vadr. 511). A *csösözög* 'csoszogva megy, jár' nyelvjárási szó a *csoszog* palatális párja.

EtSz.; TESz., *csösözög* a. is; EWUng. • Vö. *csesz*, *csiszol*, *csúszik*

csosszan → *csoszog*

csosszant → *csoszog*

csótány **A:** 1792 *Tsótán* (Baróti Szabó: KisdedSz.); 1830 *csótány* (NSz.) **J:** 'svábbogár | (Küchen)schabe (Blattidae)' #

■ Ismeretlen eredetű. | ☐ Az eredeti változat a *csótán* lehetett; a *csótány* alak ebből szövégi palatalizációval keletkezett.

EtSz.; EWUng.

csótár¹ Δ **A:** 1547 *chwtar* (Kakuk: ÉlOsm. 114); 1553 *chjölthar* (MNY. 10: 39); 1558 *chotartul* (MNY. 12: 34); 1613 *csujtárokkal* [✂] (MonÍrók. 7: 239); 1630 *Cziultar* Czaprangot (SzT.) **J:** 1. 1547 'díszes lótakaró | Schabracke' (Kakuk: ÉlOsm. 114) (↑); 2. 1750 '⟨lószerszámon⟩ cafrang, sallang | Behang ⟨am Pferdegeschirr⟩' (Wagner: Phras. *Phaleratus* a.)

■ Oszmán-török jövevényszó. | (≡) Oszm. *çultār, çuldār*, (R.) *çoltar*: 'nyeregtakaró' [? < újperzsa *jull* 'ua.']. (≈) Megfelelői: rom. *cioltar* 'ua.'; blg. (R.) *чултāp, чолтāp* 'ua.'; le. (R.) *czoldar* 'ua.'; stb. E szónak és a ném. (kfn.) *kulter, gulner* 'bélelt paplan', fr. (ófr.) *coultre* 'ua.' szavaknak a viszonya tisztázatlan. (⊕) A 2. jelentés valószínűleg a *sujtás* (→*sújt*) hatására keletkezett. (⊕⇒) A magyarból: szbhv. (R.) *čoltar, čuntar* '(lő)takaró, pokróc'.

EtSz.; TESz.; Kakuk: ÉlOsm. 114; Mollay: NMÉR.; EWUng.

csótár² × A: 1566 *Chotar* (OkLSz.) **J:** 'csoroszllya | Messer vor der Pflugschar, Sech'

■ Jövevényszó, de az átadó nyelv vitatott. | 1. Szerbhorvát vagy szlovén jövevényszó. | (≡) Szbhv. *crtalo*, (N.R.) *črtalo*; szln. *črtalo*: 'csoroszllya' [< szláv **črt-* 'vág, metsz']. Vö. még blg. (N.R.) *чepмāло, чpмāло*; cseh *čertadlo*; stb.: 'csoroszllya'. Ezt a származtatást szóföldrajzi okok támasztják alá, a szó ugyanis a délnyugati nyelvjárásokban él. Emellett szól az a körülmény is, hogy az eke részeinek megnevezése a szláv nyelvekből származik; vö. →*gerendely*, →*kakatszeg* stb. Ugyanakkor problematikus a szláv és a magyar szavak közti hangalaki különbség, talán a →*csótár*¹ analógiás hatásával lehet számolni, bár ennek szemléleti háttere homályos. 2. Német (feln.) jövevényszó. | (≡) Ném. (kfn.kor. úfn.) *kolter*, – ném. *Kolter*: 'csoroszllya' [< fr. (ófr.) *coltre* 'ua.' (lat. *culter* 'csoroszllya, kés')]. A származtatásban nehézséget okoz a német, ill. a magyar alakok eltérő szókezdet, esetleg a →*csoroszllya* hatásával lehet számolni.

■ A SZÓCSALÁDHOZ MÉG | (⊕) Szóföldrajzi és művelődéstörténeti okok miatt az 1. származtatás sokkal meggyőzőbb.

EtSz.; TESz.; NyK. 75: 41; Mollay: NMÉR.; EWUng. • Vö. *bugylibicska, csoroszllya, sódar, szikla*

csóva A: († 1015) 1220 k./ ? *Chouas* [sz.] [HN.] (Györffy: DHA. I: 73); 1555/ *tsovákat* (HOKLSzj. 24); 1702 *tsóva* (NySz.); 1836 *Tsuha* (Kassai: Gyökerésző 5: 218); 1877 *csávát* (Nyr. 6: 172) **J:** 1. († 1015) 1220 k./ ? 'szalmaköteg {tilalomjelként, madárijesztőként stb.} | Strohbund {als Hegewisch, als Vogelscheuche usw.}' (Györffy: DHA. I: 73) (†), 1555 'ua.' (HOKLSzj. 24) (†); 2. 1702 'jel | Zeichen' (NySz.) (†); 3. 1839 'tűzgyújtásra való szalmacsutak | Strohbündel zum Feuermachen' (MTsz.); 4. 1860 'üstökös után húzódó fényes sáv | Kometenschweif' # (Nsz.); 5. 1913 'fénnyaláb {lámpáé, reflektoré} | Lichtbündel {einer Lampe, eines Scheinwerfers}' (Nsz.); 6. 1952 'kemencesöprő csutak | Ofenwisch' (OrmSz.)

csóvál A: 1512 k. *czouolasaua* [? ɔ: *czoualasaua*] [sz.] (WeszprK. 53v); 1519 *czowalwan* [sz.] (JordK. 511); 1552 *chaualyák* [l-j] (NySz.); 1653 *tsóváló* [sz.] (NySz.); 1713 *csáválni* [sz.] (NySz.) **J:** 'lóbál, jobbra-balra forgat | schwingen, wedeln' #

■ A szócsalád alapja, a **csóvál** valószínűleg onomatopoetikus eredetű. | (⊕) Feltehetőleg a tűzgyújtáshoz használt parázsló szalmaköteg és tapló körbepörgetésekor hallható suhogás, lengetés hanghatásának utánzására keletkezett. A tő a →*suhog* és →*suvad* szócsaládjának tövével függhet össze. A végződés *-ál* gyakorító képző.

■ A **csóva** elvonás eredménye. | (⊕) A *csóvál* igéből keletkezett. A 2. jelentés azzal magyarázható, hogy a szalmaköteget – póznára kötözve – gyakran használták fel különböző célú jelzésekre. A 4. jelentés metafora a 3. jelentés alapján.

■ A SZÓCSALÁDHOZ MÉG | (⊕) A *csávál*, ill. *csáva* változatok valószínűleg a →*csáva* hatását tükrözik.

Pais-Eml. 364; TESz. *csóvál* a.; EWUng. • Vö. *suhog, suvad*

cső [7/1] **A:** 1262 ? *Chw* [HN.] (Györffy: ÁMTF. 2: 230); 1262/ ? *Cheu* [HN.] (Györffy: ÁMTF. 2: 230); 1288 ? *Chuu* [HN.] (Györffy: ÁMTF. 2: 230); 1319 *Chen* kut [ɔ: *Cheuk*] [HN.] (Csánki: TörtFöldr. 3: 225); 1481 *chew* (Oklsz.); 1513 ? *chewes* [sz.] [HN.] (MNY. 10: 182); 1528 *Czw* [HN.] (NévtD. 7: 19); 1544 *czeuest* [sz.] (Oklsz.); 1603 *czivek* (NySz.); 1604 *Czév* (Szenczi Molnár: Dict.); 1611 *czőv* (Szenczi Molnár: Dict.); 1621 *Czűv* (Szenczi Molnár: Dict.); NYJ. *csé*, *csi* (ÚMTsz.) **J:** 1. 1319 'folyadék, gáz stb. áteresztésére használatos henger alakú, üreges tárgy | Rohr' # (Csánki: TörtFöldr. 3: 225) (↑); 2. 1481 'cséve, üreges hüvely, amelyre fonalat gombolyítanak | Weberspule' (Oklsz.) (↑); 3. 1560 'lőfegyver csőve | Lauf (einer Schusswaffe)' (Saád: Tüzérsz. 42); 4. 1585 'síp | Pfeife' (Cal. 421); 5. 1585 'szívócső | Heber' (Cal. 984); 6. 1665 'kukoricacső | Maiskolben' # (Balassa I.: Kukorica 98); 7. 1668 'távcső | Fernrohr' (NySz.); 8. 1772 '⟨emberi, állati testben⟩ vmely üreges, csőszerű szerv | rohrförmiges Organ des Menschen, eines Tieres' (Nsz.); 9. 1794 'bab-, borsó-, paprikahüvely | Bohnenhülse, Erbsen- od. Paprikaschote' (Nsz.); 10. 1871 'elektroncső | Elektronenröhre' (Nsz.); 11. 1888 'a kemence, a tűzhely sütője | Backröhre des Ofens' (Nyr. 17: 525) **Sz:** **csöves** 1513 ? [HN.] (MNY. 10: 182) (↑); 1544 'csővel ellátott, azzal rendelkező vmi | mit einem Rohr versehen' (Oklsz.) (↑); 1958 'állandó lakhely nélküli személy; csavargó | Pennbruder; Landstreicher' (Nsz.) | **csövecske** 1577 k. *cjewěchken* (OrvK. 47) | **csövez** 1863 'csővel lát el vmit | etw mit einem Rohr versehen' (Nsz.); 1937 'lecsapol, vizet levezet | dränieren' (Sauvageot: MFrSz. *csövezet* a.) | **csövez(ik)** 1967 'a szabadban, alkalmi szálláson éjszakázik | im Freien, in Gelegenheitswohnungen nächtigen' (Nsz.) **R:** ~**stül** 1735 *csüstül* '(kukorica)csővel együtt | mit Kolben (Mais)' (MNY. 55: 547); 1846 'bőségesen | in Hülle und Fülle' (Nsz.)

■ Déli szláv vagy nyugati szlávjövevényszó. | ⊕ Blg. *уеб* 'orsó, cséve; üreges (fa)ág, növényi szár; lőfegyver csőve'; szbhv. *cev* 'cső; lőfegyver csőve; orsó, cséve; sípcsont'; cseh (R.) *ciev* 'cső'; plb. *cev* 'cséve'; stb. [eredetéhez vö. →*cséve*]. ⊗ Megfelelői más szláv nyelvekben is megtalálhatók. ⊕ A szó eleji szláv *c* > m. *cs* hangváltozáshoz vö. →*császár*, →*csép* stb. A 6. jelentés metafora a 2. jelentésből. A 10. jelentés a ném. *Röhre* 'cső; elektroncső; stb.' hatását tükrözheti. A *csöves* 'állandó lakhely nélküli személy' és a *csövez(ik)* származékok keletkezésének az a szemléleti alapja, hogy a fedél nélküli emberek gyakran cső alakú hidak alatt húzták meg magukat; ehhez vö. *csőlakó* 'állandó lakhely nélküli személy' (1956: Nsz.).

📖 EtSz.; Kniezsa: SzJlsz. 143; TESz.; EWUng. • Vö. *alag-*, *cséve*, *csőr*, *gór-*, *lát-*, *lég-*, *táv-*

csőcselék **A:** 1613 *tsőtselék* (NySz.); 1784 *tsőtselék* (Baróti Szabó: KisdedSz. 9) **J:** ⟨MN⟩ 1. 1613 'szellemileg alacsonyrendű, hitvány (többnyire embercsoport) | dumm, einfältig (Leute)' (NySz.) (↑); 2. 1784 'haszontalan; zagyva (beszéd) | unnütz; wirr (Rede)' (Baróti Szabó: KisdedSz. 9) (↑); 3. 1792 'kiskorú (gyerek) | minderjährig (Kind)' (Baróti Szabó: KisdedSz. *Poronty* a.) | ⟨FN⟩ 1. 1659 'szedett-vedett, gyülevész népség | Gesindel, Pack' # (Nyr. 42: 266); 2. 1784 'cókók, holmi | Krimskrams' (Baróti Szabó: KisdedSz. 9) (↑); 3. 1829 'csecsemő | Säugling' (MNY. 60: 119); 4. 1956 'gyerek; gyerektársaság | Kind; Kindergesellschaft' (MNY. 52: 359)

■ Fiktív töből keletkezett származékszó. | ⊕ A tö ismeretlen eredetű. A végződés *-lék* deverbális névszóképző. A szó belseji *ő* > *ő* hangzónyulás a →*csődül* hatására utal, miként a főnévi 1. jelentés kialakulása és uralomra jutása is. A melléknévi jelentések valószínűleg jelzői használatban alakultak ki. ⊗ Idetartozik: *csődelék* 'csőcselék' (1838: Tsz.), amely valószínűleg szintén a →*csődül* hatására keletkezett. ⊕ A →*csecs* főnévvel való összefüggése aligha valószínű.

csőd **A:** 1837 *Csődtömeg* (Szily: NyÚSz.) **J:** **1.** 1837 'anyagi tönkremenetel állapota, amelyben az adós vagyonát a hitelezők részére lefoglalják | Konkurs' (Szily: NyÚSz.) (↑); **2.** 1841 'pályázat | Preisausschreiben' (MNy. 2: 329); **3.** 1841 'összegyűlt embercsoport | Menschenansammlung' (MNy. 2: 329); **4.** 1862 'kudarcc; sikertelenség | Schlappe; Erfolglosigkeit' # (Nsz.)

■ Tudatos elvonás eredménye. | (⊕) A →*csődül*-ből, ill. a *csődít*--ből keletkezett. Az elvonás a ném. *Konkurs* 'csőd; krach', (R.) *concours* 'pályázat; verseny' [< lat. *concursum* 'csődület, csoportosulás', tkp. 'összefutás'] hatására mehetett végbe. A felszámolási eljárásban ugyanis a fizetéseképtelenek hitelezőit összezsúfolították, egybehívták. (⊖) Egyéb, régi megnevezései: *csődület* (→*csődül*); vö. még *csődítő per* 'felszámolási eljárás' (1834: NSz.); *csődületi per* 'ua.' (1839/: NSz.); *csődülési per* 'ua.' (1839: NSz.). (⊗) Nyelvújítási szóalkotás.

📖 EtSz.; TESz.; EWUng. • Vö. *csődül*

csődít → *csődül*

csődör **A:** 1247 k. ? *Chudur* [HN.] (ÓMolv. 98); 1521 *Czewder* (Oklsz.); 1541 *Chederth* (Oklsz.); 1568 *czödür* (NySz.); 1594 *chjeödeör* (SzT.); 1654 *csüdere* (SzT.) **J:** **1.** 1247 k. ? 'ménló | Hengst' (ÓMolv. 98) (↑), 1521 'ua.' (Oklsz.) (↑); **2.** 1901 'nagy nemi képességét gátlástalanul kiélő férfi | Hurer' (Nyr. 30: 442)

■ Bizonytalan eredetű, talán török jövevényszó. | (⊖) Vö. csag. *čavdur* 'csődör, mén' [vö. csag. *čaudur*- '(fel)nyerít, vihog' < csag. *čav*, *čaju* 'hang, beszédhang']. (⊕) A magyarba talán egy kun **čäüdür* kerülhetett át, ám a származtatást jelentősen nehezíti az a körülmény, hogy a magyar szó előzményének tekinthető ilyen alakot nem tudunk kimutatni; de vö. →*csősz*. Művelődéstörténeti okokat tekintve a kunból való átvétellel is számolhatunk.

📖 MNy. 39: 26; TESz.; Ligeti: TörK. 124, 244; EWUng.; Róna-Tas-Berta: WOT.

csődül **A:** 1629 *csődült* ki [✍] (MNy. 26: 212); 1787 ki *tsüdült* [sz.] (MNy. 68: 336) **J:** **1.** 1629 'terjed {vminek a híre}; híre kél | sich verbreiten; es geht das Gerücht' (MNy. 26: 212) (↑); **2.** 1647 'tódul {embertömeg}; tömegesen gyülekezik | sich drängen {Menge}; zusammenlaufen' # (NySz.); **3.** 1851 'megpályázik vmit, jelentkezik vhova | sich bewerben' (SzT.) **Sz:** ~**et** 1833 *csődület* 'összeverődött, összegyűlt embercsoport | Menschenansammlung' (Szily: NyÚSz.); 1838 'pályázati verseny | Bewerbung' (Nsz.); 1840 'felszámolás(i eljárás), csődeljárás | Konkurs' (NSz.)

csődít **A:** 1787 *tsődíti* (Nsz.); 1804 *tsüdítő* [sz.] (NSz.) **J:** **1.** 1787 'egy helyre irányít | an einen Ort lenken' (Nsz.) (↑); **2.** 1790 'összegyűjt {tömeget} | versammeln {Menge}' # (MNy. 39: 141)

■ Fiktív töből keletkezett származékszó. | (⊕) A tö ismeretlen eredetű. A végződés -ül visszaható képző, ill. -ít műveltető képző. A *csődület* származék 'csődeljárás' jelentéséhez vö. →*csőd*. (⊖) Aligha helytálló az a magyarázat, amely szerint a *csődít* és a *csődül* a →*csörög* szócsaládjának tagjaiból keletkezett szóhasadással.

📖 MNy. 26: 211, 39: 140; TESz.; NyK. 70: 454; Benkő: FiktI. 84; EWUng. • Vö. *csőd*

csög-bog × **A**: 1645 ? *tsig-big* (CorpGr. 323); 1655 *tseges bogos* [sz.]; *tsögös bogos* [sz.] (NySz.); 1774 *csög bög* (SzT.); 1779 *tsig-big* (SzT.); 1783 *tsökbökökkel* (NSz.); 1863 *csüg-bog* (Kriza [szerk.] Vadr. 494); NYJ. *csüg-büg* (MTsz.) **J**: **1.** [jelzői értékben is] 1645 ? 'nyomorék ember | Krüppel; verkümmertes Lebewesen' (CorpGr. 323) (↑), 1774 'ua.' (SzT.) (↑); **2.** 1655 'csomó; görcs (fában) | Knoten; Knorren' (NySz.) (↑); **3.** 1783 'meddő, terméketlen gyümölcsfa | unfruchtbarer Obstbaum' (NSz.) (↑); **4.** 1862 'bonyodalom | Verwicklung' (CzF.); **5.** 1873 'szemét | Mist' (Nyr. 2: 44)

■ Összetett szó, ikerszó. | (⊕) A *csög* 'fa görcse, csomója' (1709: EtSz.) + → *bog* összetétele. Az önállóan ma csak nyelvjárásokban előforduló előtag hangátvétéssel keletkezett a *göcs* 'ua.' (→ *görcs*) főnévből. Keletkezés módjához vö. → *ág-bog*. (⊕) Finnugor és ugor egyeztetése téves.

📖 MSzFE. *csög* a., *csök* a.; TESz.; UEW. 63, 839; EWUng. • Vö. *bog*, *görcs*

csök × **A**: 1184 ? *Cekelev* [sz.] [SZN.] (MNL (OL) 208372); 1198 ? *Cheke* [sz.] [SZN.] (MNL (OL) Dl. 104875); 1577 k. *Cjekyt* (OrvK. 315); 1745 szarvas-*tsék* (MNY. 4: 426); 1761 *Tsökjét* (NSz.); 1785 *csögiét* (NSz.); 1795 k. *tsök* (NSz.); 1808 Bika *tsík* (Sándor I.: Toldalék); NYJ. *csék* (ÚMTsz.) **J**: **1.** 1198 ? 'nagyobb hím állatnak, főleg a bikának a hím vesszője | Penis größerer Tiere, haupts. von Stieren' (MNL (OL) Dl. 104875) (↑), 1577 k. 'ua.' (OrvK. 315) (↑); **2.** 1780 'ebből készült korbács | Ochsenziemer' (Nszt.); **3.** 1807 'virágorzó | Staubgefäß' (MagyFűvészk. 7); **4.** 1901 'fatuskó | Holzklotz' (ÚMTsz.)

■ Török jövevényszó. | (⊖) Oszm. *çük*; tat. *čük*, *čügäy*; csuv. *čākā*; stb.: 'hím vessző'. (⊗) Megfelelői a tunguz nyelvekben is megtalálhatók. (⊕) A magyarba átkerült alak **čük* lehetett. Az átvétel már a honfoglalás előtt megtörténhetett. A 2. jelentést az magyarázza, hogy a levágott bikának súlyokkal kinyújtott vagy pálcára húzott s megszáritott hím vesszőjét egykor fenyítőeszközként használták. A 3. és 4. jelentés metafora. (⊗) Nem tartozik ide: *csök* 'keresztelő alkalmából tartott vendégség, lakoma' (Nszt.); ez a főleg a Kis- és Nagyikunság területén használt tájszó török eredetű; vö. csuv. *čük* 'áldozás, áldozó ünnep'; tat. (Kaz.) *čük* 'népünnepély böjt előestéjén'; stb. A szóföldrajz alapján kun eredetre gondolhatunk.

📖 MNY. 3: 115; EtSz.; TESz.; Doerfer: TE. 3: 120; Ligeti: TörK. 281; EWUng.; Róna-Tas-Berta: WOT. *csök*¹ a., *csök*² a.

csökevény → *csökik*

csökik × **A**: 1135 ? *chekez* [sz.] [SZN.] (MNL (OL) Dl. 206809); 1184 ? *Cekelev* [sz.] [SZN.] (MNL (OL) 208372); 1198 ? *Cheke* [sz.] [SZN.] (MNL (OL) Dl. 104875); 1469 *cheketh* [sz.] [SZN.] (MNY. 57: 360); 1519 *megh czókween* [sz.] (JordK. 97); 1527/ *csekének* [✍] (RMKT. 1: 7); 1584 *megcsökék* [▽] [✍] (RMKT. 1: 382); NYJ. *csek-ik* (MTsz.) **J**: **1.** 1198 ? 'alábbhagy; fogy | nachlassen; abnehmen' (MNL (OL) Dl. 104875) (↑), 1469 'ua.' (MNY. 57: 360) (↑); **2.** 1584 'kifícamít | verrenken' (RMKT. 1: 382) (↑); **3.** 1784 'visszamarad (növésben) | im Wachstum zurückbleiben' (Baróti Szabó: KisdedSz. 79); **4.** 1890 'megbokrosodik, csökönyössé válik | störrisch werden' (Nyr. 19: 187) **Sz**: ~**ött** 1469 ? [SZN.] (MNY. 57: 360) (↑); 1838 'növésben visszamarad | im Wachstum zurückgeblieben' (Tsz.)

csökken **A**: 1456 k. *megchekenik* [□] (SermDom. 1: 315); 1545 k. *Csökkenést* [✍] [sz.] (RMKT. 5: 26); 1613 *megtsököntek* (NySz.); 1621 *Czükkenni* [sz.] (Szenczi Molnár: Dict.) **J**: **1.** 1456 k. 'alábbhagy; kisebbedik | nachlassen; sich vermindern' # (SermDom. 1: 315) (↑); **2.** 1545 k. 'inog; tántorog | wanken; taumeln' (RMKT. 5: 26) (↑); **3.** 1763 'megrándul, rángatózik | zucken' (NySz. *Csökön-ik* a.); **4.** 1792 'növésben elmarad | im Wachstum zurückbleiben'

(Baróti Szabó: KisdedSz.); **5.** 1808 'megijed | erschrecken' (Sándor I.: Toldalék) **Sz:** ~t 1708 *csökkenti* 'kisebbít | verringern' (RákFLev. 2: 225)

csökevény **A:** 1881 *Csökevény* (Szily: NyÚSz.) **J:** **1.** [jelzői értékben is] 1881 'teljesen ki nem fejlődött, visszafejlődött, zsugorodott szerv, testrész | geschrumpftes Organ, geschrumpfter Körperteil' (Szily: NyÚSz.) (↑); **2.** 1896 'idejétmúlt, elavult társadalmi v. ideológiai rendszer maradványa(i) | Rückbleibsel eines überholten gesellschaftlichen od. ideologischen Systems' (Nsz.)

■ A szócsalád alapja, a **csökik** török jövevényszó. | (≡) Ujg. *čök-*; oszm. *çök-*; alt. *čök-*; stb.: 'leereszkedik, süllyed, összeomlik'. Vö. még Kāšy. *čök-*; CC. *čök-*; kar. *čök-*: 'térdet hajt'; stb. (≈) Megfelelői a mongol nyelvekben is megtalálhatók. (⇒△) A magyarba a másodlagos 'fogyatkozik, kisebbedik' jelentésben kerülhetett át; az átadó nyelv a kun vagy a besenyő lehetett. (△) A *csökik* 4. jelentése a →*csökönyös* hatására keletkezhetett.

■ A **csökken** származékszó. | (△) A *csökik*-ből keletkezett mozzanatos igeképzővel.

■ A **csökevény** származékszó. | (△) A *csökik*-ből keletkezett -vény névszóképzővel. (⌘) Nyelvújítási szóalkotás.

■ A SZÓCSALÁDHOZ MÉG | (△) A török *čökün-* 'lemegy, leereszkedik, leszáll' igéből való származtatása kevésbé valószínű.

📖 Gombocz Z.: BTLw.; EtSz.; TESz. *csökken* a.; Doerfer: TE. 3: 121; StUASuppl. 1: 61; EWUng.; Róna-Tas-Berta: WOT. • Vö. *csekély*, *csökönyös*

csökken → *csökik*

csökönyös **A:** 1808 *Tsökönyös* (Sándor I.: Toldalék 406); 1818 *tsökönyös* (Márton J.: MNSz.–NMSz. *Röbörösus* a.); NYJ. *csökényös* (Nyatl.) **J:** **1.** 1808 'helyéből kimozdulni nem akaró <állat, különösen ló> | störrisch <Pferd>' # (Sándor I.: Toldalék 406) (↑); **2.** 1808 'nyakas, makacs <ember> | halsstarrig <Mensch>' # (Sándor I.: Toldalék 406) (↑)

■ Vitatott eredetű. | **1.** Belső keletkezésű, valószínűleg származékszó. | (△) Talán a →*csökik* (R.)*csökön* 'megijed' változatának -ő képzős folyamatos melléknévi igenevéből keletkezett -s melléknévképzővel; vö. még (N.)*csekkenő* 'csökönyös <ló>'. A *csökönyös* alak a szó belseji ő rövidülésével keletkezhetett. **2.** Török jövevényszó magyar képzővel. | (≡) Vö. csuv. *čăxăm*; tat. (Kaz.) *čigün*; stb.: 'csökönyös <ló>' [< török *čiq- 'kimegy, halad']. (△) A magyarba átkerült alak *čiqün lehetett. Ennek alapján török *i* > m. *i* > *ē* > *ö* hangváltozással számolhatunk. A szó belseji *ny* palatalizálódással keletkezett. A végződés -s melléknévképző, amely formailag is a melléknevek osztályába illesztette a szót. A szó kései adatolhatósága gyengíti ezt a származtatást.

📖 Gombocz Z.: BTLw.; EtSz.; TESz.; EWUng.; Róna-Tas-Berta: WOT. • Vö. *csökik*

csömbölyeg → *csömbölyék*

csömbölyék × **A:** 1792 *Tsömbölyék* (Baróti Szabó: KisdedSz.); 1829 *csömbölék* (TudGyűjt. 11: 85); 1837 *Csömbölék* (NSz.); 1886 *csömböllékes* [sz.] (NSz.) **J:** 'csomó, csimbók | Knoten; Knorren'

csömbölyeg × **A:** 1884 *csömpölyegeket* (Nyr. 13: 236); 1893 *csömbölyeg* (MTsz.) **J:** 'csomó, gombolyag | Knäuel'

■ Relatív fiktív töből keletkezett származékszók. | (△) Az *-l ~ -ly* gyakorító képzős relatív tö összewfügg a *→csombolyék* szócsaládjának tövével mint annak hangrendi átcsapással keletkezett párja. A végződés *-ék*, ill. *-g* névszóképző; vö. *→ajándék*, *gömbölyeg* (*→gömbölyű*) stb. A szó belseji *b* szervesen járulékhanghoz vö. *→csimbók*, *→csomó*.

📖 EtSz. *csomó* a.; TESz. *csömbölék* a.; EWUng. • Vö. *csombolyék*

csömör **A:** 1135/ ? *Chemur* [HN.] (MNL (OL) 5775); 1138/ ? *Simur* [HN.] (MNY. 32: 133); 1221/ ? *Chumur* [SZN.] (VárReg. 103.); 1553–1561 *csemer* [✓] (MonÍrók. 3: 20); 1563 *csömör* [✓] (Magyary-Kossa: OrvEml. 2: 289); 1566 meg *czömerleném* [SZ.] (Heltai: Fab. 110); NYJ. *csēmēl* (MTsz.) **J:** <FN> **1.** 1135/ ? 'egy fajta gyomorbetegség; fizikai undor | Art Magenkrankheit; Übersättigung' # (MNL (OL) 5775) (↑), 1553–1561 'ua.' (MonÍrók. 3: 20) (↑); **2.** 1135/ ? 'bőr alatti csomó | Knoten unter der Haut' (MNL (OL) 5775) (↑), 1560 'ua.' (GyöngySzt. 4528.); **3.** 1660 'ellenszenv | Widerwille' (NySz.) | <MN> 1786 'undok | ekelhaft' (Nsz.) **Sz:** ~lik [ma meg~] 1558 *csömörlés* [sz.] (Magyary-Kossa: OrvEml. 2: 289)

■ Vitatott eredetű. | **1.** Belső keletkezésű, szóhasadás eredménye. | (△) A *→sömör*-ből keletkezett. A szó eleji *cs : s* szembenállást mutató szóhasadáshoz vö. *→csekély : →sekély*, *→csillog : →sajog*¹ stb. A főnévi **1.** jelentés metonímia az eredeti **2.** jelentésből, mivel a mértéktelen vagy mohó étkezés, ill. valamilyen ártalmas étel fogyasztása kiütést, száj környéki hólyagocskákat okozhat. A korai helynévi adatok bizonytalan idetartozása némi szótörténeti nehézségeket hordoz magában. **2.** Szláv jövevényszó. | (≡) Szbhv. *čemer* 'keserűség; epe; bánat', (Kaj) 'méreg; undor'; szlk. *čemer* 'egy fajta betegség, amelyet a vér megalvadása okoz'; or. (N.) *čémepe* 'fej-, has-, derékfájás; butacsíra <lóbetegség>'; stb. [valószínűleg indoeurópai eredetű; vö. óind *kámalam* 'lótuszvirág'; ném. (ófn.) *hemera* 'hunyor <növény>'; stb.]. A szláv szavak eredeti jelentése 'hunyor <egy fajta mérgező növény>'. Ezért ennek a származtatásnak jelentéstani nehézségei vannak, ugyanis a magyar és a szláv jelentések között lényeges különbség van.

📖 EtSz.; MNY. 36: 135; Kniezsa: SzlJsz. 618; TESz.; EWUng. • Vö. *sömör*

csőr **A:** 1821 *Tsőr-nek* (Szily: NyÚSz.); 1851 *csörrel* (NSz.) **J:** **1.** 1821 'madarak szaruréteggel borított szájnyílása | Schnabel' # (Szily: NyÚSz.) (↑); **2.** 1839 'egészségügyi beöntés, ill. erre szolgáló eszköz | Klistier' (NSz.); **3.** 1881 'tréfás, gúnyos értelemben) száj | Mund <derb>' (Nsz.); **4.** 1931 'futballcipő orra | Fußspitze <beim Fußball>' (Nsz.)

■ Tudatos szóalkotással keletkezett szóösszevonás eredménye. | (△) A *→cső* + *→orr* összetétele, az utótag csonkításával. (⊖) Ugyanezekből az elemekből alakított más, elszigetelt alakok: *csorr* 'csőr' (1844: NSz.); *csór* 'ua.' (1860: NSz.); vö. még *csórt*, *csorta* 'vadállatok kiugró orr-része' (1820: TESz.); *csőre* 'csőr; egészségügyi beöntésre szolgáló eszköz' (1843: Bugát: Szóhalm.). (⌘) Mindegyik szó nyelvújítási szóalkotás.

📖 Szily: NyÚSz.; EtSz.; MNY. 23: 175; TESz.; EWUng. • Vö. *cső*, *orr*

csördít → *csörög*

csördül → *csörög*

csörge × **A:** 1611 *czörge* (Szenczi Molnár: Dict.); 1808 *Tsörgő* (NSz.); 1839 *cserge* (EtSz.) **J:** **1.** 1611 'töporlyú | Speckgriebe' (Szenczi Molnár: Dict.) (↑); **2.** 1861 'forgácsfánk <egy fajta

sütemény) | Hobelspan (Art Gebäck)’ (NSz.)

■ Származékszó szófajváltásának eredménye. | ☐ A →*csörög* -e képzős folyamatos melléknévi igenevének főnevesülése; vö. →*fürge*, →*penge* stb. A megnevezés alapja a megpirított és összetöpörödött szalonnadarabkák csörgő hangja lehetett. A 2. jelentés a →*csöröge* hatására keletkezhetett. ☐ Idetartozik: (R.) *csörge* (Cerge: [HN.] (1561: FNESz. *Csörög* a.)); ’csermely’ (1841: MTsz. 2. *csörge* a.); ez ugyancsak ebből a többől, a patak csörgedezésének hangképzete alapján keletkezett.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *csörög*

csörgedezik → *csörög*

csörget → *csörög*

csörlő A: 1405 k. *cheuelw* (SchlSzej. 2105.); 1521 *Chewlw* (OkISz. *csöllő* a.); 1585 *Tseulő* (Cal. 456); 1629 *csülő* [🔪] (NySz. *Csévlő* a.); 1681 *czollo* (HOkISzj. 25); 1708 *Tsüllő*, *Tsürlő* (Pápai Páriz: Dict.); 1767 *Tsörlő* (Pápai Páriz–Bod: Dict.); 1768 *Csörölő* (SzT.); 1786 *Csüvöllő* (MNy. 70: 94); 1795 k. *csillő* (EtSz. *cső* a.); 1808 *Tsöllő* (Sándor I.: Toldalék); NYJ. *csívülő* (ÚMTsz.) **J: 1.** 1405 k. ’gombolyító szerkezet, amellyel a fonalat a csévére rátekerik | Spulrad’ (SchlSzej. 2105.) (↑); **2.** 1828 ? ’rombusz | Rhombus’ (NSz.), 1835 ’ua.’ (Tzs. *Raute* a.); **3.** 1897 ’olyan emelőszerkezet, amely a teher kötelét v. láncát egy dobra felcsavarja | Hebewinde, Haspel’ (PallasLex. XXX a.); **4.** 1928 ’a rácsavarodó kötel segítségével hajót stb. vontató szerkezet | Spill, Gangspill’ (TechnLex. 1: 243)

■ Származékszó szófajváltásának eredménye. | ☐ A *csével* (→*cséve*) -ő képzős folyamatos melléknévi igenevének főnevesülése. Az elsődleges változat a *csévelő* (↑) lehetett. A *csörlő* alak ebből keletkezett a második, nyílt szótagbeli magánhangzó kiesésével, *l* > *ll* geminálódással, valamint *ll* > *rl* elhasonulással. A szó belseji *ő*-s alak térhódításához a →*cső* is hozzájárulhatott. A 2. jelentés jelentéskölcsönzés a lat. *rhombus* ’bűvészpörgettyű; rombusz’ szóból. ☐ 1. jelentésében széles elterjedtségű tájszó, a 3. és 4. jelentés műszaki szakszóként használatos a köznyelvben. ☐ A *csűr* ~ *csűr* ’orsó, (fonál)cséve’ (1873: Nyr. 2: 137) (OrmSz.) valószínűleg a *csürlő*, *csűrő* változatokból keletkezett elvonással.

📖 EtSz. *cső* a.; TESz.; EWUng. • Vö. *cséve*

csörög [1] A: 1193 *Chergou* [sz.] [HN.] (ÓMOLv. 53); 1339 *Chyrgetykath* [sz.] [HN.] (MNy. 63: 365); 1536 *Chereg* (NySz.); 1565 *czörgő* [sz.] (NySz.); 1673 *tsörög* (NySz.); 1848 *csürgött* (NSz.); 1862 *csérég* (CzF.) **J: 1.** 1193 ’csörgedezik (patak) | rieseln (Bach)’ (ÓMOLv. 53) (↑); **2.** 1372 u./ ’zörög | rasseln (intrans.)’ # (JókK. 44); **3.** 1536 ’(madár, főleg szarka, kígyó) csörgő hangot ad | klappern (Vogel, Schlange)’ # (NySz.) (↑); **4.** 1585 ’csacsog | schwatzen’ (Cal. 447); **5.** 1685 ’ciripel | zirpen’ (NySz.); **6.** 1763 ’zsörtölődik | nörgeln’ (NSz.); **7.** 1954 ’táncol | tanzen’ (Nszt.) **Sz: csörgő** 1193 [HN.] (ÓMOLv. 53) (↑); 1536 *chergew* (FOLY MN-I IGENÉV) (Pesti: Fab. 34b); 1585 *tsergő* ’csengő | Klingel’ (Cal. 269) | **csörgeteg** 1320 *Fizieschergeteg* [HN.] ’patak | Bach’ (Györffy: ÁMTF. 1: 622) | **csörgés** 1372 u./ *czergefet* (JókK. 44)

csörget A: 1372 u./ *cergetuala* (JókK. 141); 1750 *Csörget* (Wagner: Phras. *Diverfor* a.) **J: 1.** 1372 u./ ’zörög; vmit csörögtet | rasseln (trans.); mit etw klappern’ # (JókK. 141) (↑); **2.** 1573 e. ’fecseg | plaudern’ (MonÍrók. 3: 81); **3.** 1750 ’csörög (a szarka) | schwatzen (Krähe)’ (Wagner:

Phras. *Diverfor* a.) (↑); 4. 1791 'ostorral cserdít | mit der Peitsche schنالzen' (NSz.) Sz: **csörgettyű** 1590 *Czyörgetyű* (Szikszai Fabricius: LatMSzj. 188) – De vö. 1585 *tsergető* (Cal. 269)

csördít A: 1372 u./ *czerdeh* [cserdét □] (JókK. 14); 1831 *Csördít* (Kreszn.); 1862 *csérdít* (CzF.); NYJ. *csürdít* (ÚMTsz.) J: 'élesen csattanó hangot kelt; csörget vmit | knallen; klirren machen' #

csördül A: 1506 *cherdpleseet* [sz.] (WinklK. 207); 1573/ ki ... *cserdült* (MNY. 69: 362); 1708 *Tsördül* [sz.] (Pápai Páriz: Dict.); 1862 *csérdül* (CzF.); NYJ. *csürdül* (ÚMTsz.) J: 1. [ma főleg meg~] 1506 'éles, csattanó hangot ad | (er)klirren' # (WinklK. 207) (↑); 2. [ki~] 1573/ 'kiderül vmi | sich herausstellen' (MNY. 69: 362) (↑); 3. 1758 'lármázva összesereglik | sich mit Gerassel zusammenrotten' (MNY. 39: 141)

csörgedezik A: 1585 *tsergedezek* (Cal. 1038); 1780 *tsörgedező* [sz.] (NSz.); 1841 *csergedezik* [▽] (NSz.) J: 1. 1585 'suttog, susog | flüstern' (Cal. 1038) (↑); 2. 1585 'csobogva folydogál | rieseln' # (Cal. 425)

csörren A: 1823–1824 *csörrent* (Nsz.); 1863 *Csürrent* [sz.] (Kriza [szerk.] Vadr. 495); 1868 *csörrenik* [□] (NSz.); 1892 *csërren* (Nyr. 21: 309) J: 'egyszeri rövid, csörgő hangot ad | erklirren' #

■ Onomatopoetikus eredetűek. | (△) A tö azonos a →*csörömpöl* tövével, valamint a →*csörtölöz* szócsaládjának tövével, és a palatoveláris párhuzamosság alapján összefügg a →*csorog* szócsaládjának tövével. A végződéses különféle igeképzők, amelyek közül a -g-nek gyakorító, a -d-nek kezdő, az -n-nek mozzanatos funkciója van. A *csörög* 7. jelentése leginkább a bizalmas nyelvhasználatban él. (◡) Idetartoznak: (R.)*csörged* 'zúg, zizeg, zörög' (1518 k.: PeerK. 43) és a (N.) *csireg-csörög* 'csörömpöl, zörög, csörget' (MTsz.) ikerszó.

📖 EtSz. *csérdít* a.; Nyr. 81: 319; TESz., *cserdít* a. is; EWUng. • Vö. *cserfel*, *cserkész*, *cserreg*, *csorog*, *csörge*, *csöröge*, *csörömpöl*, *csörtölöz*

csöröge A: 1565 *czőregeket* (NySz.); 1590 *czőróge* (Szikszai Fabricius: LatMSzj. 199); 1708 *Tsőrege* (Pápai Páriz: Dict.); 1826 *tsőrige* (TudGyűjt. 2: 42); NYJ. *csërëgje* (Nyatl.) J: 1. 1565 'szabálytalan alakú, zsírban kisütött sütemény | Hobelspan (Art Gebäck)' (NySz.) (↑); 2. 1890–1906 'metélt tészta | Schnittnudeln' (ÚMTsz.); 3. 1916 'töpörtyű, tepertő | Speckgriebe' (Nyr. 45: 43)

■ Származékszó szófajváltásának eredménye. | (△) A →*csörög* -e képzős folyamatos melléknévi igenevének főnevesülése. Az elnevezés alapja a zsírban kisütött száraz tésztadarabok csörgő hangja lehetett. A szó a →*csörge* párja, de attól függetlenül keletkezett. A 3. jelentés a →*csörge* 'töpörtyű, tepertő' hatására keletkezhett. A szónak ma leginkább az 1. jelentése él.

📖 Bárczi: SzófSz.; TESz.; EWUng.

csörömpöl A: 1796 *tsörömpölést* [sz.] (NSz.); 1867 *csirimpolt* (NSz.); NYJ. *csörömpell* (ÚMTsz.) J: 'élesen csörgő, zörgő hangot kelt | Gerassel machen; klimpern, rasseln'

■ Onomatopoetikus eredetű. | (△) A tö a →*csörög* és →*csörtölöz* szócsaládjának a tövével azonos. A végződés gyakorító képző, de van adatunk -z gyakorító képzővel alakult változatra is: *csörömpöz* 'csörömpöl, zörög' (1794: NSz.).

📖 EtSz.; TESz.; EWUng. • Vö. *csörög*, *csörtölöz*

csörren → *csörög*

csörte → csörtölöz

csörtet → csörtölöz

csörtöl → csörtölöz

csörtölöz Δ **A:** 1664 *csörtölözés* [sz.] (EtSz. *csörtölözés* a.); 1715 *csörtölözvén* [sz.] (OklszPótl.) **J:** 'zajt csap | Geklirre, Gerassel machen'

csörtet **A:** 1756 *csörtetést* [sz.] (MNY. 65: 232); 1787 *tsörtetett* (Nsz.); 1824 *csertető* [sz.] (Nsz.); 1862 *csértet* (CzF.) **J:** 1. 1756 'zajt csapva halad | mit Gerassel sich fortbewegen' # (MNY. 65: 232) (↑); 2. 1790 'zajt csap; csörögtet, zörögtet | Geklirre, Gerassel machen; klirren lassen' (NSz.); 3. 1885/ 'zsörtölődik | nörgeln, mürrisch sein' (NSz.); 4. 1902/ 'törtet | streberhaft handeln' (NSz.)

csörtöl Δ **A:** 1784 *tsertelés* [sz.] (Baróti Szabó: KisdedSz. 84); 1862 *csörtöl* (CzF.) **J:** '(fegyvert) összeüt, összezördít | (Waffe) klirren lassen'

csörte **A:** 1939 *csörte* (Nsz.) **J:** '(vívásban) a mérkőzés egy menete | Fechtgang'

■ A szócsalád alapjai, az igék onomatopoetikus eredetűek. | ⊕ A *tő* a → *csörög*, valamint a → *csörömpöl* szócsaládjának a tövével azonos. A végzések különféle gyakorító képzők, amelyekben a *-t* műveltető, az *-l* gyakorító funkcióban áll. A *csörtöl* és a *csörtölöz* egymáshoz való viszonya tisztázatlan: a *csörtölöz* lehet a *csörtöl* gyakorító képzős származéka, de az is lehetséges, hogy a *csörtöl* elvonással keletkezett a *csörtölöz*-ből. A *csörtet* 3. és 4. jelentésének kialakulását a → *zsörtölődik*, ill. a → *törtet* befolyásolhatta.

■ A **csörte** tudatos szóalkotás. | ⊕ Az igékből keletkezett az idegen eredetű → *asszó* helyettesítésére.

📖 Nyr. 46: 94; EtSz. *csörtet* a., *csörtölözés* a.; TESz. *csörtet* a., *csörte* a. is; EWUng. • Vö. *cserkész, csörög, csörömpöl, zsörtölődik*

csősz **A:** 1093/ ? *Cheuz* [HN.] (MNL (OL) Dl. 248764); 1192/ *Guusci* [ɔ: *Cuusci*] [HN.] (Györffy: ÁMTF. 2: 358); 1193 *Cheuz* [HN.] (ÓMolv. 54); 1276 *Chuuz* [HN.] (Györffy: ÁMTF. 2: 358); 1560 k. *Chósz* (GyöngySzt. 3624.); 1763 *csüz* (NSz.); 1792 *Tsős* (Baróti Szabó: KisdedSz.); NYJ. *csész* (ÚMTsz.) **J:** 1. 1192/ 'kikiáltó | Ausrufer' (Györffy: ÁMTF. 2: 358) (↑), 1560 k. 'ua.' (GyöngySzt. 2933.); 2. 1560 k. 'mezőőr; őr | Feldhüter; Wächter' (GyöngySzt. 3624.) (↑); 3. 1560 k. 'török követ | türkischer Bote' (GyöngySzt. 2933.) **Sz:** ~**kődik** 1788 *Csőszkődöt* 'csőszként dolgozik | als Feldhüter tätig sein' (MNY. 11: 371); 1867 'jogosulatlanul megfigyel | unbefugt bewachen' (Nsz.)

■ Jövevényszó, valószínűleg besenyő eredetű. | ⊕ Vö. Kāšγ. *čawuš* 'a csatarendet irányító tiszt'; csag. *čavuš* 'felügyelő; poroszló; kapuőr'; oszm. *çavuş* [ejtsd: *čauš*] 'futár; a parancsot kikiáltó személy; altiszt' [tisztázatlan eredetű; eredetéhez vö. még → *csausz*]. ⊕ A magyarba átkerül alak valószínűleg **čäwiš* lehetett, amennyiben a törökben hangrendi átcsapás történt; vö. még → *csődör*. A szövégi török *š* > m. *sz*, *z* hangváltozáshoz vö. → *csiriz*. A *csősz* eredetileg a királyi udvarnak beszolgáltatott állatok kezelőjét jelölhette. A 3. jelentés oszmán-török hatást mutat.

EtSz.; MNy. 30: 104; TESz.; Ligeti: TörK. 123, 254; EWUng.; Róna-Tas-Berta: WOT. • Vö. *csausz*

csötönöz × **A:** 1783 *tsötönyözésben* [sz.] (NSz.); 1829 *csötönez* (Nsz.); 1841 *csötönöz* (MTsz.); NYJ. *csöttönöz* (ÚMTsz.) **J:** 1. 1783 'csoszog | schlurfen' (NSz.) (↑); 2. 1792 'botorkál; cél nélkül jár-ke | stolpern; ziellos herumstreichen' (Baróti Szabó: KisdedSz.); 3. 1841 'tétlenül ácsorog; lábatlankodik | herumlungern; einem im Wege stehen' (MTsz.) (↑); 4. 1858 'zörög, csörömpöl | klappern' (Nsz.).

■ Fiktív töből keletkezett származékszó. | ⊕ A tö ismeretlen, esetleg onomatopoetikus eredetű; összefügghet a *csetlik*-nek (→*csetlik-botlik*), valamint a →*csetten* szócsaládjának a tövével. A végződés gyakorító képző. A 4. jelentés valószínűleg a →*csörög*, →*csörömpöl* stb. analógiás hatására jött létre. ⊖ Idetartoznak: (N.) *csötöllő* 'bicegő, sánta' (ÚMTsz.), (N.) *csötönköl* 'ténfereg, botladozik' (ÚMTsz.), (N.) *csötönödik* 'ua.' (ÚMTsz.), (N.) *csötöz* 'ua.; láb alatt van; akadékoskodik' (Tsz.).

TESz.; EWUng. • Vö. *csetlik-botlik*, *csetten*, *csitri*

csúcs **A:** 1305 *Chuch* [HN.] (Györffy: ÁMTF. 2: 139); 1536 *chuchos* [sz.] (NySz.); 1585 *tsúts* (Cal. 19) **J:** 1. 1305 ? 'vminek a hegye | Spitze' # (Györffy: ÁMTF. 2: 139) (↑), 1536 'ua.' (NySz.) (↑); 2. 1305 ? 'vminek a legmagasabb, kiálló része | Gipfel' # (Györffy: ÁMTF. 2: 139) (↑), 1585 'ua.' (SzT.); 3. 1604 'dudor | Wulst' (Szenczi Molnár: Dict.); 4. 1644 'csücsök | Zipfel' (SzT.); 5. 1758 'csúcspont | Höhepunkt' # (NSz.); 6. 1763 'gúla | Pyramide' (NSz.); 7. 1784 'kúp {mértani test} | Kegel {Geom}' (Nsz.); 8. 1793 'vminek a kinyúló része | Fortsatz' (NSz.); 9. 1807 'bibe | Narbe {in der Blüte}' (Márton J.: MNSz.–NMSz.) **Sz:** ~**os** 1452 ? *Chwchws* [szN.] (OklSz.); 1536 (NySz.) (↑) | ~**osodik** 1784 *tsútsofodni* [sz.] (Baróti Szabó: KisdedSz. 13)

■ Bizonytalan eredetű, talán örökség a finnugor korból. | ≡ Vö. md. (E.) *ćoćaña* 'vminek a legmagasabb, kiálló része; hegyes, éles' [fgr. **ćuća* 'kiálló, kinyúló rész']. Eredetileg igenévszó lehetett; vö. →*csucsorodik*. ⊕ Az egyeztetés gyengéje, hogy csak két, viszonylagosan távoli rokonsági fokon álló nyelv adatai vonhatók ide. ⊕ Onomatopoetikus magyarázata kevésbé valószínű.

FUF. 11: 186, 19: 158; MSzFE.; TESz.; EWUng. • Vö. *csicskás*, *csicsóka*, *csucsorka*, *csucsorodik*, *csűcs*

csucsor → *csucsorka*

csucsorít → *csucsorodik*

csucsorka Δ **A:** 1787 *tsutsorkámról* (NSz.); 1787 *tsutsurkájából* (NSz.) **J:** 1. 1787 'burgonya | Kartoffel' (NSz.) (↑); 2. 1861 'a korsónak kiálló hegyes ajka | Schnabel des Kruges' (MNyszet. 6: 320)

csucsor **A:** 1790 k. *csucsor* (Nyr. 85: 211); 1806 *Tsútsór* (NSz.) **J:** 1. 1790 k. 'különféle gumós növények neveként' | {zur Benennung versch. Knollengewächse}' (Nyr. 85: 211) (↑); 2. 1806 'muskátli | Pelargonie' (NSz.) (↑); 3. 1823 'krumpli | Kartoffel' (Márton J.: MNSz.–NMSz. *Erdapfel* a.)

■ A szócsalád alapja, a **csucsor** tudatos szóalkotással keletkezett származékszó. | (⊕) A →*csúcs*-ból keletkezett *-r* kicsinyítő képzővel; vö. →*odor*, →*sömör*. (⊖) Növényteni szakszó.

■ A **csucsorka** származékszó. | (⊕) A *csucsor*-ból keletkezett *-ka* kicsinyítő képzővel. A megnevezést a burgonyának és hozzá hasonló növényeknek a göcsörtös gumó- vagy gyümölcshalakja motiválta. A 2. jelentés a →*csucsorodik* hatására utal.

▣ A SZÓCSALÁDHOZ MÉG | (⊞) Nyelvújítási szóalkotások.

📖 EtSz. *csúcs* a.; TESz. *csucsor* a.; EWUng. • Vö. *csúcs*

csucsorodik A: 1767 *tsútsorodáfa* [sz.] (Pápai Páriz–Bod: Dict.); 1795 *tsutsorodásokhoz* [sz.] (NSz.); 1802 *csucsorodik* [▽] (Nsz.). J: 1. 1767 'dudorodik; kidülled | sich zuspitzen; hervorstehen' (Pápai Páriz–Bod: Dict.) (↑); 2. 1802 'keletkezik; ⟨vkinek jókedve⟩ kerekedik | entstehen; jmdn anwandeln ⟨Lust⟩' (Nsz.) (↑); 3. 1837 'csúcsosra összehúzódik ⟨száj⟩ | sich zuspitzen ⟨Mund⟩' (NSz.)

csucsorít A: 1803 *tsutsorítani* [sz.] (Márton J.: MNSz.–NMSz. *Spitzen* a.) J: '⟨száját⟩ csúcsosra összehúz | (den Mund) spitzen'

■ Relatív fiktív töből keletkezett származékszók. | (⊕) A relatív tö *-r* gyakorító képzővel keletkezett; a képző deverbális természete arra utal, hogy az abszolút tö egy eredeti igenévszó igei értékű tagja lehetett, amelynek a névszói értékű tagja a →*csúcs*. A végződés visszaható, illetve műveltető igeképző. (⊖) Ugyanebből a relatív töből a folyamatos melléknévi igenév *-i* képzőjével keletkezett: *csucsori* 'kereken kiálló ⟨ajak⟩' (1861: MNyszet. 6: 320). (⊕) A szócsalád keletkezésben a rokon értelmű, hasonló alaktani felépítésű →*domború* szócsaládja is közrejátszhatott.

📖 EtSz. *csúcs* a.; TESz.; EWUng. • Vö. *csúcs*, *csücsörít*

csucsujgat A: 1585 *Tsutsogatas* [sz.] (Cal. 822); 1846 *csucsujgató* [sz.] (Nsz.); NYJ. *csucsúgat* (MTsz.) J: 1. 1585 'csetteg ⟨ló biztatására, indítására⟩ | schmalzen ⟨zum Antreiben von Pferden⟩' (Cal. 822) (↑); 2. 1846 'altatgat | einlullen' (Nsz.) (↑); 3. 1876 'dédelget | hätscheln' (Nyr. 5: 384)

csucsul A: 1792 *Tsútsolni* [sz.] (Baróti Szabó: KisdedSz.); 1803 *csucsúlnak* (Csokonai: ÖM. 1: 171) J: 'alszik ⟨gyermeknyelvi szóként⟩ | schlafen ⟨in der Kinderspr.⟩'

■ Onomatopoetikus eredetűek. | (⊕) A tö a palatoveláris párhuzamosság alapján összefügg a →*csücsül*--lel. A végződés *-gat* gyakorító, illetve *-ul* gyakorító-visszaható képző. A szó belseji *j* valószínűleg szervesetlen járulékhang. A *csucsujgat* 1. jelentéséhez vö. →*csikó*. (⊖) Idetartozik: *csucsukál* '⟨kisgyermek⟩ (el)alszik' (1836: Kassai: Gyökerésző 5: 226).

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *csi*, *csücsül*

csucsul → *csucsujgat*

csúf A: 1403 ? *Chwph* [szN.] (OkI Sz.); 1408 *Chwf* [szN.] (OkI Sz.); 1456 k. *chwfhnak* (SermDom. 2: 538); 1532 *Coffoliauala* [sz.] (TihK. 228) J: ⟨FN⟩ 1. 1456 k. 'mulattató | Spaßmacher' (SermDom. 2: 538) (↑); 2. 1608 'olyan személy, akit mindenki csúfol, gúnyol | Zielscheibe des Spottes ⟨Pers⟩' (NySz.); 3. 1713 'szégyen; megcsúfolás | Schande; Schimpf' (Kis-Viczay: Sel. 10) | ⟨MN⟩ 1. 1456 k. 'ravasz | schlau' (SermDom. 2: 522); 2. 1470 'nevetségserző; gúnyolódó | lächerlich; spöttelnd' (SermDom. 2: 684); 3. 1763 'szégyenletes |

schändlich' (NSz.); **4.** 1779 ? 'csúnya | häßlich' # (NSz.), 1807 'ua.' (Márton J.: MNSz.–NMSz.) **Sz:** ~**ol** 1456 k. *chwfulya* (SermDom. 2: 282) | ~**olás** 1470 *chufolas* (SermDom. 2: 684) | ~**ít** 1490 k. <*chu*>*fetottak* (NagyvGl. 249.) | ~**olkodik** 1529 e. *czufolkodo* [sz.] (VirgK. 4) | ~**olódik** 1536 *chwfolodnak* (Pesti: Fab. 64b) | ~**os** 1539 *Czufos* [szn.] (Oklsz.)

■ Olasz (É.) jövevényszó. | (≡) Ol. (fri.) *çuff*, *čuf* 'hajfűrt a homlokon v. a tarkón; zilált, borzas sörény; az arcot álarcszerűen takaró haj'; (v.-ven.) *ciúf*, *zuf* 'ua.'; (vel.) *zufe* 'szájhős, gúnyolódó <ember>', – ol. *ciuffo* 'homloktincs, hajfűrt; konty' [esetleg germán eredetű; vö. →*copf*]. (⊕) A magyarba vásári mulattatók, ill. udvari vigasságok szavaként került át. Melléknévként valószínűleg az -*l* képzős igei származékokból vonódott el. A melléknévi 4. jelentés talán a →*csúnya* hatására keletkezett. (⊖) Valószínűleg nem tartozik ide: 1405 k. *chuph* (SchlSjz. 2139.), melynek ismeretlen a jelentése.

📖 EtSz.; TESz.; FilKözl. 14: 489; EWUng. • Vö. *copf*, *csúfondáros*

csúfondáros A: 1575 *czuffondáros* (Heltai: Krón. 180); 1615 *Cziufondáros* (NySz.) **J: 1.** 1575 'nevetséges(sé tevő); gúnyolódó | lächerlich; spöttelnd' # (Heltai: Krón. 180) (↑); **2.** 1846 'szégyenletes | schändlich' (NSz.)

■ Játszi szóalkotással keletkezett származékszó. | (⊕) A →*csúf* 'mókamester; nevetséges, bohóckodó' szóból keletkezett különféle játszi névszóképzőkkel. A hangalak valószínűleg a *fondorkodik* 'ármánykodik, áskálódik', ill. a *fondoros* 'ármányos, cselszövő' (→*fondor*) hatására utal. A 2. jelentést a *csúfos* 'gyalázatos, szégyenletes' (→*csúf*) hatását mutatja. (⊕) A →*csúf* és a *fondáros* 'ármányos, cselszövő' (< →*fondor*) összetételeként való magyarázata kevésbé valószínű.

📖 EtSz.; TESz.; EWUng. • Vö. *csúf*

csuha A: 1494–1495 *chuha*, *chwha* (Neumann: Registrum 2973.); 1504 *Choham* [lat. végződéssel] (Oklsz.); 1516 *Choha* (Oklsz.); NYJ. *Csuhé*, *csuva* (MTsz.) **J: 1.** 1494–1495 'felsőruha | Überkleid' (Neumann: Registrum 2973.) (↑); **2.** 1763 'köpönyeg; szűr | Mantel; ungarischer Bauernmantel' (EtSz.); **3.** 1784 'dolmány; zeke | Dolman; Wams' (Baróti Szabó: KisdedSz. 44); **4.** 1835 'szerzetesi ruha | Kutte' (Kunoss: Gyal. *Reverenda* a.); **5.** 1860 'szarvas bőre | Hirschfell' (Nsz.) **Sz:** ~**s** 1604 *Czuhas* 'csuhát viselő <személy> | eine Kutte tragend <Pers>' (Szenczi Molnár: Dict.); 1871 'pap, szerzetes | Pfaffe' (BpKözlöny 1871. ápr. 20.: 2064)

■ Oszmán-török eredetű. | (≡) Oszm. *çuha* 'kelme', (R.) *çoha*, *çoka* 'ua.', (N.) *çoka* 'házi gyapjúból készített kabát' [? < újperzsa *čūhā* 'gyapjúruha']. (⊖) Megfelelői: albán *cohë* 'kelme'; szbhv. *çoha* 'ua.; egy fajta ruha'; le. (R.) *czuha*, *czucha* 'hosszú prémkabát'; stb. (⊕) Kereskedelmi úton még a török hódítás előtt 1526 e. bekerült a magyarba.

📖 NyK. 34: 197; EtSz.; Kniezsa: SzlJsz. 817; TESz.; Kakuk: ÉlOsm. 111; EWUng.

csuhé × A: 1828 e. *csuhéja* (Nsz.); 1836 *Tsiva* (Kassai: Gyökerésző 5: 204); 1839 *csuha* (EtSz.); 1895 *csuhéj* (PallasLex. XXX a.); NYJ. *súh* (MTsz.) **J: 1.** 1828 e. 'a kukoricacsövet borító levél <főleg száraz állapotban> | inneres Hüllblatt am Maiskolben' (Nsz.) (↑); **2.** 1891 'kukorica selyme | Seide am Maiskolben' (Nyr. 20: 431)

■ Belső keletkezésű, valószínűleg egy fiktív töből keletkezett származékszó szófajváltásának eredménye. | (⊕) Feltehetőleg egy -*é*, ill. -*a* képzős folyamatos melléknévi igenév főnevesülése; vö. →*fene*, ill. →*csusza* stb. Az is lehetséges azonban, hogy az *a*-s változatok a →*csuha* hatására jöttek létre. A tö összefügghet a →*suhog* szócsaládjának tövével. (⊖) Tisztázatlan

idetartozású: (N.) *csuhit*, *csuhu* 'kákaféle vízinövény' (EtSz. *csuhu* a.). (A) Aligha helytálló az a magyarázat, amely szerint a *csuhé* szóhasadással keletkezett a →*csuha* főnévből.

📖 N Nyv. 2: 230; TESz.; MNy. 64: 140; EWUng. • Vö. *suhog*

csuk A: 1720 k. *bécsuktak* (Thaly: Adal. 1: 186) J: 1. 1720 k. '⟨vkit vhova⟩ bezár | einsperren' # (Thaly: Adal. 1: 186) (↑); 2. 1754 '⟨ajtót, ablakot stb.⟩ berekeszt | (die Tür, das Fenster usw.) schließen' # (NSz.); 3. 1804 '(szemet) lehuny | die Augen schließen' # (Nsz.); 4. 1851 '(száját, ajkakát) összezár | den Mund schließen' # (Nsz.); 5. 1907 '⟨üzlet, intézmény⟩ nyitvatartási idő végén zár ⟨tárgyatlan⟩ | nach Geschäftszeit schließen ⟨intrans.⟩' (Nsz.) Sz: ~**ódik** 1780 *tsukódott* [sz.] (NyF. 50: 28)

■ Bizonytalan eredetű, talán örökség az uráli korból. | (≡) Vö. jur. *takal*- 'elrejt, eldug'; szelk. *čaķača*- 'becsuk, elzár'; kam. *taktə*- 'becsuk, zár'; stb. [uráli **čukka*- 'elzár, eldug']. (Δ) A szó belseji **kk* > m. *k* hangváltozáshoz vö. →*akaszt*, →*gyökér* stb. Az egyeztetést gyengíti a magyar ige kései adatolhatósága, valamint az uráli **č*-nek a magyarban szabálytalan szó eleji *cs* megfelelése a várható *s* helyett. Ez utóbbi talán a magyarban megfigyelhető *cs* ~ *s* váltakozással magyarázható; vö. →*csekély* ~ →*sekély*, →*csillog* ~ →*sajog*¹ stb. (A) Onomatopetikus szóként való magyarázata aligha valószínű.

📖 Paasonen: Beitr. 60; NyK. 59: 215; MSzFE.; TESz. *csuk*¹ a.; EWUng. • Vö. *csokor*, *csukik*, *csukorgat*, *csuporít*, *zsugorog*

csuka A: 1009/ *Chukafe*[w] [HN.] (MNL (OL) Dl. 280274); 1152 ? *Cuka* [SZN.] (MNL (OL) Dl. 206818); 1210 ? *Chuca* [SZN.] (Oklsz.); (†1235) 1350/ *Chukafew* [HN.] (Györffy: ÁMTF. 1: 285); 1395 k. *chuka* (BesztSzj. 296.) J: 1. 1152 ? 'nagytestű, édesvízi ragadozó hal | Hecht (Exos lucius)' # (MNL (OL) Dl. 206818) (↑), 1395 k. 'ua.' (BesztSzj. 296.) (↑); 2. 1917 'cipő | Schuh' (MNy. 13: 60) Sz: ~**s** 1453 *Chwkas* [SZN.] (TörtTár 1882: 538)

■ Szláv jövevényt. | (≡) Szbhv. *štuka*, (Kaj) *ščuka*; szlk. *štuka*, (N.) *ščuka*; or. *у́йка*; stb.: 'csuka' [tiszttáztalan eredetű]. (Δ) A 2. jelentés tréfás metafora, ebben a jelentésben a szó a bizalmas nyelvhasználatban él.

📖 EtSz.; Kniezsa: SzlJsz. 145; TESz.; EWUng.

csukik Δ A: 1578 meg *czokec* [▽] (Bornemisza: ÖrdKís. 135); 1954 *kicsukik* (ÚMTsz.) J: [főleg meg~, ki~] 'megtörik, behajlik; kificamodik | einknicken; sich verrenken'

csuklik² [1] A: 1804 *tsuklanak* (Nsz.), de vö. →*csukló*; 1863 *csuklik* [▽] (Krizsa [szerk.] Vadr. 494); 1959 *csukolják* (ÉrtSz.) J: 1. [főleg össze~] 1804 'a forgóüzletnél, forgócsontnál hirtelen meghajlik, megrogyik, megtörik ⟨testrész, rendszerint elerőtlenedés következtében⟩; kificamodik, kitekeredik | einknicken; sich verrenken' # (Nsz.) (↑); 2. 1872 'csukódik ⟨szempilla, szem⟩ | sich schließen ⟨Augenwimper, Auge⟩' (NSz.)

■ A szócsalád alapja, a **csukik** szóhasadás eredménye. | (Δ) A →*csuk*-ból E/3. személyű ikes -*ik* személyraggal. A →*csuk* párhuzamos alakja, amellyel ellentétben ennek tárgyatlan-visszaható funkciója van.

■ A **csuklik**² származékszó. | (Δ) A *csukik*-ból keletkezett -*l* mozzanatos igeképzővel.

■ A SZÓCSALÁDHOZ MÉG | (A) A →*csetlik-botlik*, ill. a →*csuklik*¹ szavakkal való összefüggése kevésbé valószínű.

📖 Bárczi: SzófSz.; TESz. *csuklik*² a.; EWUng. • Vö. *csuk*, *csukló*

csuklik¹ [1] **A:** 1279 *Chykloupotok* [sz.] [HN.] (MNY. 10: 39); 1405 k. *foklok* (SchlSzej. 360.); 1585 *Tsuklok* (Cal. 983); 1604 *Czuklom* [▽] (Szenczi Molnár: Dict. *Singültio* a.); 1708 *tsukolva* [sz.] (Pápai Páriz: Dict.); 1794 *tsuklyás* [sz.] (NSz.) **J:** 1. 1279 ? 'rekeszizma hirtelen összerándulásával sajátos hangot ad | glucksendes Geräusch geben; schlucksen' # (MNY. 10: 39) (↑), 1405 k. 'ua.' (SchlSzej. 360.) (↑); 2. 1510 'zokog | schluchzen' (MargL. 4v); 3. [*el~ik, meg~ik*] 1794 'csuklásszerűen elakad (hang) | jmdm versagen (Stimme)' (Nsz.)

■ Fiktív töből keletkezett származékszó. | ⊕ A szótő bizonytalan, esetleg onomatopoetikus eredetű, a csuklás hangjának, ill. a csuklással járó izomrándulásnak a kifejezésére. A szóvég: -*l* mozzanatos igeképző. ⊕ Az ikes ragozás E/3. személyű -*ik* raggal ellátott tövének a hasonló jelentéséhez vö. (N.) *csukik* 'csuklik' (ÚMTsz.). ≈ Hasonló hangalakú és jelentésű szavak: ném. *schulcken* 'csuklik'; szlk. (N.) *čikúkat' sa* 'ua.'; ném. *schluchzen* 'hangosan sír'. ⊕ A →*csuk*-kal, ill. a →*csukik*-kal való összefüggése kevésbé valószínű.

EtSz.; TESz.; EWUng.

csuklik² → *csukik*

csukló **A:** 1647 *tsitloibol* (NySz.); 1716 *csiklóbul* (MNY. 75: 377); 1745 k. *tsuklyóban* (MNY. 75: 377); 1792 *Tsukló* (Baróti Szabó: KisdedSz.); 1829 *siklojaig* (MNY. 71: 250); 1862 *csikla* (CzF.); NYJ. *csokló* (ÚMTsz.) **J:** 1. 1647 'ízület, csontok kapcsolódásának helye | Gelenk' (NySz.) (↑); 2. 1745 k. 'a kézfej és az alsó kar kapcsolódásának helye | Handgelenk' # (MNY. 75: 377) (↑); 3. 1887 'váját a csónak oldalán az evező beillesztésére; vmely szerkezet két alkotórészének olyan találkozása, amely elfordulást tesz lehetővé | Dolle; Gelenk (in der Technik)' (Nyr. 16: 559) **Sz:** ~s 1767 *Tsiklós* (Pápai Páriz–Bod: Dict.)

■ Belső keletkezésű, valószínűleg egy származékszó szófajváltása. | ⊕ A →*csuklik*² (→*csukik*) szóból főnevesült folyamatos melléknévi igenév lehet -ó képzővel. A 2. jelentés jelentésszűküléssel keletkezett. A 3. jelentés metafora. A magyarázat nehézsége, hogy a szó időrendben korábbi adatolású, mint a feltételezett alapszó.

EtSz.; TESz.; EWUng. • Vö. *csukik*

csuklya **A:** 1468 *Chwklas* [sz.] [SZN.] (Oklsz.); 1508 *kukcl'aul* (NádK. 435); 1547 *chuklyas* [sz.] [SZN.] (MNY. 13: 252); 1604 *czoklya* (Szenczi Molnár: Dict. *Cucúllus* a.); 1781 *kuklás fű* [sz.] (EtSz.); 1787 *Tsukja* (NSz.); NYJ. *csuknya* (ÚMTsz.) **J:** 1. 1468 ? 'kapucni | Kapuze' (Oklsz.) (↑), 1508 'ua.' (NádK. 435) (↑); 2. 1604 '⟨papír⟩zacskó | Tüte' (Szenczi Molnár: Dict. *Cucúllus* a.) (↑); 3. 1787 'csuha | Kutte' (NSz.) (↑); 4. 1816 'szűr | Bauernmantel' (Gyarmathi: Voc.); 5. 1863 'kucsma | Pelzmütze' (Krizsa [szerk.] Vadr. 188) **Sz:** ~s 1468 [SZN.] (Oklsz.) (↑)

■ Latin jövevényszó. | ≡ Lat. *cuculla* 'kapucni, csuklya; fejkendő, fejlepel', (k.) *cuculla (ecclesiastica)* 'egyházi ünnepen használt papi fejfedő, süveg, fejtakaró' [tisztázatlan eredetű]. ⊕ A szó eleji *cs* palatalizációval keletkezett a magyarban, esetleg a →*csuha*, →*csuk* hatására. A szó belseji *l* > *ly* hangváltozáshoz vö. →*fáklya*. ⊕ A magyarból: szbhv. (Ča) *čuklja*; szlk. (N.) *čukla*: 'kapucni, csuklya'.

EtSz.; Kniezsa: SzlJsz. 818; TESz.; EWUng. • Vö. *kuglóf*

csukorat → *csukorgat*

csukorék → *csukorgat*

csukorgat × **A:** 1863 *Megcsukorgatni* [sz.] (Kriza [szerk.] Vadr. 508) **J:** 'zsugorgat | zusammenscharren'

csukorék × **A:** 1863 *csukorék* (Kriza [szerk.] Vadr. 537) **J:** 1. 1863 'csomó | Haufen' (Kriza [szerk.] Vadr. 537) (↑); 2. 1872 'csoport | Schar, Gruppe' (Nyr. 1: 135)

csukorát × **A:** 1872 *csukorátba* (Nyr. 1: 135) **J:** 'csoport | Schar, Gruppe'

csukorít × **A:** 1893 *Felcsukorította ... magát* (MTsz.) **J:** [visszaható névmással] 'vhova kuporodik | sich irgendwohin niederkauern'

csukorodik × **A:** 1893 *csukorod-ik* [▽] (MTsz.); 1893 *csukorodott* (MTsz.) **J:** 'kuporodik | sich niederkauern'

■ Relatív fiktív töből keletkezett származékszavak. | (△) A relatív tö -*r* gyakorító képzővel keletkezett. Az abszolút tö a →*csuk* tövével látszik azonosnak. A végződésük különböző deverbális igeképzők, ill. névszóképzők. (≈) Hasonlóan más finnugor nyelvekben is: osztj. (Kaz.) *šūkanī* 'hajlat, görbület <fáé>'; zürj. (Sz.) *čukil'* 'hajlat, kanyar, görbület <autóé, fáé>'; cser. (KH.) *câgârȳe-* 'elgömbül, meggörnyed, (meg)vetemedik' stb. (△) Hangutánzó-hangfestő értelmezése kevésbé valószínű.

📖 Nyr. 41: 135; MSzFE. *csukorodik* a.; TESz.; EWUng. • Vö. *csokor*, *csuk*

csukorít → *csukorgat*

csukorodik → *csukorgat*

csula × **A:** 1450 *Chwla* [szN.] (MNY. 83: 68); 1517 ? *Chwlya* [szN.] (Oklsz.); 1692 *Csulya* (SzT. *csulyaszarvú* a.); 1838 *Suli* (Tsz.); 1863 *csuri* (MTsz.) **J:** 1. 1450 ? 'kajla, lógó fülű | mit abstehenden, herabhängenden Ohren' (MNY. 83: 68) (↑), 1838 'ua.' (Tsz.) (↑); 2. 1692 'apró v. vágott fülű | mit kleinen od. verstümmelten Ohren bzw. Hörnern' (SzT. *csulyaszarvú* a.) (↑); 3. 1838 'gúnynev, amellyel gyerekek csúfolják egymást' | {Spottnome, mit dem die Kinder einander verspotten}' (Tsz.) (↑)

■ Román jövevényszó. | (≡) Rom. (N.) *ciul*, *ciulă* [nőnem], [végartikulussal] *ciula* [nőnem] 'apró v. vágott fülű; félfülű; szarvak nélküli (juh, marha, disznó)' [tisztázatlan eredetű]. (≈) Megfelelői: oszm. (N.) *çula* 'kis fülű juh v. kecske'; blg. (N.R.) *чыл* 'vágott fülű jószág'; szbhv. *čulav* 'csonkított, vágott fülű' stb. (⊙) A havasalföldi oláh pásztorkodó kultúra műszavaként terjedt el. (⇒△) A magyarba a román nőnemű alak került át; a szóvégi *a*-hoz vö. →*áfonya* stb. (△) A szóvégi *i*-s változat játszi szóalkotás eredménye lehet. Az 1., 3. jelentések az eredeti 2. jelentés alapján keletkeztek.

📖 EtSz.; TESz.; EWUng.

csuma × **A:** 1138/ ? *Sumadī* [sz.] [szN.] (MNY. 32: 133); 1210 ? *Cimoh* [szN.] (Oklsz.); 1211 ? *Chema* [szN.]; *Chima* [szN.] (Oklsz.); 1221 ? *Chuma* [szN.] (Wenzel: ÁÚO. 1: 173); 1456 k. *Chymath* (SermDom. 1: 410); 1585 *Czima* [olv. *cima*] (Cal. 283); 1792 *Tsoma* (Baróti Szabó: KisdedSz.); 1803 *Tsumma* (Nsz.); 1838 *Csuma* (Tzs.); NYJ. *cumma* (MTsz.) **J:** 1. 1456

k. 'rügy; csíra | Knospe; Keim' (SermDom. 1: 410) (↑); **2.** 1577 k. 'káposztatorzsa | Kohlstrunk' (OrvK. 636); **3.** 1585 'növény szár; csutka | Stengel; Butzen, Kolben' (Cal. 1067); **4.** 1798 'a kukoricacsövet borító levél (főleg száraz állapotban) | inneres Hüllblatt am Maiskolben' (MNy. 70: 19)

■ Valószínűleg olasz jövevényszó. | (≡) Ol. *cima* 'csúcs, ághegy' [lat. *cyma* 'ua.; magzat; fiatal sarj, hajtás' < gör. *κῶμα* 'ua.']. (⊕) A *csuma* és →*csoma* alakjai összekeveredtek.

📖 EtSz. 1. *csima* a.; TESz.; EWUng. • Vö. *címer*¹, *csemete*, *csoma*

csúnya A: 1221/ ? *Czuna* [SZN.] (VárReg. 364.); 1604 *Czunya* (Szenczi Molnár: Dict.); 1611 *Czúnya* (Szenczi Molnár: Dict.); NYJ. *csunább* (NyF. 20: 6) **J:** <MN> **1.** 1221/ ? 'durva, nyers | grob, roh' (VárReg. 364.) (↑), 1604 'ua.' (Szenczi Molnár: Dict.) (↑); **2.** 1604 'rút; gyalázatos | häßlich; schändlich' # (Szenczi Molnár: Dict.) (↑); **3.** 1763 'vad, veszett | wild, toll' (EtSz.); **4.** 1844 'nagyerejű; nagyfokú | sehr kräftig; hochgradig' (Petőfi: ÖM. 1: 219) | <FN> 1749 'szeméremtest | Scham (Körperteil)' (MNy. 37: 37) **Sz: csúnyít** 1645–1646 *chúnittya* (Zrínyi: MM. 1: 168) | **csúnyul** 1708 *Eltsúnyúlok* (Pápai Páriz: Dict. *Exfordefco* a.)

■ Bizonytalan eredetű, talán ótörök jövevényszó. | (≡) Vö. kipcs. *čonaq* 'vágott fülű'; kaz. *čunaq*, *šunaq* '(meg)csonkított, csonka, torz', *šunaq* 'vágott fülű'; kirg. *čunaq* 'ua.'; [tisztázatlan eredetű]. (⊕) A magyarba átkerült alak valószínűleg **čunaq*; a szóvéghez vö. →*bóda*, →*csipa*. Az elsődleges melléknév jelentésfejlődése a magyarban 'torz, alakatlan, formátlan' > 'durva' > 'vad' > 'nagy erejű' > 'utálatos' lehetett.

📖 Nyr. 61: 115; TESz.; EWUng.

csúp × A: 1392 *Kaderdeuchupya* [HN.] (Oklsz.); 1623 *chupia* (SzT.); 1674 *Csúp* (SzT.) **J:** **1.** 1392 'domb | Hügel' (Oklsz.) (↑); **2.** 1464 'hegycsúcs | Gipfel' (Oklsz.); **3.** 1623 'csücsök, dudor, vminek a hegye | Zipfel, Wulst, Spitze' (SzT.) (↑); **4.** 1796 'kúp | Kegel' (EtSz.)

■ Bizonytalan eredetű, talán örökség a finnugor korból. | (≡) Vö. zürj. (I.) *čup* '(női) mell, mellbimbó, emlő'; finn *suippu* 'csúcs, hegyes vég, ék'; lp. (norv.) *čuppa* 'csúcs <süvegé>' [fgr. **čuppə* 'csúcs']. Ezek a szó a hangutánzó-hangfestő természete miatt akár az egyes nyelvek külön életében is keletkezhettek. (⊕) A →*csúcs* és a →*púp* szavakból szóvegyüléssel való értelmezése kevésbé valószínű. A →*kúp*-pal való kapcsolata téves.

📖 FUF. 11: 200; EtSz.; MSzFE.; TESz.; Vir. 1973: 164; EWUng. • Vö. *csíp*

csupa A: 1416 u.¹ *lupa* (BécsiK. 90); 1512 k. *luppa* (WeszprK. 101) **J:** <HSZ> **1.** 1416¹ 'egyedül | allein' # (BécsiK. 90) (↑); **2.** 1512 k. 'teljesen | völlig' # (WeszprK. 101) (↑) | <MN> 1416 u.³ 'egyedül álló | einzig, alleinig' (AporK. 65) **R:** ~**n** 1584 *czupan* 'egészen | ganz' (NySz.); 1645 'kizárólag | ausschließlich' (NySz.); 1799 'mindössze | nur' (NSz.)

■ Ismeretlen eredetű. | (⊕) Eredetileg melléknév lehetett, amely határozói használatban határozószóvá vált. A melléknév > határozószó fejlődést az -*n* határozórag is elősegíthette; hasonló jelentésfejlődéshez vö. →*heon*. (⊖) Idetartoznak: (R.) *csupádon* 'teljesen és egészen' (1669: NySz.); (N.) *csupádokon* 'pusztán, csupán' (MTsz.); ezek esetében a szó belseji *d*-nek nyomatékosító funkciója van.

📖 Nyr. 38: 344; EtSz.; TESz.; EWUng. • Vö. *csupasz*

csupasz **A:** 1786 *Tsupasz* (NyF. 50: 29); NYJ. *csipasz* (Nyr. 53: 62) **J: 1.** 1786 'meztelen; kopasz; szakáll nélküli | nackt; kahl; bartlos' # (NyF. 50: 29) (↑); **2.** 1803 'fegyvertelen | unbewaffnet' (NSz.) **Sz:** ~**odik** 1792 *El-tsupafzodni* [sz.] (Baróti Szabó: KisdedSz. *Tsupafz* a.)

■ Szóvegyülés. | (⊕) A →*csupa* és →*kopasz* szavakból. (⊗) Eredetileg nyelvjárási szó, bizonyosan a nyelvújítás korában került be az irodalmi nyelvbe.

📖 EtSz. *csupa* a.; TESz.; EWUng. • Vö. *csupa*, *kopasz*

csupor [4] **A:** 1321 *Chupor* [szn.] (Oklsz.); 1341 *Chupur* [szn.] (NytudÉrt. 68: 80); 1467 *Chwpros* [sz.] [szn.] (Oklsz.); 1570 *chywpor* (SzT.); 1597 *chipor* vetel (SzT.); 1604 *Czopor* (Szenczi Molnár: Dict.); 1767 *Tsopór* (Pápai Páriz–Bod: Dict.); 1817 *Csupar* (SzT.); 1818 *tsúprokból* (NSz.) **J: 1.** 1321 ? 'kisebb edény; bögre | Töpfchen, Napf' (Oklsz.) (↑), 1570 'ua.' (SzT.) (↑); **2.** 1594 'egy fajta robbanófegyver, tűzfazék | Feuertopf {Waffe}' (Oklsz.)

■ Alapnyelvi örökség, finnugor kori tövel és magyar képzéssel. | (≡) A szótőhöz vö. zürj. (Sz.) *čibl'eg* 'tálacska, kis csésze <nyírfakéregből>', *čipjš* 'sótartó <nyírfakéregből>' [fgr. **čupp3* 'edény, tálca, csésze <nyírfakéregből>']. (⊕) A végződés -*r* névszóképző. A 2. jelentése azzal magyarázható, hogy a régi harcászatban alkalmazott tűzfazekat cserépbögre, agyagkorsó stb. felhasználásával készítették.

📖 NyK. 65: 393; MSzFE.; TESz.; EWUng.

csuporgat → *csuporít*

csuporít × **A:** 1796 öszve *tsuporítja* (NSz.) **J: 1.** 1796 'összehúz, összeszorít | zusammenziehen, zusammenpressen' (NSz.) (↑); **2.** 1893 'megtakarít | ersparen' (MTsz.)

csuporodik × **A:** 1832 *Csuporodni* [sz.] (TudGyűjt. 3: 72); 1844 *csup-orodik* [▽] (NSz.) **J:** 'összehúzódik, összehúzza magát | sich zusammenziehen'

csuporgat × **A:** 1854 *csuporgasd* [*csuporgat* □] (NSz.) **J: 1.** 1854 'összehúz, összeszorít | zusammenziehen, aneinanderpressen' (NSz.) (↑); **2.** 1893 'kuporgat {pénzt stb.} | zusammenscharren {Geld usw.}' (MTsz.)

■ Relatív fiktív töből keletkezett származékszó. | (⊕) Az -*r* gyakorító képzős relatív tö összefüggésben áll a →*csoport*-tal. Az abszolút tö bizonytalan eredetű, esetleg a →*csuk*-kal függ össze. A végzódések különféle igeképzők. A szó belseji *k* > *p* hangváltozáshoz vö. →*csokor*. (⊖) Ugyanebből a relatív töből más képzővel keletkezett szavak: *csupordoz(ik)* 'felhalmozódik, felgyülemlik, összegyűlik' (1874: NSz.); *csuporék* 'sereg, csapat, csoport' (1861: MNyszet. 6: 320). (⊗) Hangutánzó-hangfestő értelmezése kevésbé valószínű.

📖 EtSz. *csuporgat* a.; TESz.; UEW. 42; EWUng. • Vö. *csoport*, *csuk*

csuporodik → *csuporít*

csurdé × **A:** 1774 *Csurdén* (SzT.); 1792 *tsurdi* (Baróti Szabó: KisdedSz. *Tsóré* a.); NYJ. *csundré* (MNy. 13: 310) **J: 1.** 1774 'meztelen | nackt' (SzT.) (↑); **2.** 1787 'tollatlan; csupasz | ungefedert; blank' (Nsz.)

■ Szóvegyülés. | (⊕) A *csóré* (a →*csóró* változata) és a →*purdé* szavakból. (⊗) Erdélyi nyelvjárási szó.

csuromvíz A: 1819 *tsurom-viz* (NSz.); 1839 *csuronviz* (EtSz. *csurom* a.); 1876 *csúron viz* (Nyr. 5: 427); 1893 *csurron vizzé* (Nsz.) **J:** 'annyira nedves, hogy szinte csorog belőle a víz | klatschnaß' # – De vö. 1604 *Csurviz* 'ua.' (Szenczi Molnár: Dict.)

■ Összetett szó. | ⊕ Az önálló szóként nem adatolt *csuron* 'csordultig, tele' + →*víz* tagokból; (valószínűleg jelzői) alárendelés. Az első tag feltehetőleg a →*csorog* ~ *csurog* szócsaládjának tövéből keletkezett -n módhatározóraggal. ⊖ A (R.) *csúrvíz* (↑) összetett szó szintén a *csur-* tö + →*víz* összetételével keletkezett. ⊖ Rokon értelmű szavak: *csuroncsur* 'nagyon esős, nedves <időjárás>' (1858: NSz.); (N.) *csuroncsú ázott* 'csuromvizes, bőrig (át)ázott' (1907: NyF. 40: 54).

EtSz. *csurom* a.; TESz.; EWUng. • Vö. *csorog, víz*

csurran → *csorog*

csusza A: 1793 *tsuszát* (Nsz.); 1836 *Tsúsza* (Kassai: Gyökerésző 5: 223) **J:** 'kockára v. csíkokra metélt tészta | Flekkerl, Nudel'

■ Származékszó szófajváltásának eredménye. | ⊕ A →*csúszik*-ből főnevesült folyamatos melléknévi igenév, -a képzővel; vö. →*hulla*, →*inga*. A megnevezés részben az étel ízletes, jóízű, részben a nedves, csúszós jellegén nyugszik. ⊖ Idetartoznak: *csuszkó* 'egy fajta étel' (1784: Baróti Szabó: KisdédSz. 27); *csuszka* 'ua.' (1836: Kassai: Gyökerésző 5: 223). A *csusza* 'csusza', tkp. 'asztalon, pályán' csúszó labda' (1900: Bánhidi: Sportny. 221) a sportnyelvben keletkezett, az alapige 'siklik, csúszik' jelentése alapján. ⊕ A (N.) *csusza* 'kocsány, csutka, csuhé; selyemszál <a kukoricacsövön>' (1786: Nsz.) valószínűleg nem tartozik ide.

EtSz.; MNy. 37: 118; TESz.; EWUng. • Vö. *csúszik*

csúszik A: 1360 ? *Chuza* [sz.] [szn.] (ZichyOkm. 3: 186); 1508 *lvzamaftol* [sz.] (DöbrK. 203); 1553/ *chufz* vala (Tinódi: Cronica V3a); 1577 k. *chŷzamowa* [sz.] (OrvK. 587); 1585 *tsúszok* (Cal. 263); 1876 *tyúszik* [▽] (Nyr. 5: 182) **J:** 1. 1508 'megcsúszik | (aus)rutschen; gleiten' # (DöbrK. 203) (↑); 2. 1510 'mászik | kriechen' # (MargL. 195); 3. 1553/ 'ólálkodik, somfordál, vonszolja magát, vánszorog | herumschleichen' (Tinódi: Cronica V3a) (↑); 4. 1559 'leesik | niederfallen' (Székely I.: Krón. 222b); 5. 1786 e. 'ízlik | etw schmeckt (gut)' # (NySz.) **Sz:** **csuszamlik** 1508 el *lvzamľek* (DöbrK. 255) | ~**tat** 1560 k. *Chŷztatŷa* [sz.] (GyöngySzt. 2454.) | ~**ós** 1604 *Czufzós* (Szenczi Molnár: Dict.) | ~**kál** 1760 *tsúszkálása* [sz.] 'kúszik, mászik | kriechen' (NySz.); 1787 *Tsúfzkálni* 'jégen csúszik | auf dem Eis rutschen' (MNy. 5: 239) | **csusszan** 1784 *tsufzanni* (Baróti Szabó: KisdédSz. 86) | ~**da** 1856 *Csúzda* (Nsz.)

■ Onomatopoetikus eredetű. | ⊕ A →*csesz*, *csosz* (→*csoszog*) stb. szavakkal függ össze és bizonyosan ősi eredetű, mivel képző nélküli hangutánzó-hangfestő eredetű ige. ⊕ A *csuszka* 'csuszka' (1787: Nsz.) állattani műszó a *csúszkál* származékszóból, elvonással jött létre.

EtSz.; SzegFüz. 3: 153; TESz., *csuszka* a. is; EWUng. • Vö. *császkál, csesz, csoszog, csusza*

csuszpájz A: 1816 *csuszpajszos* [sz.] (MNy. 65: 231); 1820 *Tsuzpajsnak* (SzT.); 1823 *Czuspeisz* kanál (MNy. 65: 231); 1844 *zuspajzos* [sz.] (MNy. 65: 231); 1865 *csuzpájz* (NSz.);

1880 *csuszpájzos* [sz.] (NSz.); 1890 *csuszpájszban* (NSz.); NYI. *csújszpájsz* (MTsz. *cuspájsz* a.); *csuszpáz* (ÚMTsz.) **J:** 'főzelék | Gemüsegericht'

■ Német jövevénytörzs. | (≡) Ném., (au.) *Zuspeise*, (au.) *Zuspeis*, (au. N.) *tsušpais*: 'köret, körítés' [< ném. *zu* [előljárószó] + *Speise* 'szilárd táplálék, fogás, tál, étel']. (△) A *csújszpájsz* változat első *j*-je a ném. (h. baj.-oszl.) *tsuij* '-hoz, -hez, -höz' hatására keletkezhetett. (⊙) A szó leginkább a családi nyelvhasználatban él.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *spájz*

csuta **A:** 1345 ? *Chuta* [SZN.] (KárOkl. 1: 188); 1519 *zalma czwtat* (JordK. 342); 1785 *tsitáját* (NySz.) **J:** <FN> **1.** 1345 ? 'nyalábba összecsavart szálas anyag | Wisch, Strohbindel' (KárOkl. 1: 188) (↑), 1519 'ua.' (JordK. 342) (↑); **2.** 1741 'lemorzolt kukoricacsutka | Maiskolben; Maisstroh' (Balassa I.: Kukorica 106); **3.** 1785 'gyümölcs magháza, torzsája (szárával együtt); kocsány | Kernhaus; Fruchtstiel' (NySz.) (↑); **4.** 1884 'foggyökér | Zahnwurzel' (Nyr. 13: 237) | <MN> 1754 'rövid; csonka, kurta | kurz; stummelhaft' (MNY. 60: 224)

csutka **A:** 1381 ? *Chuthka* [SZN.] (OklSz.); 1604 *Czutka* (Szenczi Molnár: Dict.); 1718 *csutikáját* (Balassa I.: Kukorica 107) **J:** <FN> **1.** 1381 ? 'gyümölcs magháza, torzsája (szárával együtt); kocsány | Kernhaus; Fruchtstiel' # (OklSz.) (↑), 1604 'ua.' (Szenczi Molnár: Dict.) (↑); **2.** 1604 'kacs | Wickelranke' (Szenczi Molnár: Dict. *Spira* a.); **3.** 1708 'csonk | Stumpf' (Pápai Páriz: Dict. *Diffrunco* a.); **4.** 1718 'lemorzolt kukoricacső; kukoricaszár | Maiskolben; Maisstroh' (Balassa I.: Kukorica 107) (↑); **5.** 1749 'fatörzs; fatuskó | Baumstamm; Holzklotz' (SzT.); **6.** 1814 'kukoricatartó | Maisstoppel' (Balassa I.: Kukorica 116); **7.** 1931 'orsó, cséve | Garnspule' (ÚMTsz.) | <MN> 1635 'rövid; alacsony (ember) | kurz; zwerghaft' (MNY. 79: 511)

csutak **A:** 1552 *chutakot* (NySz.); 1592 *szalma czutockal* (NySz.) **J:** <FN> **1.** 1552 'fatörzs; fatönk | Baumstamm; Holzklotz' (NySz.) (↑); **2.** 1592 'nyalábba összecsavart szálas anyag | Wisch' (NySz.) (↑); **3.** 1754 'csonk; maradvány | Stumpf; Rest' (NySz.); **4.** 1792 'törpe | Zwerg' (Baróti Szabó: KisdedSz.); **5.** 1809 'lemorzolt kukoricacsutka | Maiskolben' (Balassa I.: Kukorica 106) | <MN> 1754 'csonka; kurta | kurz; stummelhaft' (MNY. 60: 224) **Sz:** ~ol 1792 *Bétsutakolni* [sz.] (Baróti Szabó: KisdedSz.)

csutkó × **A:** 1647/ *Csútkon* (SzT.); 1764 *tsutkoja* (SzT.) **J:** **1.** 1647/ 'fatönk | Holzklotz' (SzT.) (↑); **2.** 1792 'lemorzolt kukoricacső | Maiskolben; Maisstroh' (Baróti Szabó: KisdedSz.); **3.** 1808 'kocsány; szőlőinda | Fruchtstiel; Kamm (an der Traube)' (Sándor I.: Toldalék)

■ Fiktív töből keletkezett származékszó. | (△) A szótő ismeretlen eredetű. A végződés kicsinyítő képzőnek látszanak. (⊖) Idetartoznak: *csuga* 'csutka' (1719: SzT.); *csupka* 'ua.' (1843: Bugát: Szóhalm.); *csuka* 'ua.' (1863: Kriza [szerk.] Vadr. 494); (N.) *csutna*, *csutra* 'ua.' (MTsz.). (△) Oszmán-török eredeztetése kevésbé valószínű.

📖 EtSz.; MNY. 36: 180; TESz. *csutka* a.; EWUng. • Vö. *ádámcsutka*

csutak → *csuta*

csutka → *csuta*

csutkó → *csuta*

csutora × **A:** 1700 *Csutorás* [sz.]; *Csutorás* [sz.] [szN.] (SzT.); 1703–1704 *csutorákat* (KecskTört. 4: 91); 1720 *Csutarákotis* (SzT.); 1756 *Csútorákra* (SzT.); 1792 *tsotorákkal* (NSz.) **J:** 1. 1700 ? 'lapos kulacs; hordócska | Holzflasche, Fäßlein' (SzT.) (↑), 1703–1704 'ua.' (KecskTört. 4: 91) (↑); 2. 1700 ? 'a pipaszár szívókája | Mundstück der Tabakpfeife' (SzT.) (↑), 1720 'ua.' (SzT.) (↑)

■ Vándorszó. | (≡) Ol. *ciotola* 'edény, tálka'; rom. *ciutură*, [végartikulussal] *ciutura* 'kulacs', (N.) 'kút-, vizesvödör; a malomkerék lapátja; a pipaszár szópókája'; szbhv. *čutura* 'kulacs'; szln. *čutara* 'ua.'; szlk. *čutura* 'kulacs; a pipaszár szívókája'; stb. Az olasz és román nyelvi hatás által vált elterjedté [lat. (vulg.) **kjutola* 'tálacska, csésze' < gör. *κοτύλη* 'ua.']. (⇒△) A magyarba a románból (a szóvégi *a*-hoz vö. →*áfonya* stb.) és a szerbhorvátból került. (△⇒) A szó további elterjedésében a magyar is szerepet játszhatott.

EtSz.; TESz.; EWUng. • Vö. *katlan*

csuvas **A:** 1783 *Tsuvas* (Nsz.); 1799 *Tsuvasok* (Nsz.) **J:** <FN> 1783 'csuvas ember | Tschuwasche' (Nsz.) (↑) | <MN> 1862 'a csuvasokkal kapcsolatos, rájuk vonatkozó | tschuwaschisch' (NyK. 1: 200)

■ Nemzetközi szó. | (≡) Ném. *Tschuwasche*; fr. *Tchouvache*; or. *чыbau*; stb.: 'csuvas'. Forrása: csuv. *тшэваś* 'ua.'; ez a tat. *džywaś* 'nyugodt, békés, szerény, szelíd' szóra megy vissza.. Az orosz nyelvi hatás által vált elterjedté. (⇒△) A magyarba főleg a németből került. (△) A *csuvas* alakváltozatra vö. →*alán*.

Németh Gy.: HonfKial. 35; TESz.; EWUng.

csúz △ **A:** 1542 *čywcz* (NytudÉrt. 50: 68); 1560 *chywz* (MNy. 2: 223); 1621 *Czúfz* (Szenczi Molnár: Dict. *Eryfipélas* a.) **J:** 1. 1542 'láb fájas; reuma | Fußschmerz; Rheuma' (NytudÉrt. 50: 68) (↑); 2. 1588 'orbánc | Rotlauf' (NySz.); 3. 1838 'nátha | Flußschnupfen' (Tsz.); 4. 1888 'különféle, gennyesedéssel járó megbetegedések megnevezéseként' | <zur Benennung versch. Krankheiten mit Eiterung>' (Nyr. 17: 130)

■ Német (feln.) jövevényszó. | (≡) Ném. (kor. úfn.) *schuß* 'lövés; a szemben, fogban v. a fejben jelentkező reumatikus, nyilalló fájdalom', (R.) 'heves, erős v. szűrő, nyilalló fájdalom' [< ném. *schießen* 'egy nyilat, lövedéket kilő, gyorsan mozog, halad, terjed; stb.']. Vö. még ném. *Hexenschuß* 'lumbágó'. (△) A szó eleji affrikálódáshoz vö. →*csipke*¹, →*csűr* stb.

EtSz.; NytudÉrt. 50: 68; TESz.; EWUng. • Vö. *csúzli*

csúzli **A:** 1876/ *csujzli* (Nsz.); 1898 *csúzli* (Dobos: DiákSz.) **J:** 'gumipuska (gyermekjátékként) | Ziehschleuder (als Kinderspielzeug)'

■ Bizonytalan eredetű, esetleg német jövevényszó. | (≡) A ném. (f.-ném.) *schusser* 'játékgolyó' [< ném. *Schuß* 'egy lövedék kilövése, elhajítása; durranás, robaj'] szóval függhet össze. (△) A magyarba való átvételnél bizonyosan egy metonimikus jelentésváltozás mehetett végre. A szó eleji *cs*-hez vö. →*csipke*¹, →*csűr* stb. A *li* végződés a →*celli*, →*hecsedli* stb. analógiájára keletkezhetett.

TESz.; EWUng. • Vö. *csúz*

csűcs × **A**: 1672 *Csűcs* [ʔ^h] (MNny. 4: 18) **J**: 1. 1672 '(kis) csűcs | (kleiner) Gipfel' (MNny. 4: 18) (↑); 2. 1862 'csűcsök | Zipfel' (CzF.); 3. 1862 'a korsó szájának kiálló része | Ausguß des Krügels' (CzF.)

csűcsök [4] **A**: 1782 *Csűcskös* [sz.] (MNy. 57: 488); 1874 *csűcsökben* (NSz.) **J**: 'vminek kihegyesedő, elnyúló vége; vminek, főleg szögletes tárgynak a sarka | Spitze; Zipfelchen' # **Sz**: **csűcskös** 1782 (MNy. 57: 488) (↑)

■ A szócsalád alapja, a **csűcs** szóhasadás eredménye. | (△) A →*csűcs* szócsaládjának tövével áll összefüggésben, mint annak hangrendi átcsapással keletkezett párhuzamos megfelelője. A kisebb csűcsokat, csűcsköket a veláris változatokkal nevezik meg.

■ A **csűcsök** származékszó. | (△) A *csűcs* kicsinyítő képzős változata.

📖 Bárczi: SzófSz.; TESz. *csűcsök* a.; EWUng. • Vö. *csűcs*

csűcsök → *csűcs*

csűcsörít **A**: 1806 *tsűcsörítő* [sz.] (Nszt.) **J**: '(előre tolt ajkát) kerekre összehúzza | (den Mund) spitzen' #

csűcsörödik **A**: 1810 *Tsűcsörödöm* (MNy. 68: 336) **J**: '⟨ajak⟩ (kerekre) összehúzódik | sich zuspitzen ⟨Mund⟩'

■ Szóhasadás. | (△) Hangrendi átcsapással keletkezett a →*csucsorodik* szócsaládjából, ennek palatális párhuzamos alakjaként. A szó az ajak, száj kisebb kicsűcsosodására vonatkozik. (⊖) Idetartoznak: *csűcsöri* 'csűcsban összefutó, kicsűcsosodó ⟨száj⟩' (1861: MNyszet. 6: 369); *csűcsörke* 'a korsó kiálló, hegyes ajka' (1861: MNyszet. 6: 320); ezek ugyancsak szóhasadással keletkeztek a *csucsori* (→*csucsorodik*), ill. →*csucsorka* szavakból. (⊖) Nem tartozik ide: *csűcsörke* '(mezei) pacsirta' (1784: Baróti Szabó: KisdedSz. 78), amely valószínűleg egy fiktív hangutánzó-hangfestő eredetű tő származékszava és a →*csicseg* szócsaládjával áll összefüggésben.

📖 EtSz. *csűcs* a.; TESz.; EWUng. • Vö. *csucsorodik*

csűcsörödik → *csűcsörít*

csűcsül **A**: 1792 *Tsűcsűlni* [sz.] (Baróti Szabó: KisdedSz.) **J**: 1. 1792 '⟨gyermeknyelvi szóként⟩ alszik | schlafen ⟨in der Kinderspr.⟩' (Baróti Szabó: KisdedSz.) (↑); 2. 1792 '⟨gyermeknyelvi szóként⟩ leül; ül | sich niedersetzen; sitzen ⟨in der Kinderspr.⟩' (Baróti Szabó: KisdedSz. 250)

■ Onomatopoetikus eredetű. | (△) A *csucsul* (→*csucsujgat*) palatális párhuzamos alakja. A végződés -ül gyakorító-visszaható képző. Az elsónél sokkal gyakoribb 2. jelentés az →*ül*¹ hatására keletkezett. (⊖) Idetartoznak: *csűccs* [indulatszó] 'ülj le!; üljünk le!' (1872: NépkGy. 1: 350), ill. a *csűcsükél* 'ül ⟨leginkább a gyermeknyelvben⟩' [gyakorító képzős ige] (1893: MTsz.).

📖 EtSz.; TESz.; EWUng. • Vö. *csucsujgat*

csüd **A**: [1165 k.] ? *chiden* [sz.] [szN.] (MonStrig. 1: 118); [1237–1240] ? *Chud* [szN.] (PRT. 1: 782); 1559 *chwde* (Magyary-Kossa: OrvEml. 2: 298); 1570 k. *czúgy* (Gl.); 1585 *tsűddel* (Cal. 107); 1604 *Cződ* (Szenczi Molnár: Dict.); 1667 *csűk*-ben (Nyr. 22: 518); 1708 *Tsőg* (Pápai Páriz:

Dict. *Afträgälus* a.); 1784 *tsünkön* (MNY. 11: 372); NYJ. *csügg* (Nyatl.) **J: 1.** 1559 'a ló patája fölötti csukló | Fesselgelenk' (Magyary-Kossa: OrvEml. 2: 298) (↑); **2.** 1570 k. 'bokacsont | Sprungbein' (Gl.) (↑); **3.** 1585 'dobókocka {kockajátékban} | Würfel {im Knöchelspiel}' (Cal. 107) (↑); **4.** 1647 'kézízület | Handgelenk' (NySz.); **5.** 1763 'oszlopdísz | Ring um die Säule' (NySz.); **6.** 1836 'dögsont | Aasknochen' (Kassai: Gyökerésző 5: 231); **7.** 1894 'madárláb alsó része | Lauf {Teil des Vogelbeines}' (NSz.)

■ Ismeretlen eredetű. | (⊕) A magyar szókincs nagyon régi elemének látszik, de finnugor magyarázata nem meggyőző. (Ⓐ) A *göcs* (→*görcs*) és *csög* (→*csög-bog*) szavakkal való kapcsolata téves.

📖 EtSz.; TESz.; UEW. 49; EWUng.

csügged → *csüggeszt*

csüggeszt **A:** 1416 u.³ fel *czuggeztettuk* (AporK. 149) **J: 1.** 1416 u.³ 'függeszt | aufhängen' (AporK. 149) (↑); **2.** 1785 'csökkent | vermindern' (MNY. 11: 372); **3.** 1790 ? 'csüggedtté tesz | entmutigen' (NSz.), 1793 'ua.' (Nsz.); **4.** 1831 'csüngeni hagy, leereszt | hängenlassen' (Kreszn.)

csügged **A:** 1550 le *chyigednec* vala (HoffgreffÉn. P1b); 1574 *czüggede* (NySz.) **J: 1.** 1550 'csüng | hängen' (HoffgreffÉn. P1b) (↑); **2.** 1578 'belekapaszkodik, lóg | sich hängen' (Bornemisza: ÖrdKis. 186); **3.** 1582 'lelki elernyedés vesz rajta erőt | kleinmütig werden, verzagen' # (NySz.); **4.** 1889 'lassabban megy | langsamer gehen' (Nyr. 18: 232)

csüggeteg **A:** 1823 *csüggeteg* (MNY. 3: 269) **J:** 'kishitű, csüggedt | kleinmütig'

■ Származékszó. | (⊕) A *csügg* (a →*csüng* változata) szóból keletkezett *-szt* műveltető igeképzővel, *-d* kezdő jelentésű mozzanatos képzővel (ismétlő(dő) funkcióban), ill. *-eteg* melléknévképzővel. Az elvont jelentésekhez vö. →*csüng*. (⌘) A *csüggeteg* nyelvújítási szó.

📖 Nyr. 35: 281; EtSz. *csügg* a.; TESz.; EWUng. • Vö. *csüng*

csüggeteg → *csüggeszt*

csüllő × **A:** 1793 *Tsüllő* (Kiss J.: Mad. 183) **J:** 'csonkasirály | Stummelmöwe (Rissa tridactyla)'

■ Egy fiktív tövű származékszó szófajváltása. | (⊕) Főnevesült folyamatos melléknévi igenév *-ő* képzővel; az alaktanához vö. →*kenő*, *szülő* (→*szül*). A tö onomatopoetikus eredetű, a sirály vijjogásának utánzására.

📖 MNY. 2: 39; EtSz.; TESz.; EWUng.

csülök [4] **A:** 1620 *csürköt* (NySz.); 1784 *tsürök* (Baróti Szabó: KisdédSz. 65); 1793/ *tsülökhöz* (NySz.); 1844 *csülk* (NSz.) **J: 1.** 1620 'gyermekjátékként használt csontdarab v. gúla alakú fadarab | Spielknöchelchen' (NySz.) (↑); **2.** 1833 'kötélhurok | Seilschlinge' (Kassai: Gyökerésző 1: 77); **3.** 1835 'ugrócsont | Sprungbein' (Tzs. *Sprungbein* a.); **4.** 1838 '⟨emberi⟩ láb | Fuß {Mensch}' (Tzs.); **5.** 1862 'állatok hasított körme; sertécsülök mint ennivaló, étel | Klaue; Eisbein' # (CzF.)

■ Ismeretlen eredetű. | ⊕ Az elsődleges változat a *csűrök* lehetett; a szó belseji *l*-es alak *r > l* hangváltozással keletkezett; vö. →*tülök* stb. Az eredeti jelentése feltehetőleg 'csontdarab' lehetett. Az 1. jelentés keletkezéséhez vö. or. *бабка* 'boka; bokacsont, csüdcsont', *узпамь в бабку* '(el)kapóst játszik <csontocskákkal>'.
 📖 MSzFE. *csűr* a.; TESz.; EWUng.

csüng A: 1416 u.¹ *Lüg* (BécsiK. 28); 1416 u.³ *Lúggot* (AporK. 174); 1495 e. *Lignec* (GuaryK. 93); 1568 *czöngötök* (NySz. *csügg* a.); 1786 *csüngő* [sz.] (MNY. 70: 95); 1790 *le-tsüngő* (Grétsy: Szóhas. 153); 1793 *tsőgött* (NSz.) J: 1. 1416 u.¹ 'vmitől függ | von etw abhängen' (BécsiK. 28) (↑); 2. 1416 u.² 'függ, lóg | baumeln, herabhängen' # (MünchK. 83rb); 3. 1531 'odaadással ragaszkodik vkihez, vmihez | an jmdm, an etw hängen' # (ÉrsK. 60); 4. 1774 ? 'csügged | verzagen' (NSz.), 1839 'ua.' (NSz.); 5. 1776 'kevesbedik, fogy; hanyatlik | sich vermindern; abnehmen' (NSz.); 6. 1792 'vmire hajlik | hin-, zuneigen' (Baróti Szabó: KisdedSz. *Tsüggedni* a.); 7. 1828 'stagnál | stagnieren' (NSz.)

■ Ismeretlen eredetű. | ⊕ A *csüng* alak másodlagos; valószínűleg elhasonulással keletkezett az eredeti *csügg* változattól. A 2. jelentés lehetett az eredeti. Az 1. jelentés talán a lat. *pendere, dependere* 'függ' hatására jött létre. A 4. jelentéshez vö. *csügged* (→*csüggeszt*). Az 5. és 7. jelentések keletkezéséhez esetleg a →*csökik* járult hozzá. ⊖ A *csüllöng* 'himbálódzik, lóbálódzik, lóg, függ, leereszt, lelógat' (1845: NSz.) a *csüng* és →*cselleng* szavak vegyüléséből jött létre. ⊕ Hangutánzó-hangfestő értelmezése kevésbé valószínű.

📖 EtSz. *csügg* a.; TESz., *csüllöng* a. is; EWUng. • Vö. *csimbalkodik, csinga, csüggeszt*

csünik × A: 1621 *Elczünni* [sz.] (Szenczi Molnár: Dict.); 1784 *tsünöm* (Baróti Szabó: KisdedSz. 94) J: 1. 1621 'lankad; fonnyad | erschlaffen; dahinwelken' (Szenczi Molnár: Dict.) (↑); 2. 1838 'fejlődésben visszamarad | im Wachstum zurückbleiben' (Tsz.)

■ Örökség az uráli korból. | ≡ Osztj. (O.) *šin-* 'összemegy, ráncosodik, beszárad, összeaszik'; zürj. (Sz.P.) *cin-* 'kevesbedik, kisebbedik, fogy'; votj. (Sz.) *šin-* 'csökken, kisebbedik, fogy, apad <víz>'; – szelk. *šynjemdša-* 'csökken, fogy'; kam. *šöjda-* 'csökken, fogy, csökkent, kisebbít; befejez, elvégez' [uráli **čön3-* 'csökkent, csökken, fogy, kisebbít, kisebbedik; beszárad, összeaszik']. ⊕ A 2. jelentés lehetett az eredeti.

📖 Paasonen: Beitr. 142; NyK. 66: 394; MSzFE.; TESz.; EWUng.

csűr A: 1416 u.¹ *Liꝛꝛcbè* (BécsiK. 6); 1470 *chjwr* (SermDom. 2: 602); 1494–1495 *Chwr*; *Chwry* [szn.] (Neumann: Registrum 1704., 2934.); 1595 *cheür* (Ver. 72.) J: 1. 1416 u.¹ 'pajta, fedett szérű | Scheune' (BécsiK. 6) (↑); 2. 1595 'szérű | Tenne' (EtSz.)

■ Német (k.-ném.) jövevényszó. | ≡ Ném. (kfn.k.-ném.) *schür, schür, schür*, – ném. *Scheuer*, (kor. úfn. h.) *schewer*: 'pajta, fedett szérű' [indoeurópai eredetű; vö. óind *skunāti* 'beterített, fedett'; gör. *σκόλος* 'állatbőr, tálla, csésze'; stb.]. ⊕ A szokatlan szó eleji *s > cs* affrikálódás a magyarban ment végbe →*csipke*¹. A 2. jelentés metafora.

📖 EtSz.; TESz. *csűr*² a.; EWUng.

csűr-csavar A: 1602 *tsurtsauarásoc* [sz.] (NySz.); 1792 *tsűrrik tsavarják* (NSz.) J: 'önkéntesen elferdít | verdrehen {abstr.}'

■ Játszi szóalkotással keletkezett ikerszó. | (△) A →*csavar* igéből; a keletkezés módjához vö. *irul-pirul* (→*pirít*), →*izeg-mozog* stb. Az eredeti változat a *csűr-csavar* volt. Az első tag palatális alakja hangrendi átcsapással keletkezett a *csürl* ~ *csüll* 'fonalat, cérnát csévél, felteker' (→*csörlő*) hatására. (⊖) Idetartozik: *csűr* 'forgat, teker; rosszul értelmez, félremagyaráz; fon; stb.' (1836: Kassai: Gyökerésző 5: 213), amely a *csűr-csavar* első tagjának önállósodásával keletkezett.

📖 TESz., *csűr*¹ a. is; EWUng. • Vö. *csavar*

csűrhe **A:** 1767 *Csűrhes* [sz.] (MNy. 60: 224); 1775 *Csűrhes* [sz.] (MNy. 60: 224) **J:** 1. 1767 'disznófalka | Schweineherde' (MNy. 60: 224) (↑); 2. 1784 'apró-cseprő, értéktelen holmi | wertloses Zeug, Plunder' (Baróti Szabó: KisdédSz. 88); 3. 1791 'csöcselék, zajos társaság | Gesindel' (Nsz.); 4. 1803 'malac, disznó | Ferkel' (Nsz.); 5. 1838 '(piszkos) gyerek | (schmutziger) Kind' (Tsz.); 6. 1891 'egy fajta gyermekjáték, amelyet több gyermek játszik fatekével | Art Kegelspiel von Kindern' (NSz.)

■ Ismeretlen eredetű. | (△) A jelentések metaforikusan, valószínűleg az eredeti 1. jelentés alapján alakultak ki. (△) A *csörtet* (→*csörtölöz*) szóval való összefüggése kevésbé valószínű.

📖 TESz.; EWUng.

csütörtök **A:** 1206 *Cheturtuchyel* [HN.] (Oklsz.); 1283 *Chaturtek* [HN.]; *Chuturtuk* [HN.] (FNESz.); 1299 *Cheturtekkel* [HN.] (Oklsz.); 1351 *Chetertuk* [HN.] (Oklsz.); 1399 *Churtertek* [HN.] (Oklsz.); 1405 k. *chetertek* (SchlSzj. 156.); 1477 *Chewthewrthek* [HN.] (Fekete Nagy: Trencsén 108); 1506 *Chotortokkon* (WinklK. 145); 1576 *csütörtök* (SZT.); NYJ. *cetertek*, *csētērtēk*, *csitērtēk* (MTsz.) **J:** 'a hétfővel kezdődő naptári hét negyedik napja | Donnerstag' #

■ Jövevényszó egy déli szláv nyelvből. | (≡) Blg. *четврток*; szbhv. *četrta*, (Ča) *četrtak*; szln. *četrtak*; – óe. szl. *četrъtkъ*: 'csütörtök' [< szláv **četrъrtъ* 'negyedik <nap>'; az eredetéhez vö. →*cseter*]. (≈) Megfelelői más szláv nyelvekben is megtalálhatók. (⊖) A *csütörtököt mond* 'besül, kudarcot vall <lőfegyver>; elhibáz, rosszul sikerül, félresikerül' (1792: NSz.) a *csöttöt mond* 'ua.' (1829: EtSz. *csetten* a.); vö. még →*csetten*) szólásból népetimológia útján, tréfás behelyettesítéssel keletkezett.

📖 Melich: SzlJsz. 1/2: 277; EtSz., 2. *csötörtök* a. is; Kniezsa: SzlJsz. 145; TESz.; EWUng. • Vö. *cseter*